

ЧАСОПИС ЦИВІЛЬНОГО І КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Науково-практичний юридичний журнал

Офіційний друкований орган Вищого спеціалізованого суду
України з розгляду цивільних і кримінальних справ

Журнал засновано у 2011 році
Видається шість разів на рік

Засновник: Вищий спеціалізований суд України
з розгляду цивільних
і кримінальних справ
Передплатний індекс
УДППЗ «Укрпошта»
89265

Реєстраційне свідоцтво Серія КВ № 17620-6470Р
Видавець: Видавничий Дім «Ін Юре»

Адреса засновника: 01043, м. Київ,
вул. Пилипа Орлика, 4-а
Веб-сайт: <http://sc.gov.ua>
E-mail: inbox@sc.gov.ua
Тел.: 0(44) 363-41-77
Адреса видавця: 04107, м. Київ,
вул. Багговутівська, 17–21
E-mail: info@inyure.kiev.ua
Тел.: 0(44) 537-51-07

© Вищий спеціалізований суд України
з розгляду цивільних і кримінальних справ

4(7).2012

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ*

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Фесенко Леонід Іванович — кандидат юридичних наук, Голова Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, заслужений юрист України

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Пшонка Микола Павлович — заступник Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, заслужений юрист України;

Міщенко Станіслав Миколайович — заступник Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, заслужений юрист України;

Вільгушинський Михайло Йосипович — кандидат юридичних наук, заступник Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, заслужений юрист України

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Андрушко Петро Петрович — кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та кримінології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Безклубий Ігор Анатолійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Британчук Володимир Васильович — суддя судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ;

Вернидубов Іван Васильович — кандидат юридичних наук, народний депутат України, заслужений юрист України;

Глушков Валерій Олександрович — доктор юридичних наук, професор, завідувач спец. кафедрою № 1 Національної академії Служби безпеки України, заслужений юрист України;

Глущенко Світлана Володимирівна — кандидат юридичних наук, начальник управління забезпечення діяльності судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ;

Городовенко Віктор Валентинович — кандидат юридичних наук, голова Апеляційного суду Запорізької області, заслужений юрист України;

Дзера Олександр Васильович — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, професор кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік АН вищої школи України, заслужений юрист України;

Долежан Валентин Володимирович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного університету «Одеська юридична академія»;

Дьоміна Ольга Олександрівна — суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, секретар судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ;

Капліна Оксана Володимирівна — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»;

* Склад редакційної колегії затверджений постановою пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24 червня 2011 р. № 3.

-
- Капустинський Віктор Анатолійович** — кандидат юридичних наук, керівник апарату Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, заслужений юрист України;
- Комаров В'ячеслав Васильович** — кандидат юридичних наук, професор, академік НАПрН України, проректор з навчально-методичної роботи Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»;
- Кузнєцова Наталія Семенівна** — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, професор кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслужений діяч науки і техніки України;
- Луспенник Дмитро Дмитрович** — кандидат юридичних наук, доцент, суддя судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, секретар пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, заслужений юрист України;
- Маляренко Василь Тимофійович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, ректор Національної школи суддів України, заслужений юрист України;
- Музика Анатолій Ананійович** — доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України;
- Нор Василь Тимофійович** — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, завідувач кафедри кримінального процесу і криміналістики правничого факультету Львівського національного університету імені Івана Франка;
- Орлова Світлана Олександрівна** — суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, секретар судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, заслужений юрист України;
- Святоцький Олександр Дмитрович** — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, головний редактор юридичного журналу «Право України», заслужений юрист України;
- Сердюк Валентин Васильович** — доктор юридичних наук, доцент, заступник керівника апарату Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ;
- Сіроткіна Марія В'ячеславівна** — кандидат юридичних наук, завідувач сектору забезпечення діяльності заступника Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ;
- Слуцька Тетяна Іванівна** — кандидат юридичних наук, завідувач сектору забезпечення діяльності заступника Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ;
- Стефанчук Руслан Олексійович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач відділу проблем розвитку національного законодавства Інституту законодавства Верховної Ради України;
- Ткачук Олег Степанович** — кандидат юридичних наук, доцент, суддя судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, вчений секретар Науково-консультативної ради Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ;
- Шибіко Василь Петрович** — кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслужений юрист України.

ЗМІСТ

Інтерв'ю до ювілею Anniversary Interiew

Микола Пшонка: «У житті мені щастить на хороших людей» Mykola Pshonka: «I am lucky to meet good people in my life»	6
---	---

Актуально Important

На черговому засіданні пленуму ВССУ прийнято нові постанови During the last session of the HSCU Plenum new resolutions were adopted ..	10
---	----

Постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ Resolutions of the Plenum of the High Specialized Court of Ukraine for the Consideration of Civil and Criminal Cases

Постанова від 14 червня 2012 р. № 8 «Про судову практику перегляду кримінальних справ у касаційному порядку за 2011 рік» Resolution No. 8 of 14 June 2012 «On the court practice of criminal cases reconsideration in cassation order in 2011»	14
Постанова від 14 червня 2012 р. № 9 «Про практику застосування судами України законодавства про відповідальність за окремі корупційні правопорушення» Resolution No. 9 of 14 June 2012 «On implementation practice of courts of Ukraine concerning liability for separate corruption offence»	15
Постанова від 14 червня 2012 р. № 10 «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» Resolution No. 10 of 14 June 2012 «On the court practice of criminal cases consideration in cassation order»	15

Судова практика Court Practice

Рішення у цивільних справах Decisions in civil cases	30
Рішення у кримінальних справах Decisions in criminal cases	43

Узагальнення судової практики Court Practice Generalization

Узагальнення судової практики розгляду судами цивільних справ про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, у 2010–2011 роках	
--	--

Generalization of court practice of consideration of civil cases on compensation for damages inflicted because of source of increased danger in 2010 – 2011 years	59
---	----

Судово-правова реформа **Judicial and Legal Reform**

Пшонка М. П. Окремі питання діяльності Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ як касаційної інстанції у цивільних справах Pshonka M. P. Separate issues of the activity of the High Specialized Court of Ukraine for the Consideration of Civil and Criminal Cases as a cassation instance in civil cases	129
--	-----

Сторінка вченого **Page of Scientist**

Дьоміна О. О., Капуш І. С. До питання визначення поняття нерухомого майна в законодавстві зарубіжних країн Domina O. O., Kapush I. S. As for the issue of concept determination of immovable property in foreign legislations	142
Бояров В. І. Скорочена процедура судового слідства та угода про визнання вини: проблемні питання нового Кримінального процесуального кодексу України Boiarov V. I. Shortened version of judicial investigation and guilt confession agreement: problem issues of new Criminal Procedure Code of Ukraine	150
Сисоєнко Г. І. До проблеми мови у кримінальному судочинстві України Sysoienko H. I. Concerning language issue in criminal judicial proceeding of Ukraine	155

Список скорочень List of abbreviations	161
---	-----

МИКОЛА ПШОНКА: «У ЖИТТІ МЕНІ ЩАСТИТЬ НА ХОРОШИХ ЛЮДЕЙ»

Пшонка Микола Павлович

Народився 4 серпня 1947 р. у селі Сергіївка Слов'янського району Донецької області.

У 1976 р. закінчив юридичний факультет Київського ордена Леніна державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Трудову діяльність розпочав у 1965 р.

Після закінчення університету працював народним суддею Мінського районного народного суду міста Києва; суддею, заступником Голови Київського міського суду (з 2001 р. — Апеляційний суд міста Києва); з 2001 р. — суддею Верховного Суду України.

У 2000 р. за значний внесок у розбудову

Української держави удостоєний почесного звання «Заслужений юрист України» відповідно до Указу Президента України.

У 2002 р. нагороджений Почесною грамотою Верховного Суду України та Ради суддів України; у 2003 р. — відзнакою Верховного Суду України «За вірність закону» та пам'ятною ювілейною відзнакою з нагоди 80-річчя Верховного Суду України; у 2004 р. — Почесною грамотою Верховної Ради України; у 2008 р. — Подякою Голови Вищої ради юстиції.

Відповідно до Постанови Верховної Ради України у жовтні 2010 р. обраний суддею Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Згідно з рішенням Вищої ради юстиції від 20 грудня 2010 р. призначений на посаду заступника Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, де і працює до цього часу.

36 років тому, у далекому 1976 р., Микола Павлович Пшонка вперше одягнув суддівську мантію. Вибір професії судді назавжди змінив його життя. Розпочавши свій суддівський шлях в одному з районних судів столиці, Микола Павлович дуже швидко здобув авторитет колег та повагу серед юридичної спільноти.

Його професійне зростання відбувалося в умовах реформування радянського судочинства, створення та розвитку нормативно-правової бази і судової системи незалежної України. Зрештою, ставши заступником Голови новоствореного суду касаційної інстанції — Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ — Микола Павлович особисто долучився до реалізації основних принципів судової реформи.

Подробиці особистого життя в офіційних біографіях представників публічних професій, як правило, поміж рядками, адже не всі наважуються про них розповісти. Але Микола Павлович — відверта та щира людина, розповів нашим читачам про дитячі мрії та юнацькі спогади, про особисте життя, роботу, дозвілля та плани на майбутнє.

Миколо Павловичу, наше інтерв'ю приурочене у тому числі і до Вашого ювілею. З висоти набутого досвіду скажіть: 65 — це багато чи мало?

Ви правильно задаєте питання. Бо однозначної відповіді тут не може бути. Якщо озирнутися на пройдений шлях, проаналізувати роботу в судах, де я працював, здобутки та досягнення, то 65 — це дійсно великий проміжок часу.

Але кожна людина в душі завжди залишається юною, мріє, будує плани на майбутнє. Тому якщо говорити про мій внутрішній стан, то 65 років — це наче мить. У мене безліч нових ідей, задумів, планів, а головне — хочу більше часу проводити з родиною.

До речі, з приводу мрії. Що спонукало Вас обрати професію юриста? Була це дитяча мрія чи свідомий вибір?

На мою думку, вибір професії — це велика відповідальність перед батьками, суспільством, а головне — перед собою. Я народився у шахтарському краї, тому свою трудову діяльність розпочав у галузі виробництва. Так, у 1965 р. почав працювати на Ново-Краматорському машинобудівному заводі. Скажу відверто, у шкільні роки не думав про те, що стану юристом, хоча й віддавав перевагу гуманітарним наукам. Бажання опанувати юридичні науки та спробувати свої сили у цьому напрямі виникло під час служби в армії. З цією метою у 1970 р. я став слухачем стаціонарного підготовчого відділення юридичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, де й продовжив навчання. Тобто вибір юридичної професії дійсно став виваженим та відповідальним кроком у моєму житті. До речі, жодного разу я про це не пожалкував.

Миколо Павловичу, перше місце Вашої роботи на посаді судді — це Мінський районний народний суд міста Києва. Чи пам'ятаєте Вашу першу справу?

Першу справу, яку мені довелося розглядати, звісно, пам'ятаю, та й рішення теж. Це була кримінальна справа, за результатами розгляду якої дії

засудженого було перекваліфіковано з однієї статті КК УРСР на іншу. Досі пам'ятаю той стан, хвилювання, до сьогодні залишилося почуття надзвичайної відповідальності. Адже суддя наділений винятковим правом приймати рішення, що впливає на долі людей. Тому перші дні роботи на посаді судді назавжди закарбувались у моїй пам'яті. Щоразу, йдучи у судове засідання, знову і знову повертаюся у той перший день.

У Вас є 20-літній досвід роботи на посаді судді Апеляційного суду м. Києва, в тому числі Ви обіймали посаду заступника голови цього суду. Чи став цей досвід Вам у нагоді під час роботи у ВССУ?

Звичайно, будь-який досвід корисний. На посаді заступника Голови Апеляційного суду м. Києва я отримав перший досвід адміністративної роботи. Але порівнювати теперішню мою посаду із роботою в апеляційній інстанції не зовсім правильно. Адже у ВССУ ми починали все із самого початку: від організаційних питань щодо розміщення суду, кадрового наповнення, налагодження роботи суддів та апарату — до вирішення актуальних питань судової практики. І все це робили швидко, якісно, результативно, навіть незважаючи на відсутність елементарних умов для роботи. Саме такі моменти зазвичай згуртовують людей, зайнятих спільною справою, об'єднаних єдиною метою. За це моя щира подяка усім колегам — суддям та працівникам апарату нашого суду.

Миколо Павловичу, на сьогодні Ви перший суддя ВССУ, який йде у відставку. Якими Ви бачите перспективи роботи ВССУ?

Завдяки колегам, згуртованості колективу ВССУ виконує усі повноваження суду касаційної інстанції, у суді працює пленум, науково-консультативна рада, функціонують збори суддів, на яких оперативно вирішуються питання внутрішньої діяльності суду. Судом проводяться спільні наради, робочі засідання з судами нижчого рівня з метою надання суддям методичної допомоги. Ми прагнемо стати гарантом надійного захисту прав, дотримання законності, хоча це завдання не з легких.

Глибоко переконаний, що кожен повинен займатися своєю справою, тією, в якій він фахівець. Тому в перспективі сподіваюсь, що мої колеги продовжуватимуть удосконалювати ту ділянку роботи, за яку кожен із них відповідає. Сподіваюся, що ВССУ завдяки зусиллям суддів та апарату стане взірцем у судовій системі країни. Але найбільше хотілося б, щоб наш суд не спіткали такі ж проблеми, як інші суди України, адже всі знають, що судова система роками недофінансовується державою.

А що Ви найбільше цінуєте у людях?

Дякувати долі, у житті мені щастить на хороших людей. Найбільше в людях, у колегах зокрема, ціную порядність, щирість, впевненість у собі,

наполегливість. Саме ці риси притаманні кожному працівнику ВССУ. Це сприяє згуртованості та відповідальному ставленню до роботи. Вважаю, що людина повинна бути чесною і відкритою, передусім із собою, жити своїм власним розумом, а не шукати ідеали в інших. Ми всі певною мірою недосконалі. Тому потрібно уміти знаходити недоліки в собі, вчасно їх виправляти, прислуховуватись до порад та виважено реагувати на конструктивну критику.

Знаємо, що у Вашій родині багато юристів, і син теж обрав цю професію. Зараз у Вас підростає онучка. Теж майбутній юрист?

Так, багато юристів у моїй сім'ї, але моя дружина за освітою педагог, хоча це теж нелегка професія. Щодо онучки, головне для мене — це її щастя. Не важливо, яку професію вона обере в майбутньому, я завжди буду її підтримувати. Звісно, я не проти ще одного юриста у нашій родині, та це важка праця, що вимагає повної зайнятості на роботі, великої відповідальності та забирає практично весь вільний час.

Мабуть, через Вашу зайнятість залишається мало часу на родину. Та все ж таки, як Ви проводите вільний час? Чи є у Вас захоплення?

Найкращий відпочинок для мене — з родиною на природі, де відволікаюсь від буденних турбот. Люблю працювати на землі, вирощувати та доглядати рослини. Маю гарний, власноруч вирощений сад.

На жаль, часу для відпочинку катастрофічно не вистачає, але при нагоді залюбки зіграю партію в шахи, почитаю улюблену книгу. Дуже приємно, що родина, а насамперед дружина, завжди підтримує мене та з розумінням ставиться до моєї професії та постійної відсутності вдома.

Що б Ви побажали своїм колегам, у тому числі молодим суддям, для яких Ви були наставником у їх нелегкому професійному зростанні?

Насамперед хочеться, щоб вони завжди пам'ятали: виключно суддям як носіям державної влади надається право на здійснення правосуддя. Це потребує високого рівня професіоналізму й особистої відповідальності за кожне прийняте рішення. Діяльність судді — це не тільки втілення в життя Духу і Букви Закону, відновлення порушеного права, а й забезпечення соціальної справедливості. Суддя завжди повинен бути чесним, справедливим, ретельно вивчати справи та приймати виважені, неупереджені й об'єктивні рішення. Адже виконувати високу місію, утверджуючи в суспільстві незаперечну цінність — повагу до Його Величності Закону, — досить складне мистецтво.

НА ЧЕРГОВОМУ ЗАСІДАННІ ПЛЕНУМУ ВССУ ПРИЙНЯТО НОВІ ПОСТАНОВИ

14 червня 2012 р. відбулося чергове засідання пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Участь у цьому засіданні взяли Голова ВССУ **Леонід Фесенко**, його заступники **Микола Пшонка**, **Станіслав Міщенко** й **Михайло Вільгушинський**, інші судді ВССУ, а також перший заступник Міністра юстиції України **Інна Ємельянова**, заступник Генерального прокурора України **Михайло Гаврилюк** та радник голови Вищої ради юстиції **Юрій Полтавець**.

У першому читанні пленум розглянув чотири проекти постанов, зокрема «Про деякі питання юрисдикції та підсудності розгляду цивільних справ», «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки», «Про застосування процесуального закону у касаційному провадженні» та «Про практику застосування судами законодавства України про відповідальність за окремі корупційні правопорушення».

Доповідачами виступили судді ВССУ **Олег Ткачук**, **Борис Гулько**, **Станіслав Міщенко** та **Володимир Британчук**.

Зазначені постанови після обговорення і надання зауважень було прийнято у першому читанні, їх доопрацюватимуть члени сформованих робочих груп, до складу яких увійшли судді ВССУ, фахівці Науково-консультативної ради ВССУ, провідні вчені, а також представники Генеральної прокуратури України, Міністерства юстиції України, Вищої

ради юстиції та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Для ухвалення у другому читанні учасникам засідання було запропоновано проект постанови «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку», автором якої є суддя ВССУ, секретар пленуму **Дмитро Луспенник**. У своїй доповіді він обґрунтував необхідність прийняття цієї постанови, звернувши окрему увагу на те, що сучасна кодифікація цивільного процесуального законодавства дозволяє переосмислити механізм

перегляду судових рішень, а створення ВССУ та наділення його функціональними повноваженнями суду касаційної інстанції у справах цивільної юрисдикції передбачає узгодження позицій щодо процесуальних аспектів діяльності суду третьої інстанції як остаточної судової інстанції.

Надані в постанові роз'яснення, на думку її автора, повинні уніфікувати судові процедури, які вчиняються відповідно до норм ЦПК у суді касаційної інстанції, що пов'язано із неоднозначністю тлумачення деяких норм процесуального закону. Водночас ці роз'яснення пленуму адресуються не лише

суду, оскільки з його діяльністю, процедурою застосування норм процесуального права тісно пов'язана діяльність інших державних інституцій, зокрема про-

куратури, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, громадських організацій. Громадяни та їхні представники, які звертаються до суду касаційної інстанції, повинні знати, як ця судова установа застосовує ту чи іншу норму права при прийнятті касаційної скарги, відкритті касаційного провадження, які вимоги висуваються до касаційної скарги, як реалізуються диспозитивні права заявників на подальших стадіях касаційного провадження.

Роз'яснення є дуже важливими, наголосив доповідач, оскільки саме в нормах ЦПК законодавцем реалізовано напрацювання, що ґрунтуються на нормах міжнародного права, досвіді інших держав, прецедентній практиці

Європейського суду з прав людини щодо запровадження так званих фільтрів допуску до касаційного провадження у рамках виваженої процедури.

Після обговорення і врахування зауважень з метою однакового застосування судами ЦПК пленум ВССУ прийняв постанову в цілому.

Як і було передбачено порядком денним, учасники засідання заслухали інформацію про узагальнення судової практики перегляду кримінальних справ у касаційному порядку у 2011 р. Заступник Голови ВССУ **Станіслав Міщенко** доповів про основні питання, які висвітлено в узагальненні, проведеному судовою палатою у кримінальних справах ВССУ з метою однакового застосування матеріального закону, з'ясування характеру проблем і причин помилок у правозастосовній діяльності судів при розгляді кримінальних справ.

У роботі судів, як зазначив доповідач, досить часто трапляються випадки неправильного та неоднакового застосування норм матеріального права, істотні помилки у застосуванні норм процесуального права, невідповідність призначення судом покарання ступеню тяжкості злочину та особі засудженого. Непоодинокими є випадки незастосування судами кримінального закону, який підлягав застосуванню, тобто неправильної кваліфікації/перекваліфікації суспільно небезпечних діянь. Найчастіше такі помилки, за словами **Станіслава Міщенка**, виникають щодо визначення злочинного діяння, яке мало продовжуваний або триваючий характер.

Особливу увагу в узагальненні приділено порушенням строків розгляду кримінальних справ. Проведений аналіз судової практики надав можливість виявити, що типовими для судів нижчих інстанцій є порушення строків проведення попереднього розгляду справи, призначення справи до розгляду та судового розгляду справи.

Крім того, пленум заслухав інформацію про узагальнення судової практики застосування судами законодавства України про відповідальність за окремі корупційні правопорушення. За словами доповідача із цього питання, судді ВССУ **Володимира Кульбаби**, в узагальненні надано роз'яснення законодавчого врегулювання розгляду справ, пов'язаних із вчиненням корупційних правопорушень, а також щодо практики застосування глави 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення «Адміністративні корупційні правопорушення». Зокрема, увагу приділено порядку судового розгляду справ про адміністративні корупційні правопорушення, строкам накладення адміністративних стяг-

нень за їх вчинення. Проаналізовано об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів адміністративних корупційних правопорушень.

Обговоривши інформацію, пленум ВССУ постановив доручити судовій палаті у кримінальних справах спільно з управлінням вивчення та узагальнення судової практики і статистики на основі здійснених узагальнень підготувати інформаційні листи апеляційним судам, а також відповідні постанови пленуму ВССУ.

ПОСТАНОВИ ПЛЕНУМУ
ВИЩОГО СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО СУДУ УКРАЇНИ
З РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ І КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ

**ПРО СУДОВУ ПРАКТИКУ ПЕРЕГЛЯДУ
КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ У КАСАЦІЙНОМУ
ПОРЯДКУ ЗА 2011 РІК**

*Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ
від 14 червня 2012 р. № 8*

Заслухавши та обговоривши інформацію заступника Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ Міщенка С. М. про узагальнення судової практики перегляду кримінальних справ у касаційному порядку у 2011 р., керуючись пунктом 2 частини другої статті 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ

п о с т а н о в л я є:

1. Інформацію заступника Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ Міщенка С. М. взяти до відома.
2. Доручити судовій палаті у кримінальних справах спільно з управлінням вивчення та узагальнення судової практики і статистики на основі проведеного узагальнення підготувати інформаційний лист апеляційним судам.
3. За матеріалами узагальнення підготувати відповідну постанову пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

ПРО ПРАКТИКУ ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ УКРАЇНИ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ОКРЕМІ КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

*Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ
від 14 червня 2012 р. № 9*

Заслухавши та обговоривши інформацію судді Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ Кульбаби В. М. про узагальнення судової практики застосування судами законодавства України про відповідальність за окремі корупційні правопорушення у 2011 р. та 3 місяці 2012 р., керуючись пунктом 2 частини другої статті 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ

п о с т а н о в л я є:

1. Інформацію судді Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ Кульбаби В. М. взяти до відома.
2. Доручити судовій палаті у кримінальних справах спільно з управлінням вивчення та узагальнення судової практики і статистики на основі проведеного узагальнення підготувати інформаційний лист апеляційним судам.
3. За матеріалами узагальнення підготувати відповідну постанову пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

ПРО СУДОВУ ПРАКТИКУ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ У КАСАЦІЙНОМУ ПОРЯДКУ

*Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ
від 14 червня 2012 р. № 10*

З метою забезпечення правильного й однакового застосування норм цивільного процесуального законодавства про перегляд судових рішень у

касаційному порядку пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ постановляє дати такі роз'яснення:

1. За змістом частини третьої статті 14, статті 324 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) право на касаційне оскарження судових рішень, що набрали законної сили, мають сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, за умови, що суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки.

Особи, які не брали участі у справі, відповідно до частини дев'ятої статті 6 ЦПК мають право отримувати в суді, який ухвалив рішення, усну або письмову інформацію про результати розгляду відповідної справи, знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії документів, долучених до справи, одержувати копії рішень і ухвал, а при розгляді справи в касаційній інстанції — набувають прав осіб, які беруть участь у справі, зокрема, мають право брати участь у розгляді справи з урахуванням положень частини першої статті 333 ЦПК, заявляти клопотання тощо.

Органи та особи, які за законом мають право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні чи суспільні інтереси (частина друга статті 3, статті 45, 46 ЦПК), але не брали участі у справі, мають право на касаційне оскарження судових рішень, якщо таке право передбачено законом. Так, згідно зі статтею 37 Закону України від 5 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ «Про прокуратуру» право касаційного оскарження мають прокурор і заступник прокурора в межах їх компетенції, незалежно від їх участі у розгляді справи в суді першої інстанції, а помічники прокурора, прокурори управлінь і відділів — тільки у справах, у розгляді яких вони брали участь.

При поданні касаційної скарги з метою представництва інтересів громадянина прокурор повинен надати суду документи, які підтверджують неможливість громадянина самостійно здійснювати представництво своїх інтересів. Під неможливістю громадянина самостійно здійснювати представництво своїх інтересів слід розуміти не лише подання прокурору відповідної заяви (про участь у справі), а й надання інших документів, які підтверджують неспроможність громадянина через свій фізичний чи матеріальний стан, похилий вік або з інших поважних причин здійснювати захист його порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Згідно з пунктом 10 статті 13 Закону України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має право на касаційне оскарження судових рішень, ухвалених у справі за його зверненням.

2. Відповідно до положень статті 37 ЦПК у разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, зміни кредитора чи боржника в зобов'язанні, а також в інших випадках зміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, якщо правонаступництво допускається, воно може мати місце на будь-якій

стадії цивільного процесу, у тому числі на стадії касаційного оскарження судового рішення. Усі дії, вчинені в цивільному процесі до вступу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язкові для особи, яку він замінив. Тому право касаційного оскарження судових рішень у межах установлених статтею 325 ЦПК строків належить і правонаступнику такої особи.

У зазначених випадках на стадії касаційного провадження питання про процесуальне правонаступництво при поданні відповідних заяви і доказів вирішує суд касаційної інстанції.

3. Касаційна скарга подається безпосередньо до суду касаційної інстанції.

На стадії касаційного провадження вирішення питання про відкриття касаційного провадження у справі, залишення касаційної скарги без руху та визнання її неподаною, повернення скарги, поновлення пропущеного строку на касаційне оскарження, прийняття заяви про відкликання скарги чи відмови від неї, незалежно від того, до суду якої інстанції вони подані, належить до повноважень суду касаційної інстанції.

Касаційні скарги, які надійшли до суду першої чи апеляційної інстанцій, негайно, тобто не пізніше наступного робочого дня, надсилаються до суду касаційної інстанції.

У разі подання у такому випадку скарги у визначені законом строки, але не у встановленому порядку (стаття 327 ЦПК), ця обставина може бути підставою для поновлення пропущеного строку на касаційне оскарження за клопотанням особи, яка подала скаргу.

4. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій, у тому числі додаткові, можуть бути оскаржені в касаційному порядку як у цілому, так і в частині, а також щодо обставин (фактів), встановлених судом (незалежно від того, чи вплинули висновки суду про ці обставини (факти) на вирішення справи по суті), однак, лише з підстав неправильного застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, або резолютивної частини з питань розподілу судових витрат між сторонами, порядку та способу виконання рішення.

Касаційна скарга може бути подана на судові рішення першої та/або апеляційної інстанції, прийняте в одній конкретній справі. У разі оскарження судового рішення кількома особами у встановленому ЦПК порядку суд касаційної інстанції відкриває касаційне провадження у справі за всіма скаргами, якщо вони відповідають вимогам ЦПК, та розглядає їх в одному касаційному провадженні. У разі одночасного надходження таких скарг касаційне провадження може відкриватися однією ухвалою. Якщо надійшла касаційна скарга, що відповідає вимогам ЦПК, на судові рішення, стосовно якого вже відкрито касаційне провадження, вона приймається до спільного розгляду з раніше поданою касаційною скаргою, про що постановляється ухвала.

5. Касаційному оскарженню підлягають:

— рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, рішення та ухвали апеляційного суду, ухвалені за результатами апеляційного перегляду;

— ухвали суду першої інстанції, перелічені в пункті 2 частини першої статті 324 ЦПК, після їх перегляду в апеляційному порядку, ухвали апеляційного суду, постановлені за результатами такого перегляду. При цьому суди повинні враховувати висновки, викладені у Рішеннях Конституційного Суду України від 27 січня 2010 р. № 3-рп/2010 та від 2 листопада 2011 р. № 13-рп/2011;

— ухвали апеляційного суду, постановлені під час апеляційного провадження (наприклад, про залишення апеляційної скарги без розгляду, повернення скарги, усунення описок чи арифметичних помилок тощо), якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі (пункт 2 частини першої статті 324 ЦПК). Зокрема, це ухвали апеляційного суду, які утруднюють право на апеляційне оскарження (залишення апеляційної скарги без руху у зв'язку з несплатою суми судового збору, зупинення апеляційного провадження у зв'язку з призначенням експертизи тощо) або мають запобіжний зміст (наприклад, окремі ухвали тощо).

6. У разі оскарження ухвали апеляційного суду, яка не перешкоджає подальшому провадженню у справі (наприклад, про відкриття апеляційного провадження у справі, відкладення розгляду справи), подання скарги на ухвалу суду, що не підлягає касаційному оскарженню, а також при поданні касаційної скарги особою, яка не має передбаченого статтею 324 ЦПК права на касаційне оскарження, у тому числі особою, яка не брала участі у справі, про права та обов'язки якої суд першої чи апеляційної інстанції питання не вирішував, суддя-доповідач відповідно до цієї норми ЦПК постановляє ухвалу про повернення касаційної скарги. Якщо зазначені обставини буде встановлено після відкриття касаційного провадження у справі, суд касаційної інстанції постановляє ухвалу про закриття касаційного провадження у справі за такою скаргою та про її повернення особі, яка подала скаргу.

Не можуть бути об'єктом касаційного оскарження судові рішення, якщо вони судом не ухвалювались.

Питання про відкриття касаційного провадження, залишення касаційної скарги без руху, повернення касаційної скарги вирішуються суддею, про що постановляється ухвала. Не допускається повернення касаційної скарги із супровідним листом, повідомленням або в інший не передбачений законом спосіб.

7. Передбачений статтею 325 ЦПК строк на касаційне оскарження судового рішення необхідно обчислювати з урахуванням визначеного статтею 69 ЦПК правила про початок перебігу процесуальних строків — з наступного дня після відповідної календарної дати та з дотриманням вимог частин третьої, п'ятої та шостої статті 70 ЦПК.

Положення статті 325 ЦПК про те, що касаційна скарга може бути подана протягом двадцяти днів з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду, поширюються також на випадки, коли відповідно до статті 218 ЦПК апеляційний суд проголосив лише вступну та резолютивну частину рішення, або коли справу розглянуто за відсутності в судовому засіданні особи, яка брала участь у справі та оскаржує судове рішення. Отже, обчислення строку касаційного оскарження починається з наступного дня після проголошення апеляційним судом судового рішення.

Проте якщо недотримання строків касаційного оскарження було зумовлено діями (бездіяльністю) суду, зокрема, особу не було належним чином повідомлено про час і місце судового засідання або їй не надіслано протягом двох днів із дня складання повного судового рішення його копію, як це передбачено частиною третьою статті 222 ЦПК, а також статтями 317, 321 ЦПК, то ці обставини можуть бути підставою для поновлення строку на касаційне оскарження за заявою особи, яка оскаржує судове рішення.

У зв'язку із цим суд повинен встановити причинно-наслідковий зв'язок між неправомірною діяльністю суду та фактом пропущення строку (наприклад, встановити, що дії чи бездіяльність суду призвели до того, що саме ця особа не змогла подати касаційну скаргу вчасно).

8. Законом не встановлено певного строку для звернення особи, яка має право на касаційне оскарження, з клопотанням про поновлення строку на касаційне оскарження. Таке клопотання відповідно до частини третьої статті 73 та статей 325, 328 ЦПК подається разом із касаційною скаргою. У ньому має бути зазначено причини пропущення строку на касаційне оскарження та докази, що підтверджують наявність поважних причин його пропущення.

Якщо касаційну скаргу подано після закінчення строку на касаційне оскарження і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку, то ухвалою судді-доповідача така скарга залишається без руху. Касаційна скарга також залишається без руху, якщо підстави, наведені в заяві про поновлення строку касаційного оскарження, будуть визнані суддею-доповідачем неповажними, про що зазначається в резолютивній частині ухвали. В ухвалі про залишення касаційної скарги без руху зазначається, що протягом тридцяти днів із дня її отримання особа має право звернутися до суду касаційної інстанції із заявою про поновлення строку або навести інші підстави для поновлення строку.

Питання про поновлення строку на касаційне оскарження вирішується суддею-доповідачем суду касаційної інстанції без проведення судового засідання і без повідомлення осіб, які беруть участь у справі. Вирішення такого питання можливе одночасно із відкриттям касаційного провадження у справі, проте має передувати розгляду справи судом касаційної інстанції по суті.

Суддя-доповідач постановляє ухвалу про відмову у відкритті касаційного провадження у разі, якщо у зазначений строк особою, яка подала касаційну скаргу, не буде подано заяву про поновлення пропущеного строку або наведені підстави для поновлення строку касаційного оскарження буде визнано неповажними. З урахуванням викладеного та відповідно до вимог пункту 4 частини четвертої статті 328 ЦПК повторне подання касаційної скарги із заявою про поновлення строку на касаційне оскарження не допускається.

Якщо при розгляді справи судом касаційної інстанції буде встановлено, що касаційну скаргу подано без дотримання встановленого процесуального строку і у ній не міститься клопотання про поновлення пропущеного строку, а під час розгляду справи таке клопотання не заявлено (у разі участі в судовому засіданні особи, яка подала скаргу), суд касаційної інстанції повинен виконати вимоги частини третьої статті 328 ЦПК.

9. Якщо касаційну скаргу подано прокурором, органом державної влади чи органом місцевого самоврядування після спливу одного року з моменту набрання оскаржуваним судовим рішенням законної сили, то незалежно від поважності причини пропуску строку касаційного оскарження суд касаційної інстанції відмовляє у відкритті касаційного провадження, про що суддя-доповідач постановляє ухвалу (абзац 3 частини третьої статті 328 ЦПК). Зазначене положення закону поширюється на касаційні скарги, подані з 14 січня 2012 р. (дати набрання чинності Законом України від 20 грудня 2011 р. № 4176-VI «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку здійснення судочинства»).

10. Для вирішення питання про відкриття касаційного провадження у справі суддя-доповідач повинен, зокрема, перевірити: 1) чи передбачено законом можливість касаційного оскарження ухвал судів першої чи апеляційної інстанцій; 2) чи було рішення суду першої інстанції предметом апеляційного перегляду по суті; 3) наявність в особи, яка подає скаргу, права на касаційне оскарження судового рішення; 4) чи дотримано строк подання касаційної скарги; 5) відповідність касаційної скарги вимогам закону щодо форми та змісту; 6) наявність копій касаційної скарги і додатків до неї (письмових матеріалів) відповідно до кількості осіб, які беруть участь у справі; 7) чи сплачено в належному розмірі та у визначеному порядку судовий збір.

Копії оскаржуваних судових рішень, що додаються до касаційної скарги, мають бути підписані та скріплені гербовою печаткою суду згідно з Інструкцією з діловодства в місцевому загальному суді, затвердженою наказом Державної судової адміністрації України від 27 червня 2006 р. № 68.

Якщо в касаційній скарзі заявляється клопотання про скасування судового рішення апеляційного суду та залишення в силі судового рішення суду першої інстанції, до скарги мають бути додані як судові рішення апеляцій-

ного суду, яке оскаржується, так і судове рішення суду першої інстанції, оскільки залишити його в силі, не перевіривши на предмет законності, неможливо.

Якщо касаційна скарга за формою і змістом не відповідає вимогам, встановленим статтею 326 ЦПК, перелік яких є вичерпним (зокрема, якщо у скарзі не зазначено, у чому саме полягає неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права), суддя-доповідач відповідно до частини другої статті 328 ЦПК застосовує положення статті 121 ЦПК та ухвалою залишає касаційну скаргу без руху.

В ухвалі суду необхідно навести підстави залишення касаційної скарги без руху та визначити строк для усунення недоліків з урахуванням реальної можливості отримання заявником копії ухвали та виправлення недоліків (зокрема, підписання скарги, подання довіреності, оригіналів документів про сплату судового збору, завірених копій судових рішень), який не може перевищувати п'яти днів із дня отримання ухвали особою, яка подала касаційну скаргу.

В ухвалі має бути зазначено про наслідки невиконання вимог щодо усунення недоліків (частина друга статті 121 ЦПК). У разі невиконання вимог закону, наведених в ухвалі про залишення скарги без руху, суддя-доповідач постановляє ухвалу про визнання касаційної скарги неподаною та її повернення.

Якщо під час судового розгляду справи виявлено, що судовий збір сплачено не в повному розмірі, стягнення недоплачених сум з відповідної особи проводиться при ухваленні судового рішення.

11. При відкритті касаційного провадження суддя-доповідач у разі необхідності вирішує питання про зупинення виконання судового рішення, яке оскаржується, до закінчення касаційного провадження, але лише за наявності клопотання особи, яка подала касаційну скаргу (частина перша статті 328 ЦПК). Норми ЦПК не забороняють вирішити питання про зупинення виконання оскаржуваного судового рішення й на подальших етапах касаційного провадження. При цьому право на зупинення виконання судового рішення не надає суду касаційної інстанції права застосовувати заходи забезпечення позову (статті 151, 152 ЦПК).

Клопотання про зупинення виконання судового рішення може бути викладено як у самій скарзі, так і окремим документом. Таке клопотання має бути мотивованим, містити підстави для зупинення виконання судового рішення, підтверджені певними доказами (наприклад, у разі відкриття виконавчого провадження з примусового виконання рішення суду має бути додано завірону копію такої постанови).

Вирішуючи питання про зупинення виконання судового рішення, суд касаційної інстанції враховує необхідність у цьому, зокрема, у разі ймовірності утруднення повторного розгляду справи внаслідок можливого скасу-

вання судового рішення, забезпечення збалансованості інтересів сторін, запобігання порушенню прав осіб, які брали участь у справі та які не брали такої участі, але рішенням суду вирішено питання про їх права, свободи чи обов'язки.

Норми ЦПК не передбачають необхідності скасовувати ухвалу про зупинення виконання судового рішення чи відновлювати його виконання при ухваленні судового рішення за наслідками касаційного провадження, оскільки з ухваленням судового рішення касаційною інстанцією зупинення виконання судового рішення втрачає законну силу.

12. Випадки, коли суддя-доповідач може відмовити у відкритті касаційного провадження, передбачені статтею 328 ЦПК, їх перелік є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Наявність ухвали про відхилення касаційної скарги або про відмову у відкритті касаційного провадження є підставою для відмови у відкритті касаційного провадження, якщо касаційну скаргу подано цією самою особою і на це саме судові рішення, незалежно від наведення у касаційній скарзі інших мотивів чи підстав оскарження (пункт 4 частини четвертої статті 328 ЦПК).

Якщо касаційна скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи (пункт 5 частини четвертої статті 328 ЦПК), то суддя-доповідач відмовляє у відкритті касаційного провадження. При цьому неправильне застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права є підставою для відкриття касаційного провадження незалежно від обґрунтованості касаційної скарги.

З урахуванням системного аналізу пункту 5 частини четвертої статті 328, частини другої статті 324 ЦПК касаційна скарга є необґрунтованою, якщо викладені в ній доводи не містять посилань на неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права або такі посилання є безпідставними.

Неправильне застосування норм матеріального права означає, що застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини, або не застосовано закон, який підлягав застосуванню, або суд неправильно витлумачив закон.

Порушення норм процесуального права є підставою для відкриття касаційного провадження у справі, незалежно від того чи призвели такі порушення до неправильного вирішення справи, оскільки така оцінка порушення норм процесуального права здійснюється судом касаційної інстанції при розгляді справи та ухваленні судового рішення.

13. Відповідно до статті 329 ЦПК приєднатися до поданої касаційної скарги можуть особи, які брали участь у справі на стороні особи, яка подала скаргу, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки і вимоги таких осіб не є іншими. Заяву про при-

єднання до касаційної скарги може бути подано протягом трьох днів із дня одержання копії касаційної скарги, докази чого мають бути додані до такої заяви.

У разі якщо в заяві про приєднання до касаційної скарги фактично містяться інші доводи або заявлено інші вимоги, ніж ті, що зазначені в касаційній скарзі, то така заява вважається окремою касаційною скаргою зі всіма наслідками, які з цього випливають, а саме: вона залишається без руху для усунення її недоліків як касаційної скарги відповідно до вимог статті 328 ЦПК і для сплати судового збору. У заяві про приєднання до касаційної скарги можуть міститися лише додаткові обґрунтування, уточнення вже поданої скарги, що стосуються питання права.

До заяви про приєднання до касаційної скарги додається документ про сплату судового збору за ставками відповідно до Закону України від 8 липня 2011 р. № 3674-VI «Про судовий збір».

14. Право на доповнення чи зміну касаційної скарги може бути здійснено лише протягом строку на касаційне оскарження. Статтею 330 ЦПК не передбачено права суду касаційної інстанції вирішувати питання про поновлення пропущеного строку на внесення змін чи доповнень до касаційної скарги, тому відповідні заяви, подані після визначеного законом строку, не приймаються до розгляду, а повертаються заявникові ухвалою судді-доповідача.

15. Відкликати касаційну скаргу можна до початку розгляду справи в суді касаційної інстанції (до постановлення ухвали про призначення справи до розгляду), перевірка обґрунтованості відповідної заяви не вимагається. У цьому разі суддя-доповідач постановляє ухвалу про повернення касаційної скарги (частини друга та четверта статті 330 ЦПК).

Відмовитися від касаційної скарги особа, яка її подала, має право до закінчення касаційного провадження (частина третя статті 330 ЦПК), тобто до виходу суду до нарадчої кімнати.

Прийняття відмови від касаційної скарги не пов'язується з обов'язком суду касаційної інстанції перевіряти чи не порушуються у зв'язку з такою відмовою права інших осіб, оскільки право особи на відмову від касаційної скарги не обмежене. При цьому суд касаційної інстанції відповідно до частини четвертої статті 10 ЦПК має вирішити питання про роз'яснення передбачених частиною п'ятою статті 330 ЦПК наслідків прийняття відмови від скарги.

Заява про відкликання скарги, яка надійшла після початку розгляду справи, не може бути підставою для закриття касаційного провадження, якщо особа не подала заяву про відмову від скарги.

Прийнявши відмову від касаційної скарги, суд закриває касаційне провадження за цією скаргою, а за наявності інших касаційних скарг — продовжує касаційне провадження за цими скаргами (скаргою).

Якщо під час розгляду справи за касаційною скаргою однієї з осіб, яка бере участь у справі, іншою особою, яка має право на касаційне оскарження, заявлено клопотання про поновлення строку на касаційне оскарження та подано касаційну скаргу, суд касаційної інстанції відкладає розгляд справи для вирішення питання про поновлення пропущеного строку та розгляду всіх касаційних скарг в одному провадженні.

Як при відкликанні касаційної скарги, так і при відмові від касаційної скарги втрачається можливість розгляду заяви про приєднання до касаційної скарги, оскільки така заява без касаційної скарги не має свого самостійного правового значення.

16. Попередній розгляд справи є окремою процедурою касаційного провадження, метою якого є з'ясування всіх необхідних обставин для правильного висновку про законність оскаржуваного судового рішення та проводиться у формі попереднього судового засідання без повідомлення осіб, які беруть участь у справі, колегією у складі трьох суддів.

Відхилення касаційної скарги та залишення судового рішення без змін (частина третя статті 332 ЦПК) можливе лише у випадку, якщо відсутні підстави для скасування судового рішення. Підстави для касаційного оскарження передбачено частиною другою статті 324 ЦПК, а підстави для скасування судового рішення зазначено у статтях 338–341 ЦПК. За наявності таких підстав касаційну скаргу при проведенні попереднього розгляду справи не може бути відхилено.

Оскільки норми ЦПК не містять підстав, які тягнуть за собою обов'язкове скасування судового рішення, застосування частини четвертої статті 332 ЦПК судом касаційної інстанції при попередньому розгляді справи є неможливим.

17. Статтею 333 ЦПК встановлено порядок розгляду справи судом касаційної інстанції, який є відмінним від порядку, встановленого для судів першої та апеляційної інстанцій. У зв'язку з цим, зокрема у касаційній інстанції, не застосовуються правила про передачу спору на розгляд третейського суду (стаття 17 ЦПК), про зміну предмета або підстави позову, збільшення або зменшення розміру позовних вимог (стаття 31 ЦПК), про пред'явлення зустрічного позову (стаття 123 ЦПК), про прийняття позову третьої особи із самостійними вимогами (стаття 125 ЦПК), про об'єднання і роз'єднання позовів (стаття 126 ЦПК), про визнання позову (стаття 174 ЦПК), про залишення позову без розгляду (пункт 5 частини першої статті 207 ЦПК). Не застосовується також правило про недопустимість вирішення справи за умови неявки позивача, від якого не надійшло заяви про розгляд справи за його відсутності (частина третя статті 169 ЦПК), оскільки у касаційному порядку справа розглядається без повідомлення осіб, які беруть участь у справі (частина перша статті 333 ЦПК).

18. Відповідно до статті 335 ЦПК суд касаційної інстанції при перевірці законності судового рішення не має права виходити як за межі доводів каса-

ційної скарги, крім випадків, передбачених частиною третьою цієї статті, так і за межі вимог, заявлених у суді першої інстанції.

У разі якщо касаційну скаргу подано на рішення щодо частини вирішених вимог, суд касаційної інстанції відповідно до принципу диспозитивності не має права робити висновки про неоскаржену частину ні в мотивувальній, ні в резолютивній частині судового рішення, а в описовій частині повинен зазначити, в якій частині вимог судове рішення не оскаржується.

Перевіряючи правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права, суд касаційної інстанції під час розгляду справи не може встановлювати або/та вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

Разом із тим з урахуванням пункту 7 частини другої та частини п'ятої статті 326 ЦПК про те, що до касаційної скарги може бути додано письмові матеріали відповідно до кількості осіб, які беруть участь у справі, це можуть бути докази, які підтверджують/спростовують необґрунтованість судового рішення, а його законність (наприклад, документи, що підтверджують наявність у сторони пільг щодо сплати судового збору; документи, які свідчать про порушення судом установлених законом правил про належне повідомлення сторін про дату судового засідання; про порушення правил належності та допустимості доказів; про порушення правил виключної підсудності тощо). При цьому зазначені документи не повинні стосуватися вирішення матеріально-правового спору по суті.

19. Суд касаційної інстанції при перевірці законності судового рішення не обмежений доводами касаційної скарги згідно з частиною третьою статті 335 ЦПК лише в разі, якщо буде виявлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення. За таких умов суд касаційної інстанції перевіряє справу в повному обсязі й зобов'язаний мотивувати в судовому рішенні вихід за межі доводів касаційної скарги.

Оскільки норми ЦПК не містять підстав для обов'язкового скасування судового рішення, то за змістом частини третьою статті 335 ЦПК для висновку про неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права слід застосовувати положення статей 338, 340, 341 ЦПК.

Якщо особа, яка подала скаргу, заявляє вимогу про скасування судового рішення з направленням справи на новий розгляд, а суд касаційної інстанції ухвалює нове рішення або змінює рішення чи навпаки — це не є виходом за межі доводів касаційної скарги, оскільки у цьому разі суд використовує надані йому законом повноваження (стаття 336 ЦПК).

Разом із тим суд касаційної інстанції не має права перевіряти законність судового рішення щодо осіб, які касаційну скаргу на таке судове рішення не подавали, за винятком випадків, коли це стосується осіб, які не були залучені до участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки.

20. При розгляді справи суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування норм матеріального та додержання норм процесуального права судами першої та апеляційної інстанцій у конкретній справі стосовно її фактичних обставин, встановлених судами при розгляді справи в першій та апеляційній інстанціях.

При цьому, перевіряючи законність оскаржуваного судового рішення, суд касаційної інстанції повинен з'ясувати: чи враховано судом першої або апеляційної інстанції при ухваленні судового рішення всі факти, що є предметом доказування (стаття 179 ЦПК); чи підтверджено обставини (факти), якими мотивовано рішення, належними й допустимими доказами (статті 58 і 59 ЦПК); чи правильно застосовано норми матеріального права та чи дотримано норми процесуального права. При перегляді судових рішень необхідно виходити з повноважень суду касаційної інстанції, визначених статтею 336 ЦПК, і відповідних їм підстав для перегляду судових рішень у касаційному порядку, передбачених статтями 338–342 ЦПК. При цьому суд касаційної інстанції керується статтею 336 ЦПК (відповідним пунктом, частиною) та нормою ЦПК, що визначає підстави перегляду судового рішення в такому разі, і відповідно до такої норми та наданих суду касаційної інстанції повноважень формулює резолютивну частину своєї ухвали чи рішення.

21. Визнавши, що рішення ухвалено з додержанням норм матеріального і процесуального права, а наведені в касаційній скарзі недоліки у розгляді справи не вплинули на суть ухваленого рішення, суд касаційної інстанції згідно зі статтею 337 ЦПК відхиляє касаційну скаргу та обов'язково наводить в ухвалі мотиви, з яких доводи касаційної скарги відхиляються.

Суду касаційної інстанції необхідно враховувати, що законне, обґрунтоване та правильне по суті й справедливе рішення суду не може бути скасовано з одних лише формальних міркувань. Зокрема, до таких недоліків, які не призводять до порушення основних принципів цивільного процесуального судочинства та охоронюваних законом прав та інтересів осіб, які беруть участь у справі, та не впливають на суть ухваленого рішення, належать: сплата судового збору, здійснена після відкриття провадження у справі; відсутність підпису в позовній заяві, якщо позивач брав участь у судовому засіданні й підтримав позовні вимоги; відсутність підпису секретаря судового засідання в журналі судового засідання; залишення без розгляду заяви про відвід, якщо підстави для відводу були відсутні. Таким же недоліком може бути визнано відсутність технічного запису при безспірності доказів, якими обґрунтовано рішення.

При цьому суд касаційної інстанції має виходити з того, що правильним є рішення, ухвалене з додержанням норм матеріального та процесуального права; справедливим є рішення, ухвалене з додержанням норм процесуального права щодо належної судової процедури розгляду справи (зокрема, належне повідомлення про дату розгляду справи, обґрунтованість судового рішення, взяття до уваги доказів, отриманих лише законним шляхом, дотримання принципів рівності сторін і правової певності) та дотримання всіх процесуальних гарантій судового розгляду, що відповідає змісту статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (РИМ, 4.XI.1950).

22. Ураховуючи, що підставою для скасування судових рішень і направлення справи на новий судовий розгляд є лише порушення норм процесуального права, що унеможливили встановлення фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи (частина друга статті 338 ЦПК), судом касаційної інстанції має бути наведено, які саме порушення норм процесуального права призвели до необхідності застосування цієї підстави для скасування судових рішень. При цьому важливим є те, що виявлені порушення вплинули на результат розгляду справи та без їх усунення неможливе поновлення та захист порушених прав, свобод і законних інтересів особи, яка подала касаційну скаргу.

У разі скасування судового рішення у зв'язку з порушенням норм процесуального права суд касаційної інстанції повинен зазначити причинний зв'язок між порушенням норм процесуального права та прийняттям неправильного судового рішення.

Судове рішення ухвалюється за результатами обговорення всіх обставин справи, які мають бути в ньому зазначені; на основі всебічного, повного, об'єктивного та безпосереднього дослідження наявних у справі доказів; на підставі правильного визначення предмета доказування (статті 10, 179, 212, 214 ЦПК). Недотримання цих норм процесуального права є підставою для скасування судових рішень із направленням справи на новий розгляд, оскільки суд касаційної інстанції не може встановлювати або/та вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні суду чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими (частина перша статті 335 ЦПК).

При направленні справи на новий судовий розгляд суд касаційної інстанції не має права викладати в ухвалі доводи, які б указували або прогнозували певні результати нового вирішення справи чи свідчили б про перевагу одних доказів над іншими, оскільки вирішення питання про прийняття відповідного рішення й оцінка доказів належать до повноважень суду, який розглядатиме справу.

Висновки та мотиви, з яких скасовано рішення, є обов'язковими для суду першої чи апеляційної інстанції при новому розгляді справи. Виснов-

ками та мотивами, з яких скасовано рішення, необхідно вважати положення мотивувальної та резолютивної частин ухвали суду касаційної інстанції щодо наявності передбачених статтею 338 ЦПК підстав для скасування судового рішення і передачі справи на новий розгляд та їх кваліфікації процесуальним законодавством як таких. Зокрема, до таких висновків і мотивів не може бути віднесено питання про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу; про перевагу одних доказів над іншими.

23. За наявності підстав, передбачених статтею 341 ЦПК, суд касаційної інстанції скасовує судові рішення та ухвалює нове рішення або змінює рішення.

Суд касаційної інстанції ухвалює нове рішення тоді, коли при розгляді справи виявлено неправильне застосування норм матеріального чи порушення норм процесуального права, які впливають на основний висновок суду першої або апеляційної інстанції про права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі.

Суд касаційної інстанції ухвалює рішення про зміну оскаржуваного судового рішення у випадку, якщо помилки у такому судовому рішенні можна усунути без його скасування, не змінюючи суті рішення, і вони стосуються окремих його частин, зокрема виправлення помилок суду першої або апеляційної інстанції щодо розміру суми, що підлягає стягненню, розподілу судових витрат тощо. Якщо помилки у судовому рішенні стосуються його правового обґрунтування, то їх усунення необхідно вважати також зміною рішення, тому суд касаційної інстанції не повинен усувати такі помилки ухвалою із зазначенням про залишення судового рішення без змін із його уточненням чи доповненням.

Суд касаційної інстанції не може ухвалювати нове рішення чи змінювати рішення, виходячи з обставин, які не були встановлені судом першої чи апеляційної інстанції.

Суду касаційної інстанції необхідно виходити з того, що підстави для скасування судових рішень з ухваленням нового рішення чи зміни рішення стосуються порушення або неправильного застосування матеріального чи процесуального права, які мають місце у разі застосування закону, який не поширюється на ці правовідносини, або незастосування закону, який підлягав застосуванню, внаслідок неправильної юридичної кваліфікації правовідносин або неправильного тлумачення закону, який хоча і підлягав застосуванню, проте його зміст і сутність сприйнято неправильно через розширене чи звужене тлумачення.

Порушення або неправильне застосування норм процесуального права, що є підставою касаційного оскарження (частина друга статті 324 ЦПК), можуть бути підставами для скасування чи зміни рішення лише у разі, якщо таке порушення призвело до неправильного вирішення справи, а фактичні обставини, які входять до предмета доказування, встановлені повно і пра-

вильно. Такими порушеннями можуть бути, зокрема, порушення вимог статей 58, 59 ЦПК щодо належності доказів чи допустимості засобів доказування, порушення вимог статей 215, 316 ЦПК щодо змісту судового рішення тощо.

24. Суд касаційної інстанції має право ухвалити додаткове рішення за заявою особи, яка бере участь у справі, або з власної ініціативи в разі, якщо він скасував рішення суду першої інстанції та ухвалив нове рішення чи змінив його за наявності підстав, передбачених статтею 220 ЦПК. Відповідно до статті 219 ЦПК цей суд також може виправити допущені у своєму рішенні описки чи арифметичні помилки, не змінюючи змісту рішення. Суд касаційної інстанції відповідно до статті 221 ЦПК може роз'яснити своє рішення.

Питання про визначення порядку виконання рішення суду, розстрочку чи відстрочку виконання, вжиття заходів для забезпечення виконання рішення (стаття 217 ЦПК) розглядаються судом касаційної інстанції, якщо вони вирішуються одночасно з ухваленням нового чи зміною оскаржуваного рішення. В інших випадках ці питання вирішуються судом першої інстанції.

25. Відповідно до вимог статті 88 ЦПК судові витрати, понесені особами, які беруть участь у справі, у зв'язку з поданням касаційної скарги покладаються на них пропорційно до розміру задоволених позовних вимог. У тих випадках, коли суд касаційної інстанції ухвалює нове рішення, він вирішує питання про розподіл судових витрат між сторонами.

При скасуванні судових рішень із передачею справи на новий судовий розгляд питання про розподіл судових витрат вирішується судом, який розглядає справу.

26. Виходячи з положень статті 350 ЦПК, суд касаційної інстанції постановляє окрему ухвалу та направляє її відповідним особам і органам для вжиття необхідних заходів у порядку, встановленому статтею 211 ЦПК, як щодо виявлених при розгляді справи причин та умов, що сприяли вчиненню порушення закону, так і щодо порушень норм права та помилок, зокрема тяганини, інших недоліків під час розгляду справи, допущених судом першої або апеляційної інстанції, що не фіксуються в судовому рішенні суду касаційної інстанції.

Допущені судом першої або апеляційної інстанції порушення норм права чи помилки, які стали підставами для скасування судового рішення, не можуть бути покладені в основу окремої ухвали суду касаційної інстанції.

РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Документом, згідно з яким розподіляються майнові права та обов'язки підприємства, є розподільчий баланс, у якому містяться положення про правонаступництво щодо реорганізованого суб'єкта стосовно усіх кредиторів, включаючи зобов'язання, які оспорується сторонами.

Перехід за розподільчим балансом заборгованості відповідно до виконавчих написів нотаріуса про стягнення заборгованості на користь С. від юридичної особи до її правонаступника, іншої юридичної особи є підставою для заміни сторони у зведеному виконавчому провадженні по примусовому виконанню цих написів.

*Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ
від 1 лютого 2012 р.*

(в и т я г)

Державне підприємство (далі — ДП) «Антрацит» звернулося до суду з заявою про заміну сторони у зведеному виконавчому провадженні по примусовому виконанню виконавчих написів нотаріуса від 17 жовтня 2000 р. № 1-1612, від 12 серпня 2002 р. № 1317, від 12 серпня 2002 р. № 1318 та від 12 серпня 2002 р. № 1319 про стягнення заборгованості на користь С., що знаходиться у провадженні підрозділу примусового виконання рішень відділу державної виконавчої служби Головного управління юстиції у Луганській області, з боржника, ДП «Антрацит», на боржника, ДП «Шахта імені 50-річчя Радянської України».

Заява мотивована тим, що згідно з наказом Міністерства вугільної промисловості України від 31 грудня 2008 р. № 691 «Про створення шляхом виділу Державного підприємства «Шахта імені 50-річчя Радянської України» (зі змінами та доповненнями) зі складу ДП «Антрацит» було виділено відокремлений підрозділ, «Шахта імені 50-річчя Радянської України», та на його базі створено ДП «Шахта імені 50-річчя Радянської України». Згідно з п. 8 наказу від 31 грудня 2008 р. № 691 (зі змінами та доповненнями) ДП «Шахта імені 50-річчя Радянської України» є правонаступником частини майна, прав та

обов'язків ДП «Антрацит», пов'язаних із діяльністю його відокремленого підрозділу «Шахта імені 50-річчя Радянської України», згідно з розподільчим балансом. Відповідно до п. 3.3 Статуту ДП «Шахта імені 50-річчя Радянської України» підприємство є правонаступником прав та обов'язків відокремленого підрозділу «Шахта імені 50-річчя Радянської України». За таких обставин ДП «Антрацит» вважає, що боржника у зведеному виконавчому провадженні про стягнення заборгованості на користь С. слід замінити з ДП «Антрацит» на його правонаступника, ДП «Шахта імені 50-річчя Радянської України».

Ухвалою Ленінського районного суду м. Луганська від 29 червня 2011 р. заяву ДП «Антрацит» про заміну сторони у виконавчому провадженні задоволено. Замінено сторону у зведеному виконавчому провадженні № 13/1 з примусового виконання виконавчих написів нотаріуса від 17 жовтня 2000 р. № 1-1612, від 12 серпня 2002 р. № 1317, від 12 серпня 2002 р. № 1318 та від 12 серпня 2002 р. № 1319 про стягнення заборгованості на користь С. з ДП «Антрацит» на його правонаступника, ДП «Шахта імені 50-річчя Радянської України».

Ухвалою Апеляційного суду Луганської області від 2 вересня 2011 р. апеляційну скаргу С. задоволено. Ухвалу місцевого суду скасовано з постановленням нової ухвали про відмову у задоволенні заяви щодо заміни сторони у зведеному виконавчому провадженні.

Заявник, ДП «Антрацит», не погоджуючись із ухвалою суду апеляційної інстанції, подав касаційну скаргу, в якій, посилаючись на порушення судом норм матеріального та процесуального права, просить її скасувати та залишити в силі ухвалу місцевого суду.

Заслухавши доповідь судді Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, дослідивши матеріали справи, перевіривши доводи касаційної скарги, колегія суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ вважає, що касаційну скаргу слід задовольнити на підставі такого.

Судами попередніх інстанцій встановлено, що згідно з виконавчими написами нотаріуса від 17 жовтня 2000 р. № 1-1612, від 12 серпня 2002 р. № 1317, від 12 серпня 2002 р. № 1318 та від 12 серпня 2002 р. № 1319 з ДП «Антрацит» на користь ТОВ «ЛФЦ-сервіс» стягнуто 3 332 124,20 грн.

Згідно з ухвалою Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 22 листопада 2007 р., залишеною без змін ухвалою Апеляційного суду Запорізької області від 19 лютого 2008 р., замінено стягувача за зазначеними виконавчими написами нотаріуса з ТОВ «ЛФЦ-сервіс» на С.

Зведене виконавче провадження з примусового виконання цих виконавчих написів нотаріуса передано до підрозділу примусового виконання рішень ВДВС ГУЮ у Луганській області та прийнято до виконання згідно з постановою від 27 вересня 2010 р.

Відповідно до наказу Міністерства вугільної промисловості України від 31 грудня 2008 р. № 691 (зі змінами та доповненнями) зі складу ДП «Антрацит» було виділено відокремлений підрозділ, «Шахта імені 50-річчя Радянської України», та на його базі створено ДП «Шахта імені 50-річчя Радянської України».

Згідно з п. 8 цього ж наказу ДП «Шахта імені 50-річчя Радянської України» є правонаступником частини майна, прав та обов'язків ДП «Антрацит», пов'язаних із діяльністю його відокремленого підрозділу, «Шахта імені 50-річчя Радянської України», згідно з розподільчим балансом.

Відповідно до п. 3.3 Статуту ДП «Шахта імені 50-річчя Радянської України» підприємство є правонаступником прав та обов'язків відокремленого підрозділу, «Шахта імені 50-річчя Радянської України».

Суд першої інстанції, задовольняючи заяву про заміну боржника у виконавчому провадженні, керувався тим, що ДП «Шахта імені 50-річчя Радянської України» є правонаступником частини майна, прав та обов'язків ДП «Антрацит», пов'язаних із діяльністю його відокремленого підрозділу, «Шахта імені 50-річчя Радянської України». Заборгованість ДП «Антрацит» перед С. передана ДП «Шахта імені 50-річчя Радянської України» згідно з розподільчим балансом, тому є підстави для заміни боржника у виконавчому провадженні.

Апеляційний суд не погодився з такими висновками місцевого суду та, скасовуючи його рішення з постановленням нової ухвали про відмову у задоволенні заяви про заміну боржника у виконавчому провадженні, керувався тим, що право висунення вимоги до новоствореної у спосіб виділу юридичної особи має лише кредитор, комісія з виділу відокремленого підрозділу має право за наслідками розгляду заявлених кредиторами вимог задовольнити їх чи відхилити. До розподільчого балансу мають бути включені лише вимоги кредиторів, які були заявлені та задоволені комісією. Доказів того, що С. звертався з такими вимогами до комісії суду не надано. Доказів того, що зазначена у виконавчих написах заборгованість пов'язана саме з діяльністю відокремленого підрозділу «Шахта імені 50-річчя Радянської України» заявником також не надано.

Оскільки реєстрацію ДП «Антрацит», яке визначено боржником у зведеному виконавчому провадженні, не припинено, воно не вважається таким, що вибуло як сторона виконавчого провадження, отже, С. як кредитор до комісії з виділу з вимогами до створення шляхом виділу нової юридичної особи, ДП «Шахта імені 50-річчя Радянської України», не звертався, апеляційний суд дійшов висновку про відсутність підстав для заміни сторони у зведеному виконавчому провадженні.

Разом із тим з такими висновками апеляційного суду погодитися не можна, керуючись таким.

Відповідно до ст. 109 ЦК виділом є перехід за розподільчим балансом частини майна, прав та обов'язків юридичної особи до однієї або кількох новостворюваних юридичних осіб. До виділу застосовуються за аналогією положення частин 1, 2 та 4 ст. 105 та положення статей 106 і 107 ЦК.

Відповідно до частин 2, 3 ст. 107 ЦК після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами та задоволення чи відхилення цих вимог комісія з припинення юридичної особи складає передавальний акт (у разі злиття, приєднання або перетворення) або розподільчий баланс (у разі поділу), які мають містити положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань юридичної особи, що припиняється, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспорюються сторонами. Передавальний акт та розподільчий баланс затверджуються учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про її припинення.

За змістом ч. 2 ст. 107 ЦК розподільчий баланс має містити не лише зобов'язання тих кредиторів, які заявили свої вимоги та вони були задоволені комісією, а й зобов'язання, які оспорюються сторонами.

Документом, який розподіляє майнові права та обов'язки між підприємством, є розподільчий баланс, який містить положення про правонаступництво щодо реорганізованого суб'єкта стосовно усіх кредиторів, включаючи зобов'язання, які оспорюються сторонами.

Таким чином, висновки апеляційного суду про те, що до розподільчого балансу мають бути включені лише вимоги кредиторів, які були заявлені та задоволені комісією з виділу, вбачаються необґрунтованими.

Згідно з п. 8 наказу Мінвуглепрому України від 31 грудня 2008 р. № 691 (зі змінами та доповненнями) ДП «Шахта імені 50-річчя Радянської України» є правонаступником частини майна, прав та обов'язків ДП «Антрацит», пов'язаних із діяльністю його відокремленого підрозділу, «Шахта імені 50-річчя Радянської України», згідно з розподільчим балансом.

Міністерством вугільної промисловості України 9 лютого 2011 р. затверджено розподільчий баланс, складений за результатами реорганізації ДП «Антрацит» шляхом виділення відокремленого підрозділу, «Шахта імені 50-річчя Радянської України», та створення на його базі ДП «Шахта імені 50-річчя Радянської України», відповідно до якого заборгованість ДП «Антрацит» перед С. за виконавчими написами нотаріуса від 17 жовтня 2000 р. № 1-1612, від 12 серпня 2002 р. № 1317, від 12 серпня 2002 р. № 1318 та від 12 серпня 2002 р. № 1319 передано ДП «Шахта імені 50-річчя Радянської України».

Додана до матеріалів справи копія розподільчого балансу містить нотаріальне посвідчення підписів голови та членів комісії з виділу, що відповідає вимогам Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців».

Перехід за розподільчим балансом заборгованості за виконавчими написами нотаріуса від 17 жовтня 2000 р. № 1-1612, від 12 серпня 2002 р. № 1317, від 12 серпня 2002 р. № 1318 та від 12 серпня 2002 р. № 1319 про стягнення заборгованості на користь С. від ДП «Антрацит» до правонаступника, ДП «Шахта імені 50-річчя Радянської України», є підставою для заміни сторони у зведеному виконавчому провадженні з примусового виконання цих написів.

Викладеним обставинам дав належну оцінку суд першої інстанції, обґрунтовані висновки щодо яких виклав у мотивувальній частині ухвали.

Посилання апеляційного суду на те, що ДП «Антрацит» не припинено, а отже, і не вважається таким, що вибуло як сторона виконавчого провадження, не узгоджуються з нормами матеріального та процесуального права, що регулюють спірні правовідносини, оскільки підставами процесуального правонаступництва є не лише припинення юридичної особи.

Вибуття ДП «Антрацит» як сторони виконавчого провадження відбулося не у зв'язку з припиненням юридичної особи, а у зв'язку з прийняттям рішення про виділ відокремленого підрозділу, «Шахта імені 50-річчя Радянської України», та затвердженням розподільчого балансу, відповідно до якого права та обов'язки ДП «Антрацит» перейшли до ДП «Шахта імені 50-річчя Радянської України» за виконавчими написами нотаріуса про стягнення заборгованості на користь С.

Ці обставини не було враховано апеляційним судом при постановленні оскаржуваної ухвали, що призвело до неправильного вирішення питання про заміну сторони у зведеному виконавчому провадженні.

При цьому місцевий суд дійшов правильного висновку про наявність правових підстав для заміни боржника у виконавчому провадженні.

Висновки суду апеляційної інстанції щодо відсутності правових підстав для задоволення заяви належним чином не мотивовані та не узгоджуються зі змістом правовідносин, що виникли між сторонами.

Враховуючи наведене, ухвалу апеляційного суду слід скасувати з підстав, передбачених ст. 339 ЦПК, ухвалу суду першої інстанції залишити в силі.

Керуючись статтями 336, 339, 344, 345 ЦПК, колегія суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ касаційну скаргу ДП «Антрацит» задовольнила. Ухвалу Апеляційного суду Луганської області від 27 вересня 2011 р. скасувала, ухвалу Ленінського районного суду м. Луганська від 29 червня 2011 р. залишила в силі.

Статтею 3 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» (далі — Закон) передбачено, що обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності здійснюється з метою забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та/або майну потерпілих унаслідок дорожньо-транспортної пригоди, та захисту майнових інтересів страхувальників.

Відповідно до ст. 1194 ЦК особа, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої нею шкоди зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням).

У ч. 22.1 ст. 22 Закону зазначено, що при настанні страхового випадку страховик відповідно до лімітів відповідальності страховика відшкодовує у встановленому Законом порядку оцінену шкоду, яка була заподіяна у результаті дорожньо-транспортної пригоди життю, здоров'ю, майну третьої особи.

Відповідно до положень Закону та ст. 1194 ЦК питання про відшкодування шкоди особою, відповідальність якої застрахована, вирішується залежно від висловленої нею згоди на таке відшкодування; у разі відсутності такої згоди за її заявою до субсидіарної відповідальності залучається страховик.

*Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ
від 14 березня 2012 р.*

(в и т я г)

У січні 2011 р. К.О.М. звернувся до суду з позовом до К.І.В., третя особа: Закрите акціонерне товариство «Страхова компанія «Інкомстрах» (далі — ЗАТ «Страхова компанія «Інкомстрах»), про відшкодування майнової та моральної шкоди.

Посилався на те, що внаслідок дорожньо-транспортної пригоди, що сталася 10 вересня 2009 р. у м. Севастополі з вини водія К.І.В., його власному автобусу завдано механічних пошкоджень, вартість відновлювального ремонту становить 24 360 грн. Зазначав, що цивільно-правова відповідальність К.І.В. застрахована у ЗАТ «Страхова компанія «Інкомстрах», однак страхова компанія, отримавши його повідомлення, не виплатила страхового відшкодування. З урахуванням зазначених обставин, уточнивши позовні вимоги, просив на підставі статей 1166, 1167, 1187 ЦК стягнути з відповідача на його користь 23 850 грн на відшкодування майнової шкоди, 148 грн 57 коп. на відшкодування моральної шкоди та відшкодувати судові витрати.

Рішенням Нахімовського районного суду м. Севастополя від 14 липня 2011 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду м. Севастополя від 15 вересня 2011 р., позов задоволено. Стягнуто з К.І.В. на користь К.О.М.

23 850 грн на відшкодування майнової шкоди та 148 грн 57 коп. на відшкодування моральної шкоди. Вирішено питання про розподіл судових витрат.

У касаційній скарзі К.І.В., посилаючись на неправильне застосування судами норм матеріального права, порушення норм процесуального права, просить скасувати зазначені судові рішення та ухвалити нове рішення, яким відмовити у задоволенні позову.

Касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Відповідно до ст. 324 ЦПК підставами для касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Задовольняючи позовні вимоги К.О.М. про стягнення з К.І.В. коштів на відшкодування майнової та моральної шкоди, суд першої інстанції, з висновками якого погодився й апеляційний суд, керувався тим, що шкода позивачу заподіяна з вини відповідача, а тому він має нести відповідальність у порядку, передбаченому статтями 1166, 1167, 1187 ЦК.

Проте погодитись із такими висновками не можна, оскільки суди дійшли їх із порушенням норм матеріального та процесуального права.

Відповідно до ст. 213 ЦПК рішення суду має бути законним і обґрунтованим.

Законним є рішення, яким суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства, вирішив справу згідно із законом. Обґрунтованим є рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Таким вимогам закону судові рішення не відповідають.

Судом встановлено, що 10 вересня 2009 р. у м. Севастополі з вини водія К.І.В. автобусу «Мерседес», що належить позивачу, завдано механічні пошкодження.

Розглядаючи справу, суди не врахували, що відповідно до Закону цивільна відповідальність К.І.В. на момент ДТП була застрахована згідно з полісом обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, а застрахованим транспортним засобом є автомобіль відповідача.

Відповідно до зазначеного полісу страховик, яким є ЗАТ «Страхова компанія «Інкомстрах», забезпечує відшкодування шкоди, завданої майну третіх осіб під час ДТП, що сталася за участю забезпеченого транспортного засобу. Внаслідок цієї пригоди настає цивільно-правова відповідальність особи, відповідальність якої застрахована.

Статтею 3 Закону передбачено, що обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності здійснюється з метою забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та/або майну потерпілих унаслідок дорожньо-транспортної пригоди, та захисту майнових інтересів страхувальників.

Відповідно до ст. 1194 ЦК особа, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої нею шкоди зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням).

У ч. 22.1 ст. 22 Закону зазначено, що при настанні страхового випадку страховик відповідно до лімітів відповідальності страховика відшкодовує у встановленому цим Законом порядку оцінену шкоду, яка була заподіяна у результаті дорожньо-транспортної пригоди життю, здоров'ю, майну третьої особи.

Відповідно до Закону та ст. 1194 ЦК питання про відшкодування шкоди особою, відповідальність якої застрахована, вирішується залежно від висловленої нею згоди на таке відшкодування; у разі відсутності такої згоди за її заявою до субсидіарної відповідальності залучається страховик.

Як зрозуміло з матеріалів справи, відповідач не погодився на відшкодування шкоди і просив стягнути кошти зі страхової компанії.

Проте суди на зазначені вимоги закону уваги не звернули та не дали належної оцінки поясненням відповідача про те, що страховою компанією не приймалося рішення про відмову К.І.В. у виплаті страхового відшкодування на користь К.О.М., тому саме страховик має відшкодовувати цю шкоду; також не з'ясували, яка саме сума завданої позивачу шкоди згідно з умовами договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів може бути виплачена ЗАТ «Страхова компанія «Інкомстрах», та не встановили, яка сума завданої позивачу шкоди підлягає стягненню з К.І.В.

За таких обставин судові рішення не відповідають вимогам ст. 213 ЦПК у частині законності й обґрунтованості, зазначені вище порушення призвели до неправильного вирішення спору, що за ст. 338 ЦПК є підставою для скасування ухвалених судових рішень та направлення справи на новий розгляд до суду першої інстанції.

Керуючись статтями 336, 338 ЦПК, колегія суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ касаційну скаргу К.І.В. задовольнила. Рішення Нахімовського районного суду м. Севастополя від 14 липня 2011 р. та ухвалу Апеляційного суду м. Севастополя від 15 вересня 2011 р. скасувала, справу направила на новий розгляд до суду першої інстанції.

Відповідно до абзацу 3 п. 2 Порядку обчислення середньої заробітної плати, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100, середньомісячна заробітна плата визначається за загальними правилами обчислення середнього заробітку, виходячи з виплат за останні два календарні місяці роботи, що передують події, з якою пов'язана виплата.

Згідно із п. 5 цього Порядку нарахування виплат у випадках збереження середньої заробітної плати провадиться, виходячи із розміру середньоденної заробітної плати за останні два календарні місяці роботи, а не із розміру окладу, встановленого контрактом.

Крім того, відповідно до роз'яснень п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14 «Про судові рішення в цивільній справі» у мотивувальній частині рішення слід наводити розрахунки, з яких суд виходив при задоволенні грошових вимог.

*Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ
від 21 березня 2012 р.*

(в и т я г)

У лютому 2011 р. П. звернувся до суду із позовом до Відкритого акціонерного товариства «Запорізька кондитерська фабрика» (далі — ВАТ «Запорізька кондитерська фабрика») про стягнення заборгованості із заробітної плати, компенсації за невикористану відпустку та середнього заробітку за час затримки розрахунку.

Посилався на те, що з 8 вересня 2008 р. по 17 лютого 2010 р. він працював на посаді заступника комерційного директора ВАТ «Запорізька кондитерська фабрика». Відповідно до п. 9 укладеного контракту йому встановлювався оклад у розмірі 10 370 грн щомісячно. Згідно з наказом від 17 лютого 2010 р. № 35-к позивач звільнився з роботи за згодою сторін відповідно до п. 1 ст. 36 КЗпП. Відповідно до згаданого наказу йому до виплати належала заробітна плата за грудень 2009 р., січень та лютий 2010 р. і компенсація за невикористану відпустку за період роботи з 7 серпня 2007 р. по 6 серпня 2008 р. (16 календарних днів), за період з 7 серпня 2008 р. по 6 серпня 2009 р. (31 календарний день), за період з 7 серпня 2009 р. по день звільнення (15 календарних днів) — всього 62 календарних дні. Посилаючись на те, що нараховану заробітну плату йому не виплачено, позивач просив стягнути заробітну плату, 26 535 грн 83 коп., компенсацію за невикористану відпустку терміном 62 календарні дні, 15 554 грн, та середній заробіток за час затримки розрахунку за 264 дні у сумі 90 005 грн 52 коп., всього — 132 095 грн 34 коп.

Рішенням Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 25 березня 2011 р. позов задоволено. Стягнуто з ВАТ «Запорізька кондитерська фабрика» на користь П. нараховану, але не виплачену заробітну плату за період з 1 грудня 2009 р. по 17 лютого 2010 р. у сумі 26 535 грн 83 коп., компенсацію за невикористану відпустку у сумі 15 554 грн, середній заробіток за час затримки розрахунку з 17 лютого 2010 р. по 31 жовтня 2010 р. у сумі 90 005 грн 52 коп., всього — 132 095 грн 34 коп. Вирішено питання про розподіл судових витрат.

Рішенням Апеляційного суду Запорізької області від 15 листопада 2011 р. рішення районного суду змінено у частині розміру стягнутих сум. Стягнуто з ВАТ «Запорізька кондитерська фабрика» на користь П.: 102 232 грн 76 коп., з яких 16 320 грн 23 коп. — заборгованість із заробітної плати за період з 1 грудня 2009 р. по 17 лютого 2010 р., 85 914 грн 36 коп. — середній заробіток за час затримки розрахунку при звільненні з 17 лютого 2010 р. по 16 лютого 2011 р., на користь держави: витрати судового збору у розмірі 1 022 грн 32 коп. В іншій частині рішення суду першої інстанції залишено без змін.

У касаційній скарзі ВАТ «Запорізька кондитерська фабрика», посилаючись на порушення норм матеріального і процесуального права, просить скасувати рішення суду апеляційної інстанції у частині стягнення 16 320 грн 23 коп. заборгованості із заробітної плати за період з 1 грудня 2009 р. по 17 лютого 2010 р. та перерахувати середній заробіток за час затримки розрахунку при звільненні, виходячи з виплат за останні два календарні місяці роботи.

Касаційна скарга підлягає частковому задоволенню з таких підстав.

Задовольняючи позов, суд першої інстанції керувався тим, що відповідно до п. 9 укладеного між позивачем та ВАТ «Запорізька кондитерська фабрика» контракту йому встановлено оклад у розмірі 10 370 грн.

Змінюючи рішення, апеляційний суд врахував раніше виплачені суми заборгованості за розрахунком — 25 769 грн, тому вважав, що залишок заборгованості становить 16 320 грн 23 коп. та обчислив середній заробіток за час затримки розрахунку, виходячи із середньоденного заробітку, — 340 грн 93 коп.

З такими висновками апеляційного суду повністю погодитись не можна з таких підстав.

Відповідно до абзацу 3 п. 2 Порядку обчислення середньої заробітної плати середньомісячна заробітна плата визначається за загальними правилами обчислення середнього заробітку, виходячи з виплат за останні два календарні місяці роботи, що передують події, з якою пов'язана виплата.

Згідно із п. 5 цього Порядку нарахування виплат у випадках збереження середньої заробітної плати провадиться, виходячи із розміру середньоденної заробітної плати.

П. працював у відповідача до 17 лютого 2010 р. та останніми календарними місяцями його роботи були січень та лютий 2010 р.

Як встановлено судом та не заперечується відповідачем, період затримки розрахунку становить 253 дні.

За таких обставин суду належало виходити не із розміру окладу, встановленого контрактом, а із виплат за останні два календарні місяці роботи, що передували події, з якою пов'язана виплата.

Обчислюючи розмір середнього заробітку за час затримки розрахунку, суд апеляційної інстанції виходив із розміру встановленого позивачу посадового окладу, 10 370 грн, та не послався на нормативний акт, яким керувався при обчисленні середнього заробітку за час затримки розрахунку.

Відповідно до роз'яснень п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14 «Про судові рішення в цивільній справі» у мотивувальній частині рішення слід наводити розрахунки, з яких суд виходив при задоволенні грошових вимог.

У мотивувальній частині рішення апеляційного суду не наведено розрахунку, з якого розміру середньої заробітної плати була обчислена сума, належна до виплати позивачу за час затримки розрахунку.

Оскільки апеляційним судом всупереч вимогам ст. 303 ЦПК не перевірено та не спростовано доводи апеляційної скарги ВАТ «Запорізька кондитерська фабрика» про неправильне застосування норм матеріального права при обчисленні середнього заробітку за час затримки розрахунку, рішення суду апеляційної інстанції за змістом не повною мірою відповідає вимогам ст. 215 ЦПК, підлягає скасуванню, а справа — направленню на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Керуючись статтями 333, 338, 345 ЦПК, колегія суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ касаційну скаргу ВАТ «Запорізька кондитерська фабрика» задовольнила частково.

Рішення Апеляційного суду Запорізької області від 15 листопада 2011 р. у частині стягнення з ВАТ «Запорізька кондитерська фабрика» на користь П. середнього заробітку за час затримки розрахунку за період з 17 лютого 2010 р. по 16 лютого 2011 р. скасувала та у цій частині справу направила на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 205 ЦПК суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі у зв'язку з відмовою позивача від позову або укладенням мирової угоди сторін, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

При цьому положення ст. 205 ЦПК не поширюються на судові рішення, ухвалені в порядку іншого судочинства.

*Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ
від 28 березня 2012 р.*

(в и т я г)

У березні 2008 р. Б. та Г. звернулись до суду з позовом до Тетіївського районного споживчого товариства, третя особа: Тетіївська районна держав-

на адміністрація, про захист права власності та визнання недійсним рішення, викладеного в постанові № 1 зборів уповноважених Тетіївського районного споживчого товариства, запису про державну реєстрацію та припинення юридичної особи, Тетіївського районного споживчого товариства, шляхом визнання недійсним запису від 6 травня 1999 р. у журналі обліку реєстраційних справ.

Позовні вимоги мотивували тим, що юридичну особу, Тетіївське районне споживче товариство, зареєстровано 6 травня 1999 р. на підставі сфальсифікованого установчого документа, постанови зборів уповноважених Тетіївського районного споживчого товариства від 23 квітня 1999 р. № 1, недійсність якого полягає в тому, що підпис від імені С. біля відповідного прізвища у графі «секретар зборів» виконано не С., а іншою особою. Зазначали, що установчий документ, постанова зборів уповноважених Тетіївського районного споживчого товариства від 23 квітня 1999 р. № 1, на підставі якого зареєстровано Тетіївське районне споживче товариство, згідно із записом від 6 травня 1999 р. у журналі обліку реєстраційних справ № 14 Тетіївської райдержадміністрації грубо порушує їх майнові права як членів Тетіївського районного споживчого товариства.

Ухвалою Тетіївського районного суду Київської області від 14 січня 2010 р., залишеною без змін ухвалою Апеляційного суду Київської області від 7 червня 2010 р., у частині позовних вимог Б. та Г. про визнання недійсною постанови зборів уповноважених Тетіївського районного споживчого товариства від 23 квітня 1999 р. № 1 провадження у справі закрито.

Ухвалою Верховного Суду України від 29 листопада 2011 р. на підставі п. 2 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», який відповідно до Закону України від 20 жовтня 2011 р. № 3932-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України» набрав чинності 13 листопада 2011 р., справу передано до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

У касаційній скарзі Б. та Г. просили скасувати ухвали судів першої та апеляційної інстанцій, посилаючись на неправильне застосування судами норм матеріального права та порушення норм процесуального права, справу направити на новий розгляд до суду першої інстанції.

Касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Суд першої інстанції, з висновками якого погодився й апеляційний суд, закриваючи провадження у справі в частині позовних вимог, керувався тим, що питання визнання недійсною постанови зборів уповноважених Тетіївського районного споживчого товариства від 23 квітня 1999 р. № 1 було предметом спору між тими самими сторонами про той самий предмет і з тих самих підстав, та щодо нього ухвалено рішення суду, яке набрало законної сили.

Проте погодитись із такими висновками судів не можна, оскільки суди дійшли їх із порушенням норм процесуального права.

Згідно із ч. 2 ст. 324 ЦПК підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Судами встановлено, що рішенням Господарського суду Київської області від 15 липня 2009 р. у справі за позовом Споживчого товариства Тетіївського району до Тетіївського районного споживчого товариства про визнання недійсним установчого документа, постанови зборів уповноважених Тетіївського районного споживчого товариства від 23 квітня 1999 р. № 1 у позові було відмовлено.

Постановою Київського міжобласного апеляційного господарського суду від 18 листопада 2009 р. згадане вище рішення залишено без змін.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 205 ЦПК суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі у зв'язку з відмовою позивача від позову або укладенням мирової угоди сторін, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

При цьому положення ст. 205 ЦПК не поширюються на судові рішення, ухвалені в порядку іншого судочинства.

Ураховуючи викладене, колегія суддів вважає, що суд першої інстанції не з'ясував усіх обставин, що мають процесуальне значення, та передчасно дійшов висновку про закриття провадження у справі.

Апеляційний суд у порушення вимог ст. 303 ЦПК на зазначені порушення уваги не звернув.

Ураховуючи, що судами допущено порушення норм процесуального права, ухвали судів першої та апеляційної інстанцій підлягають скасуванню, а справа — направленню до суду першої інстанції для продовження розгляду.

Керуючись ст. 336 ЦПК, колегія суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ касаційну скаргу Б. та Г. задовольнила.

Ухвалу Тетіївського районного суду Київської області від 14 січня 2010 р. та ухвалу Апеляційного суду Київської області від 7 червня 2010 р. скасувала.

Справу передала до суду першої інстанції для продовження розгляду.

РІШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Відповідно до ст. 236-8 КПК, розглядаючи скаргу на постанову про порушення кримінальної справи, суд повинен перевіряти наявність приводів і підстав для винесення зазначеної постанови, законність джерел отримання даних, які стали підставою для винесення постанови про порушення справи. Натомість суд першої інстанції, порушуючи ці вимоги закону, визнав встановленими ті обставини, які відповідно до ст. 64 КПК підлягають доказуванню у кримінальній справі та можуть бути встановлені лише за результатами досудового слідства. Так само лише після порушення кримінальної справи відповідно до вимог ст. 65 КПК під час проведення слідчих дій можуть бути встановлені та оцінені докази у справі. Оскільки апеляційний суд не звернув уваги на допущені судом першої інстанції порушення вимог кримінально-процесуального закону, судові рішення касаційним судом були скасовані.

*Ухвала колегії суддів судової палати у кримінальних справах
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ
від 24 січня 2012 р.*

(в и т я г)

Постановою прокурора Херсонської області від 24 червня 2009 р. порушено кримінальну справу щодо Н.С. за ч. 3 ст. 358, ч. 4 ст. 190 КК.

Згідно з постановою директора ТОВ «І» Н.С. у 2007 р. з метою шахрайського заволодіння чужим майном умисно використав завідомо неправдивий документ — рішення Дніпровського районного суду м. Херсона від 13 липня 2007 р. у справі за позовом ТОВ «І» до Фонду комунального майна м. Херсона про визнання права власності на нежитлові підвальні приміщення площею 176 кв. м у будинку на вул. Комсомольській у м. Херсоні. При цьому Н.С. достовірно знав, що Дніпровським районним судом м. Херсона така справа не розглядалася і рішення у ній не постановлялося.

На підставі згаданого фіктивного рішення 30 січня 2008 р. у Херсонському ДБТІ було зареєстровано право власності ТОВ «І» на нежитлові підвальні приміщення. У результаті зазначених злочинних дій Фонду комунального майна Херсонської міської ради спричинено збитки в сумі 853 600 грн.

Постановою Комсомольського районного суду м. Херсона від 2 серпня 2011 р. задоволено скаргу захисника Н.С., адвоката З. О. Постанову прокурора Херсонської області від 24 червня 2009 р. про порушення кримінальної справи щодо Н.С. за ознаками злочинів, передбачених ч. 4 ст. 190, ч. 3 ст. 358 КК, скасовано.

Ухвалою Апеляційного суду Херсонської області від 10 серпня 2011 р. постанову районного суду залишено без зміни.

У касаційній скарзі прокурор просить судові рішення скасувати у зв'язку з істотними порушеннями судами кримінально-процесуального закону, а скаргу направити на новий судовий розгляд. Вважає, що на момент порушення кримінальної справи були наявні всі передбачені ст. 94 КПК законні приводи і підстави для її порушення. Посилається на те, що в порушення вимог закону суд при розгляді скарги вдався до оцінки доказів у кримінальній справі та заздалегідь вирішив питання, які вирішуються судом при розгляді справи по суті.

На касаційну скаргу надійшло заперечення від захисника О.Д. в інтересах Н.С., який просив касаційну скаргу залишити без задоволення, а судові рішення без зміни.

Заслухавши доповідача, думку прокурора на підтримання доводів касаційної скарги, пояснення захисника, який просив судові рішення залишити без зміни, перевіrivши матеріали справи та обговоривши доводи касаційної скарги, колегія суддів вважає, що вона підлягає задоволенню з таких підстав.

Відповідно до ст. 236-8 КПК, розглядаючи скаргу на постанову про порушення кримінальної справи, суд повинен перевіряти наявність приводів і підстав для винесення зазначеної постанови, законність джерел отримання даних, які стали підставою для винесення постанови про порушення справи. При цьому суд не вправі розглядати й заздалегідь вирішувати ті питання, які вирішуються судом при розгляді справи по суті.

Згідно зі ст. 94 КПК приводами для порушення кримінальної справи є заяви або повідомлення, а підставами — достатні дані, що вказують на наявність ознак злочину. Закон не вимагає від відповідних органів при вирішенні питань про порушення кримінальної справи надавати докази або вважати встановленими будь-які обставини.

Суд не дотримався цих вимог закону і скасував постанову про порушення кримінальної справи щодо Н.С., зазначивши в постанові, що кримінальну справу порушено за відсутності законних приводів та підстав. При цьому судом зазначено, що виявлення органом досудового слідства ознак злочину під час розслідування кримінальної справи № ***, яка порушена 23 вересня 2008 р. за фактом вчинення службовими особами ТОВ «І» злочинів, передбачених ч. 4 ст. 190, ч. 2 ст. 364, ч. 1 ст. 209, ч. 1 ст. 358 КК, не може бути приводом для порушення кримінальної справи. Обґрунтовуючи висновки про відсутність приводів та підстав для порушення кримінальної справи, суд вдався до перевірки фактичних обставин справи та дав оцінку наявним у справі доказам, у тому числі висновкам експертиз, протоколам допитів свідків, документам на спірну нерухомість та іншим доказам, на підставі чого дійшов висновку про відсутність у матеріалах справи даних про заволодіння особою, щодо якої порушено кримінальну справу, чужим майном шляхом обману або зловживання довірою та використання цією особою завідомо підробленого документа.

Таким чином, суд визнав встановленими такі обставини, які відповідно до ст. 64 КПК підлягають доказуванню у кримінальній справі та можуть

бути встановлені лише за результатами досудового слідства. Лише після порушення кримінальної справи відповідно до ст. 65 КПК під час проведення слідчих дій можуть бути встановлені та оцінені докази у справі.

Порушення зазначених вимог кримінально-процесуального закону, допущені місцевим судом, не були усунуті під час апеляційного розгляду справи, а доводи апеляції прокурора не були належним чином перевірені. Вважаючи рішення місцевого суду про відсутність підстав для порушення кримінальної справи законним, суд апеляційної інстанції припустився аналогічної помилки і послався на ті ж обставини, що й місцевий суд.

Отже, такі порушення вимог кримінально-процесуального закону є істотними, вони ставлять під сумнів законність та обґрунтованість постановлених у справі судових рішень, а тому постанова місцевого суду та ухвала апеляційного суду підлягають скасуванню, а справа — направленню на новий судовий розгляд.

При новому розгляді матеріалів справи суду необхідно дотриматися вимог ст. 236-8 КПК, перевірити належним чином наявність приводів і підстав для порушення кримінальної справи та, залежно від встановленого, прийняти законне й обґрунтоване рішення.

На підставі наведеного, керуючись статтями 394–396 КПК, колегія суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ касаційну скаргу прокурора задовольнила. Постанову Комсомольського районного суду м. Херсона від 2 серпня 2011 р. та ухвалу Апеляційного суду Херсонської області від 10 серпня 2011 р. скасувала, а матеріали справи направила на новий судовий розгляд.

Відповідно до статей 323, 334 КПК вирок суду повинен бути законним та обґрунтованим. У мотивувальній частині вироку суд, сформулювавши обвинувачення, яке визнав доведеним, повинен викласти докази, в яких міститься обґрунтування відповідних висновків. Висновки суду щодо оцінки доказів мають бути викладені в точних і категоричних судженнях, які виключають сумніви з приводу достовірності того чи іншого доказу. Прийняття одних і відхилення інших доказів судом має бути мотивовано.

*Ухвала колегії суддів судової палати у кримінальних справах
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ
від 31 січня 2012 р.*

(в и т я г)

Вироком Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 5 травня 2011 р. засуджено:

— Б.М. за ч. 5 ст. 27, ч. 4 ст. 185 КК до покарання у виді позбавлення волі строком на 5 років; за ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 292 КК до покарання у виді позбавлення волі строком на 3 роки.

На підставі ч. 1 ст. 70 КК за сукупністю злочинів шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим Б.М. остаточно призначено покарання у виді позбавлення волі строком на 5 років.

На підставі ст. 75 КК Б.М. звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком 2 роки та покладенням обов'язків, передбачених пунктами 2–4 ст. 76 КК;

— Г. О. за ч. 4 ст. 185 КК до покарання у виді позбавлення волі строком на 5 років; за ч. 2 ст. 292 КК до покарання у виді позбавлення волі строком на 3 роки 6 місяців.

На підставі ч. 1 ст. 70 КК за сукупністю злочинів шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим Г.О. остаточно призначено покарання у виді позбавлення волі строком на 5 років.

На підставі ст. 75 КК Г.О. звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком 2 роки та покладенням обов'язків, передбачених пунктами 2–4 ст. 76 КК;

— К.А. за ч. 4 ст. 185 КК до покарання у виді позбавлення волі строком на 5 років; за ч. 2 ст. 292 КК до покарання у виді позбавлення волі строком на 3 роки.

На підставі ч. 1 ст. 70 КК за сукупністю злочинів шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим К.А. остаточно призначено покарання у виді позбавлення волі строком на 5 років.

На підставі ст. 75 КК К.А. звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком 2 роки та покладенням обов'язків, передбачених пунктами 2–4 ст. 76 КК.

Стягнуто з Б.М., Г.О. та К.А. солідарно на користь ТОВ «Укртранснафта» 3 757,08 грн на відшкодування завданої шкоди та на користь НДЕКЦ при УМВС України у Дніпропетровській області 1 804,32 грн на відшкодування судових витрат.

Б.М., Г.О. та К.А. визнано винними у злочинах, вчинених за таких обставин.

У вересні 2009 р. Б.М., Г.О. та К.А. перебували у м. Кривому Розі, переслідуючи корисну мету, спрямовану на систематичне викрадення нафти у великих розмірах з магістрального нафтопроводу з його ушкодженням та порушенням нормальної роботи, вступили у попередню змову, розробили злочинний план та розподілили ролі.

Невстановлена слідством особа, яку знали як Б.А., виступаючи організатором та керівником вчинення пошкодження магістрального нафтопроводу та викрадення з нього нафти, повинна була визначити місце врізки, безпосередньо організувати та профінансувати здійснення такої врізки в нафто-

провід, підшукати осіб, які б проклали труби від місця врізки до місця зливу нафти в раніше підготовлену ємкість, та керувати ними на місці, підшукати техніку та обладнання, які необхідні для досягнення злочинної мети викрадення нафти та отримання наживи.

Б.М. повинен був надати гроші для придбання матеріалів, техніки та обладнання, які необхідні для здійснення врізки в нафтопровід та прокладання траси з труб до місця зливу викраденої нафти в підготовлену ємкість.

Г.О. як співвиконавець повинен був придбати необхідні матеріали, обладнання, техніку, підшукати осіб та керувати ними на місці за надані Б.М. кошти, а надалі передавати йому кошти, отримані від продажу викраденої нафти.

К.А. як співвиконавець злочину повинен був керувати міні-трактором, прокладати траншею для укладання труб та, керуючи вантажним автомобілем КраЗ, перевозити нафту з місця її викрадення.

Співучасники визначили, що розкрадання нафти буде здійснено з нафтопроводу «Кременчук–Херсон», в який буде зроблено врізку. З цією метою вони придбали міні-трактор, вантажний автомобіль КраЗ, на який була встановлена саморобним способом виготовлена ємкість для перевезення викраденої нафти, придбали труби високого тиску, необхідні для перекачування нафти з нафтопроводу в підготовлену ємкість, та інше устаткування, необхідне для викрадення нафти з нафтопроводу.

У період з вересня 2009 р. по 23 березня 2010 р. Б.М., Г.О., К.А. та невстановлена особа, яку знали як Б.А., справа щодо якої виділена в окреме провадження, та інші невстановлені особи за попередньою змовою між собою з метою здійснення розкрадання нафти на 181 км магістрального нафтопроводу «Кременчук–Херсон» у районі с. Н. Ж. Широківського району Дніпропетровської області умисно пошкодили цілісність нафтопроводу. Використовуючи рукави високого тиску, пластикові шланги, вимірювальні прилади, співучасники незаконно провели відведення завдовжки більше 3 км від магістрального нафтопроводу до задалегідь підготовленої для закачування викраденої нафти ємкості, заритої в землю, що надалі призвело до порушення нормальної роботи нафтопроводу.

23 березня 2010 р. співробітниками управління СБУ в Дніпропетровській області на відмітці 181 км було виявлено пошкодження цілісності магістрального нафтопроводу «Кременчук–Херсон». Під час ліквідації врізки працівниками ВАТ «Укртрансффта» було порушено нормальну роботу нафтопроводу та зупинено рух нафти по його магістралі, на період відновлення роботи було застосовано резервне устаткування, у зв'язку з чим підприємству заподіяно матеріальних збитків на суму 6 757,08 грн.

Крім цього, 22 березня 2010 р. невстановлена слідством особа, яку знали як Б.А., Г.О. та інші невстановлені слідством особи у вечірній час, діючи з єдиним наміром викрадення нафти у великих розмірах з проникненням у схови-

ще — нафтопровід, згідно з попередньою домовленістю прибули до відмітки 181 км магістрального нафтопроводу «Кременчук–Херсон», куди також прибув К.А. на вантажному автомобілі КраЗ, обладнаному саморобною ємкістю. Використовуючи для крадіжки заздалегідь виготовлене відведення від магістрального нафтопроводу «Кременчук–Херсон» на відмітці 181 км, пристрій для відбору нафти, невстановлена особа, яку знали як Б.А., Г.О. та інші невстановлені особи заповнили нафтою повний об'єм раніше виготовленої саморобної ємкості в кузові вантажного автомобіля КраЗ, таємно викравши з магістрального нафтопроводу підприємства майно філії «Південні магістральні нафтопроводи» ВАТ «Укртранснафта» у вигляді нафти марки «Азері Лайт» об'ємом 16,1898 м³, вагою 13,69 т на загальну суму 65 465,58 грн.

Продовжуючи злочинні дії з єдиним наміром викрадення нафти у великих розмірах, 23 березня 2010 р. невстановлена слідством особа, яку знали як Б.А., Г.О. та інші невстановлені особи, а також К.А., який керував вантажним автомобілем КраЗ із саморобною ємкістю, у вечірній час згідно з попередньою домовленістю прибули до цієї ж відмітки 181 км магістрального нафтопроводу «Кременчук–Херсон», де у період часу з 14.00 год до 22.30 год, використовуючи для здійснення крадіжки заздалегідь підготовлене відведення від нафтопроводу та пристрій для відбору нафти, заповнили нею повний об'єм заздалегідь підготовленої ємкості, з якої, використовуючи насос, перекачали нафту в ємкість, яка знаходилась у кузові вантажного автомобіля КраЗ, тобто повторно таємно викрали майно філії «Південні магістральні нафтопроводи» ВАТ «Укртранснафта» у вигляді нафти марки «Азері Лайт» з нафтопроводу підприємства об'ємом 25 м³, вагою 21,25 т, після чого були затримані працівниками СБУ на місці вчинення злочину. Таким чином, всього злочинці викрали нафти на загальну суму 167 083,08 грн.

В апеляційному порядку справа не розглядалась.

У касаційній скарзі прокурор, посилаючись на істотне порушення судом вимог кримінально-процесуального закону, неправильне застосування кримінального закону та м'якість призначеного засудженим покарання, просить вирок суду скасувати, а справу направити на новий судовий розгляд. При цьому наголошує на порушенні судом статей 323, 333 КПК; неправильне застосування кримінального закону при кваліфікації дій засуджених за ч. 4 ст. 185 КК та необхідність застосування закону про більш тяжкий злочин — ч. 5 ст. 185 КК; неправильне визначення ролі Б.М. як пособника, оскільки, на думку прокурора, він є організатором; порушення ст. 93 КПК при стягненні судових витрат у солідарному порядку; безпідставне зменшення судом на 7 989 грн суми в рахунок відшкодування матеріальної шкоди ВАТ «Укртранснафта» та безпідставне застосування до засуджених вимог ст. 75 КК.

Як обґрунтування своїх доводів щодо неправильності кваліфікації дій засуджених за ч. 4 ст. 185 КК, прокурор посилається на помилку суду при визначенні об'єму викраденої нафти та її вартості.

Захисник засудженого Б.М., І.О., подав заперечення на касаційну скаргу прокурора.

Заслухавши доповідь судді, пояснення прокурора на підтримку касаційної скарги, перевіrivши матеріали справи та обговоривши доводи касаційної скарги, колегія суддів вважає, що скарга підлягає частковому задоволенню з таких підстав.

Відповідно до статей 323, 334 КПК вирок суду має бути законним та обґрунтованим. У мотивувальній частині вироку суд, сформулювавши обвинувачення, яке визнав доведеним, повинен викласти докази, в яких міститься обґрунтування відповідних висновків. Висновки суду щодо оцінки доказів мають бути викладені у вироку в точних і категоричних судженнях, які виключають сумніви з приводу достовірності того чи іншого доказу. Прийняття одних і відхилення інших доказів судом має бути мотивовано.

Вирок Б.М. та іншим цим вимогам закону не відповідає.

Висновки суду щодо встановлення фактичних обставин справи не ґрунтуються на безспірних доказах, а судження щодо оцінки цих доказів викладені таким чином, що дають можливість тлумачити їх неоднозначно.

Так, засудженим Б.М., Г.О. та К.А. було пред'явлено обвинувачення у вчиненні крадіжок нафти з магістрального нафтопроводу «Кременчук–Херсон»: 22 березня 2010 р. — об'ємом 16,1898 м³, вагою 13,69 т; 23 березня 2010 р. — об'ємом 39,288 м³, вагою 33,234 т, а всього 46,92 т, вартістю 6 170 грн за тонну, на загальну суму 289 521,08 грн, що є злочином в особливо великому розмірі.

Суд першої інстанції не погодився з доведеністю обвинувачення щодо об'єму викраденої нафти 23 березня 2010 р., а також щодо правильності визначення вартості цієї нафти. У вироку в формулюванні обвинувачення суд визнав доведеним викрадення 23 березня 2010 р. тільки 25 м³ нафти, вагою 21,25 т і визначив вартість викраденої нафти за ціною 4 782 грн за тонну, що потягло зміну кваліфікації дій засуджених з ч. 5 ст. 185 на ч. 4 ст. 185 КК. Однак висновок суду щодо об'єму викраденої нафти є суперечливим і зробленим без аналізу та оцінки доказів, які були наведені органами обвинувачення.

Так, в обґрунтування свого висновку про об'єм викраденої 23 березня 2010 р. нафти прокурор послався на такі докази:

— дані протоколу огляду затриманого вантажного автомобіля КраЗ, із якого вбачається, що в кузові автомобіля знаходилась саморобна ємкість з нафтою, при проведенні замірів якої було встановлено її об'єм, що становить 39,288 м³;

— дані із документів про прийняття 39,288 м³ нафти на зберігання;

— показання свідка Т.С. щодо порядку визначення об'єму викраденої нафти 23 березня 2010 р. у кількості 39,288 м³.

Проте суд належної оцінки цим доказам не надав, мотивів їх відхилення не навів, хоча послався на них у вироку.

Також суд навів у вироку показання свідків Т.С. та К.І., надані ними у суді, які відрізняються від їх показань під час досудового слідства, але не усунув ці суперечності та не навів мотивів визнання достовірними показань свідків у судовому засіданні.

Крім того, суд за наявності у справі двох довідок про вартість нафти, які суттєво відрізняються між собою: 4 782 грн за тонну та 6 170 грн за тонну, брав за основу при постановленні вироку довідку про ціну 4 782 грн за тонну, не навівши обґрунтування свого рішення та не з'ясувавши роздрібну (закупівельну) ціну нафти на момент вчинення злочину, за якою необхідно визначати вартість викраденого, відповідно до роз'яснень, які містяться у п. 25 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності».

Неналежна оцінка доказів у справі призвела до передчасного висновку суду про об'єм викраденої нафти та кваліфікації дій засуджених за ч. 4 ст. 185 КК, на що обґрунтовано послався прокурор у касаційній скарзі.

Зазначені порушення кримінально-процесуального закону призвели до постановлення судом незаконного вироку, який підлягає скасуванню, а справа — направленню на новий судовий розгляд.

Під час нового судового розгляду необхідно правильно встановити ціну викраденої нафти, належно оцінити докази про об'єм викраденого 23 березня 2010 р. і, залежно від встановленого, дати правильну юридичну оцінку діям засуджених.

Усі інші доводи прокурора, які викладені у касаційній скарзі, щодо неправильного вирішення цивільного позову, визначення порядку стягнення судових витрат та інші, також підлягають перевірці під час нового судового розгляду.

Якщо під час нового розгляду буде встановлено необхідність кваліфікації дій засуджених за ч. 5 ст. 185 КК, то призначене їм постановленим вироком покарання слід вважати таким, що не відповідає тяжкості вчиненого внаслідок його м'якості.

На підставі наведеного, керуючись статтями 394–396 КПК, колегія суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ касаційну скаргу прокурора задовольнила частково. Вирок Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 5 травня 2011 р. щодо Б.М., Г.О. та К.А. скасувала, а справу направила на новий судовий розгляд.

Відповідно до ч. 2 ст. 59 КК конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК. Неврахування цих положень закону стало підставою для зміни судових рішень.

*Ухвала колегії суддів судової палати у кримінальних справах
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ
від 17 квітня 2012 р.*

(в и т я г)

Вироком Коропського районного суду Чернігівської області від 15 липня 2011 р. К.Ю. засуджено:

за ч. 2 ст. 307 КК до покарання у виді позбавлення волі на строк 5 років з конфіскацією майна;

за ч. 1 ст. 309 КК до покарання у виді позбавлення волі на строк 2 роки.

На підставі ст. 70 КК К.Ю. остаточно призначено покарання у виді позбавлення волі строком на 5 років.

На підставі ст. 75 КК К.Ю. звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком 3 роки та покладенням обов'язків, передбачених пунктами 2, 3 ст. 76 КК. Стягнуто з К.Ю. судові витрати. Вирішено долю речових доказів.

К.Ю. визнано винним у злочинах, вчинених за таких обставин.

У кінці жовтня 2010 р. за молочно-тваринницькою фермою в с. Риботин Коропського району Чернігівської області К.Ю. зірвав рослини коноплі, які приніс до місця свого проживання в с. Риботин Коропського району Чернігівської області, висушив їх та незаконно зберігав під навісом у господарстві.

22 квітня 2011 р., приблизно о 19.00 год, за місцем свого проживання К.Ю. безоплатно збув Т.Ю. частину придбаного ним наркотичного засобу — канабісу (марихуани).

17 травня 2011 р. співробітниками міліції при огляді господарства К.Ю. виявлено та вилучено два пакети особливо небезпечного наркотичного засобу — канабісу (марихуани) загальною масою 31,260 г.

Ухвалою Апеляційного суду Чернігівської області від 23 вересня 2011 р. вирок суду першої інстанції залишено без зміни.

У касаційній скарзі прокурор, посилаючись на неправильне застосування судом кримінального закону, просить судові рішення щодо К.Ю. змінити, виключивши з них рішення про призначення засудженому за ч. 2 ст. 307 КК додаткового покарання у виді конфіскації майна.

Заслухавши доповідь судді, думку прокурора на підтримання касаційної скарги, перевіrivши матеріали справи та обговоривши доводи касаційної скарги, колегія суддів вважає, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Відповідно до ч. 2 ст. 59 КК конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК. Користою (корисливими спонуканнями, корисливим мотивом) у чинному кримінальному законодавстві вважається бажання винного одержати внаслідок вчинення злочину матеріальні блага для себе чи інших осіб, одержати або зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат, досягти іншої матеріальної вигоди.

Кримінальна відповідальність за ч. 2 ст. 307 КК, за якою засуджено К.Ю., встановлена за кваліфіковані види незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також за незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, тобто за злочинні дії, які можуть вчинятися як із корисливих, так і з інших мотивів. Однак санкцією ч. 2 ст. 307 КК передбачено обов'язкове застосування до винної особи конфіскації майна.

Як встановив суд у вирок, К.Ю. збув Т.Ю. наркотичний засіб безоплатно, тобто не з корисливих мотивів.

Згідно з ч. 1 ст. 65 КК суд призначає покарання не тільки в межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, і, враховуючи ступінь його тяжкості, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, але й відповідно до положень Загальної частини КК.

З огляду на ці положення, суд при призначенні покарання має враховувати не тільки межі караності діяння, встановлені ч. 2 ст. 307 КК, а й норми ч. 2 ст. 59 КК, в яких регламентуються порядок, підстави та особливості застосування покарання у виді конфіскації майна.

Ці положення п. 2 ч. 1 ст. 65 КК суд при призначенні К.Ю. за ч. 2 ст. 307 КК додаткового покарання у виді конфіскації майна не врахував, що призвело до неправильного застосування кримінального закону.

Апеляційний суд при розгляді справи в апеляційному порядку зазначених порушень кримінального закону не усунув та залишив вирок щодо К.Ю. без зміни.

Таким чином, судові рішення щодо К.Ю. в частині призначення йому додаткового покарання у виді конфіскації майна підлягають зміні.

Враховуючи наведене, керуючись статтями 394–396 КПК, колегія суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ касаційну скаргу прокурора задовольнила. Вирок Коропського районного суду Чернігівської області від 15 липня 2011 р. та ухвалу Апеляційного суду Чернігівської області від 23 вересня 2011 р. щодо К.Ю. змінила. Виключила на підставі ч. 2 ст. 59 КК призначення К.Ю. за ч. 2 ст. 307 КК додаткового покарання у виді конфіскації майна.

Ухвалу апеляційного суду скасовано, а справу направлено на новий апеляційний розгляд з мотивів неправильного застосування кримінального закону, невідповідності призначеного покарання тяжкості злочинів та особам засуджених внаслідок м'якості.

*Ухвала колегії суддів судової палати у кримінальних справах
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ
від 22 травня 2012 р.*

(в и т я г)

Вироком Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області від 6 липня 2011 р. засуджено:

— М.О. за ч. 2 ст. 185 КК до покарання у виді обмеження волі на строк 2 роки; за ч. 3 ст. 185 КК із застосуванням ст. 69 КК до покарання у виді обмеження волі на строк 2 роки 3 місяці; за ч. 2 ст. 190 КК до покарання у виді обмеження волі на строк 1 рік 6 місяців.

На підставі ст. 70 КК за сукупністю злочинів М.О. визначено покарання у виді обмеження волі на строк 2 роки 6 місяців.

На підставі ст. 71 КК до цього покарання частково приєднано невідбуте покарання за попереднім вироком і за сукупністю вироків М.О. визначено остаточне покарання у виді обмеження волі на строк 3 роки;

— Г.В. за ч. 2 ст. 185 КК до покарання у виді обмеження волі на строк 2 роки 6 місяців; за ч. 2 ст. 296 КК до покарання у виді позбавлення волі на строк 3 роки 6 місяців.

На підставі ст. 70 КК за сукупністю злочинів Г.В. визначено остаточне покарання у виді позбавлення волі на строк 3 роки 6 місяців.

На підставі ст. 75 КК Г.В. звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком 2 роки та покладенням обов'язків, передбачених пунктами 3, 4 ч. 1 ст. 76 КК.

Цим вироком також засуджено Г.О., Г.С., В.Л. та С.О., судові рішення щодо яких у касаційному порядку не оскаржені.

М.О. визнано винним у злочинах, вчинених за таких обставин.

У кінці серпня 2009 р., приблизно о 13.00 год, М.О. за попередньою змовою з Г.О. та С.О., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, з подвір'я будинковолодіння на вул. І. Федорова у м. Старокостянтинів Хмельницької області таємно викрали велосипед П.В. марки «Навігатор» вартістю 680 грн.

31 січня 2010 р., приблизно о 23.00 год, М.О. за попередньою змовою з В.Л. та Г.О., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, з подвір'я домогосподарства на вул. Сагайдачного у м. Старокостянтинів Хмельницької області таємно викрали майно З.С. на загальну суму 1 800 грн.

14 липня 2010 р., приблизно о 16.30 год, М.О. за попередньою змовою з Г.О. проникли в будинок потерпілої Н.С. на вул. Січових Стрільців у

м. Старокостянтинів Хмельницької області, звідки таємно викрали пілосос марки «Самсунг» вартістю 375 грн.

Наприкінці серпня 2010 р., приблизно о 21.30 год, М.О., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, в будинку Н.О. на вул. Січових Стрільців у м. Старокостянтинів Хмельницької області, зловживаючи довірою, заволодів майном К.Н. на загальну суму 520 грн.

Г.В. визнано винним у злочинах, вчинених за таких обставин.

Г.В. спільно з Г.С. 12 березня 2011 р., приблизно о 19.00 год, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, на вул. К. Острозького у м. Старокостянтинів Хмельницької області; з мотивів явної неповаги до суспільства, загально-визнаних правил поведінки та моральності грубо порушили громадський порядок, що супроводжувалось винятковим цинізмом та особливою зухвалістю; знущаючись над потерпілою Б.Т., справили на неї малі природні потреби та завдали їй тілесні ушкодження, чим спричинили потерпілій фізичний біль та моральні страждання. Після вчинення хуліганських дій Г.В., діючи за попередньою змовою групою осіб з Г.С., таємно викрали у потерпілої Б.Т. її майно на загальну суму 335 грн.

Ухвалою Апеляційного суду Хмельницької області від 12 жовтня 2011 р. вирок суду щодо М.О. та Г.В. залишено без зміни.

У касаційній скарзі прокурор, посилаючись на неправильне застосування кримінального закону та невідповідність призначеного покарання тяжкості вчинених злочинів та особам засуджених внаслідок м'якості, просить судові рішення щодо М.О. та Г.В. скасувати, а справу направити на новий судовий розгляд. Вважає, що суд при призначенні покарання безпідставно застосував до М.О. ст. 69 КК та до Г.В. ст. 75 КК, не надавши належної оцінки особам засуджених та обставинам вчинення ними злочинів. Зазначає, що суд у вирокі не навів, які саме обставини стали підставою для застосування відносно М.О. ст. 69 КК.

Заслухавши доповідь судді, пояснення прокурора на підтримання касаційної скарги, перевіrivши матеріали справи та обговоривши доводи касаційної скарги, колегія суддів вважає, що касаційна скарга підлягає частковому задоволенню з таких підстав.

Подія злочинів, доведеність винуватості засуджених у їх вчиненні, кримінально-правова оцінка діянь М.О. за частинами 2, 3 ст. 185, ч. 2 ст. 190 КК, а Г.В. за ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 296 КК відповідно до вимог ст. 395 КПК не перевірялись, оскільки законність і обґрунтованість судових рішень у цій частині не оскаржені.

Проте суд не дотримався вимог ст. 65 КК, відповідно до якої засудженому має бути призначено покарання, необхідне й достатнє для його виправлення і попередження нових злочинів з урахуванням його особи, ступеня тяжкості вчиненого ним злочину та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання.

При вирішенні цього питання суд мав належно дослідити та оцінити всі обставини, що мають значення, та врахувати, що ст. 69 КК може бути застосована лише за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного.

Як убачається з матеріалів справи, М.О. раніше був судимий за корисливий злочин. Нові корисливі більш тяжкі злочини вчинив у стані алкогольного сп'яніння, два з яких (у тому числі і передбачений ч. 3 ст. 185 КК) — у період іспитового строку за попереднім вироком.

За таких обставин висновки суду про можливість застосування до М.О. за ч. 3 ст. 185 КК положень ст. 69 КК і призначення йому іншого, більш м'якого виду покарання, не зазначеного в санкції цієї норми, не ґрунтуються на законі.

Крім того, суд не навів, які саме обставини істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, що відповідно до ст. 12 КК належить до категорії тяжких.

Суд першої інстанції допустив порушення вимог ч. 2 ст. 65 КК і при призначенні покарання Г.В., застосувавши до нього ст. 75 КК та звільнивши останнього від відбування покарання з випробуванням.

При цьому суд не врахував конкретних обставин вчинення ним злочинів, даних про його особу, а також обставину, яка обтяжує покарання — вчинення злочинів у стані алкогольного сп'яніння.

Посилання суду на усунення засудженим заподіяної злочином шкоди є безпідставним, оскільки хуліганськими діями шкода спричинена не тільки конкретній особі, а й суспільним інтересам.

Отже, неправильне застосування судом кримінального закону — ст. 69 КК до М.О. та ст. 75 КК до Г. В. — призвело до призначення їм покарання, яке не відповідає тяжкості вчинених злочинів та особам засуджених внаслідок м'якості.

Апеляційний суд, розглядаючи справу за апеляцією прокурора на неправильне застосування кримінального закону — статей 69 та 75 КК та м'якість призначеного покарання, — не звернув уваги на допущені судом першої інстанції порушення вимог загальних засад призначення покарання і необґрунтовано залишив вирок щодо М.О. та Г.В. без зміни у цій частині.

За таких обставин ухвала апеляційного суду щодо М.О. та Г.В. підлягає скасуванню через неправильне застосування кримінального закону та невідповідність призначеного покарання тяжкості злочинів та особам засуджених внаслідок м'якості, а справа — направленню на новий апеляційний розгляд, під час якого суду необхідно врахувати наведене вище і, за умови підтвердження такого ж обсягу обвинувачення, призначене М.О. із застосуванням ст. 69 КК та Г.В. із застосуванням ст. 75 КК покарання слід вважати м'яким.

Враховуючи наведене, керуючись статтями 394–396 КПК, колегія суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ касаційну скаргу прокурора задовольнила частково. Ухвалу Апеляційного суду Хмельницької області від 12 жовтня 2011 р. щодо М.О. та Г.В. скасувала, а справу направила на новий апеляційний розгляд.

Допущені судом першої інстанції порушення ч. 3 ст. 299 та ст. 334 КПК стали підставою для скасування вироку і направлення кримінальної справи на нове розслідування, оскільки неконкретність обвинувачення, невстановлення обставин, які є предметом доказування у кримінальній справі (часу, місця та обставин вчинення злочинів), призвело до порушення права засудженого на захист та неповноти досудового слідства, які не можуть бути усунуті під час судового розгляду справи.

*Ухвала колегії суддів судової палати у кримінальних справах
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ
від 29 травня 2012 р.*

(в и т я г)

Вироком Феодосійського міського суду Автономної Республіки Крим від 7 вересня 2011 р. С.Б. засуджено:

— за ч. 2 ст. 368 КК до покарання у виді позбавлення волі на строк 5 років з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих і адміністративно-господарських функцій у сфері житлово-комунального господарства, без конфіскації майна;

— за ч. 1 ст. 366 КК до покарання у виді обмеження волі на строк 2 роки.

На підставі ч. 1 ст. 70 КК С.Б. визначено остаточне покарання у виді позбавлення волі на строк 5 років з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих і адміністративно-господарських функцій у сфері житлово-комунального господарства, без конфіскації майна.

На підставі ст. 75 КК С.Б. звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком 3 роки та покладенням обов'язків, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 76 КК. Стягнуто із засудженого судові витрати. Вирішено питання про речові докази.

Постановою Феодосійського міського суду Автономної Республіки Крим від 10 жовтня 2011 р. у порядку ст. 409 КПК вирок щодо С.Б. уточнено в частині строку призначеного йому додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-

розпорядчих і адміністративно-господарських функцій у сфері житлово-комунального господарства, та визначено таке покарання на строк 2 роки.

С.Б. визнано винним у злочинах, вчинених за таких обставин.

С.Б., працюючи на посаді інженера КП «Управління виробничого житлово-комунального господарства», будучи службовою особою, наділеною повноваженнями на виконання організаційно-розпорядчих і адміністративно-господарських функцій, вимагав у Ч.В. хабар, а 27 травня 2011 р. отримав від Ч.Д. хабар у розмірі 700 грн за звільнення останнього від відпрацювання 40 годин громадських робіт, призначених йому судом за результатами розгляду справи про адміністративне правопорушення.

Він же за винагороду в березні 2011 р. умисно склав і видав завідомо неправдивий офіційний документ, табель обліку робочого часу, в якому зазначив відомості про відпрацювання Ч.В. 40 годин громадських робіт, хоча таких відпрацювань фактично не виконано.

В апеляційному порядку справа не переглядалась.

У касаційній скарзі з доповненнями до неї прокурор, посилаючись на неправильне застосування кримінального закону та істотне порушення кримінально-процесуального закону, просить вирок щодо С.Б. скасувати, а справу направити на новий судовий розгляд. Наголошує на невідповідності змісту вироку ст. 334 КПК, оскільки у ньому відсутні вказівки на час і місце вчинення злочинів, а також мотиви виключення з обвинувачення повторності як кваліфікуючої ознаки. На думку прокурора, суд без належних на те підстав виключив із вироку епізод отримання С.Б. хабара від Ч.Д. Вважає, що в діях засудженого відсутня така кваліфікуюча ознака, як вимагання хабара. Крім того, зазначає, що суд, не призначивши засудженому за ч. 1 ст. 366 КК додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, неправильно застосував кримінальний закон.

Заслухавши доповідь судді, пояснення прокурора на підтримку касаційної скарги з доповненнями до неї, перевіrivши матеріали справи та обговоривши наведені у скарзі доводи, колегія суддів дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає частковому задоволенню з таких підстав.

Відповідно до статей 323, 334 КПК вирок суду має бути законним і обґрунтованим. Мотивувальна частина обвинувального вироку повинна містити формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, із зазначенням місця, часу, способу вчинення та наслідків злочину, форми вини і мотивів злочину.

Проте вирок суду щодо С.Б. цим вимогам закону не відповідає. Викладене у вироку обвинувачення є нечітким та неконкретним. У ньому зазначено, що С.Б. вимагав хабар у розмірі 700 грн від Ч.В., а отримав його від Ч.Д., тобто суд фактично об'єднав у одному епізоді два злочини: отримання засудженим хабарів від Ч.В. та від Ч.Д., у вчиненні яких С.Б. обвинувачувався

органами досудового слідства. При цьому у формулюванні обвинувачення суд не зазначив місця, часу, а також обставин вчинення злочинів.

Крім того, розглядаючи справу за ч. 3 ст. 299 КПК, суд не звернув увагу на необхідність дослідження обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, в результаті чого допустив істотне порушення кримінально-процесуального закону. Так, суд не перевіряв і не зазначив у вирокі, хто, коли, яким наказом або розпорядженням поклав на інженера КП «Управління виробничого житлово-комунального господарства» С.Б. обов'язки контролю за виконанням покарань у виді громадських робіт щодо осіб, направлених для відбування таких покарань на зазначене підприємство, відповідно до ст. 39 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Не з'ясувавши зазначених обставин, суд дійшов передчасного висновку, що С.Б. є суб'єктом злочину, за який його і засуджено.

Крім того, суд не перевіряв, чи є у діях С.Б. ознаки вимагання хабара за умови доведеності злочинів за обставин, викладених в обвинуваченні, як це передбачено п. 4 Примітки до ст. 368 КК, і не з'ясував, чи було давання особами хабара вимушеним з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів.

Допущені судом порушення ч. 3 ст. 299 та ст. 334 КПК є істотними порушеннями кримінально-процесуального закону, які є підставою для скасування вироку щодо С.Б. та направлення справи на нове розслідування, оскільки неконкретність обвинувачення, невстановлення обставин, які є предметом доказування у кримінальній справі: часу, місця вчинення злочинів; обставин отримання хабара від Ч.Д.; повноважень С.Б. стосовно контролю за виконанням громадських робіт особами, направленими для їх відбування на підприємство, де він працював інженером, та інших зазначених вище обставин призвело до порушення права засудженого на захист та неповноти досудового слідства, що не можуть бути усунуті під час судового розгляду справи.

Крім скасування вироку, підлягає скасуванню і постанова місцевого суду від 10 жовтня 2011 р., винесена в порядку виконання вироку, якою встановлено строк позбавлення С.Б. права обіймати певні посади, оскільки на цій стадії суд не може визначати строк додаткового покарання, якщо його не було визначено судом першої інстанції.

Враховуючи наведене, керуючись статтями 394–396 КПК, колегія суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ касаційну скаргу прокурора задовольнила частково. Вирок Феодосійського міського суду Автономної Республіки Крим від 7 вересня 2011 р. та постанову Феодосійського міського суду Автономної Республіки Крим від 10 жовтня 2011 р. щодо С.Б. скасувала, а справу направила на нове розслідування.

УЗАГАЛЬНЕННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

УЗАГАЛЬНЕННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ РОЗГЛЯДУ СУДАМИ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ДЖЕРЕЛОМ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ, У 2010–2011 РОКАХ

ПЛАН

Вступ.

1. Аналіз статистичних даних.
 2. Законодавче врегулювання спорів щодо відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки.
 3. Джерело підвищеної небезпеки та його види.
 4. Суб'єктний склад сторін у спорі.
 5. Умови відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, та порядок її відшкодування.
 6. Порядок визначення шкоди, у тому числі при повному чи частковому знищенні автомобіля.
 7. Спірні питання, пов'язані зі страхуванням автотранспортних засобів, настанням страхових випадків та страхових виплат.
 8. Можливості застосування положень про регрес та суброгацію.
 9. Інші спірні питання.
- Висновки та пропозиції.

Вступ

Питання, пов'язані з розглядом справ про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, мають особливе значення, оскільки актуальність цих проблем зумовлена великою кількістю відповідних цивільно-правових спорів у судовій практиці.

Слід зважати також на ті обставини, що у випадку завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки, процес вчинення та умови виникнення зобов'язань суттєво відрізняються від загальних правил, що, відповідно,

потребує виділення вказаних випадків як особливого різновиду деліктних зобов'язань.

Відповідно до плану роботи судів апеляційної інстанції та на виконання завдань ВССУ вивчено та проаналізовано підстави зміни і скасування судових рішень у справах про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки; перевірено дотримання місцевими, апеляційними судами положень процесуального закону під час розгляду справ цієї категорії, визначено проблеми та спірні питання, що виникають під час розгляду таких справ судами першої інстанції та при їх апеляційному перегляді.

Матеріали, надані для проведення зазначеного узагальнення, свідчать про наявність неоднакової судової практики при розгляді цієї категорії спорів та помилок при застосуванні судами норм матеріального та процесуального права.

Метою узагальнення стало з'ясування проблемних питань, що виникають при вирішенні справ вказаної категорії, аналіз застосування судами норм матеріального та процесуального права, виявлення розбіжностей у тлумаченні законодавства, запобігання повторюваності судових помилок у процесі здійснення правосуддя під час розгляду справ цієї категорії, висвітлення законодавчо неврегульованих моментів у сфері таких правовідносин.

Крім того, узагальнення спрямовано на формування єдиної судової практики, усунення недоліків та розбіжностей при вирішенні спорів, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки.

Аналіз статистичних даних

Аналізуючи статистичні дані щодо розгляду судами цивільних справ про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, слід зазначити, що судова статистика не відображає вказану категорію цивільних справ у окремій категорії їх розгляду, тому висновок можна зробити тільки на підставі інформації, наданої місцевими, апеляційними судами.

Так, у 2010 р. на розгляд до місцевих судів надійшло більш ніж 3 088 справ про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, зокрема місцевими судами Закарпатської області розглянуто 81 справу, Сумської – 79 справ, Кіровоградської – 117 справ, Чернігівської – 129 справ; Полтавської – 201 справа; Житомирської – 143 справи; судом м. Севастополя – 338 справ. На розгляд до місцевих судів Донецької області надійшло більш ніж 2 тис. цивільних справ про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, що становить близько 1 % від загальної кількості справ позовного провадження, що перебували на розгляді суду.

Щодо якості розгляду справ цієї категорії можна зазначити, що згідно з матеріалами, наданими для проведення узагальнення, у переважній більшості справ апеляційні скарги відхилено із залишенням рішення суду першої інстанції без змін.

Отже, суди, як правило, дотримуються вимог чинного законодавства України та ухвалюють законні та обґрунтовані рішення. Проте існують недоліки судової практики, які суттєво впливають на її єдність.

Законодавче врегулювання спорів щодо відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки

Відносинам про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, присвячені, зокрема статті 3, 27, 41, 68 Конституції України, статті 11–16, 22, 23, 316–327, 355, 386, 979–999, 1166–1168, 1172, 1187, 1188, 1191–1206 ЦК, КУпАП, КЗпП.

Правову природу відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, та шкоди, завданої внаслідок взаємодії цих джерел, урегульовано законами України «Про дорожній рух» від 30 червня 1993 р. (зі змінами); «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усунення надмірного державного регулювання у сфері автомобільних перевезень» від 5 липня 2011 р. (після набрання ним чинності скасовано вимоги щодо обов'язкової наявності у водія дорожнього (маршрутного) листа та нотаріально посвідченої довіреності на керування транспортним засобом); «Про автомобільний транспорт» від 5 квітня 2001 р.; «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р.

Норми, що стосуються обов'язкового страхування, містяться у спеціальному законодавстві, зокрема законах України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 1 липня 2004 р.; «Про страхування» від 7 березня 1996 р.; «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 2 березня 2000 р.; «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» від 18 січня 2001 р., Директиві Ради ЄЕС від 24 квітня 1972 р. «Щодо зближення законів держав-членів стосовно страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів та виконання зобов'язання про страхування такої відповідальності», Правилах добровільного страхування транспортних засобів «КАСКО», затверджених Укрстрахнаглядом 25 березня 1997 р. № 19-1, постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження розмірів страхових платежів за договорами міжнародного обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 6 січня 2005 р. № 5.

Із метою забезпечення правильного та однакового застосування законодавства при вирішенні спорів цієї категорії Пленумом Верховного Суду України було прийнято ряд постанов, які застосовуються судами під час вирішення спорів вказаної категорії, серед яких постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12 червня 2009 р. № 2; постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» від 18 грудня 2009 р. № 14; постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6; постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. № 4; постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30 травня 1997 р. № 8.

Вирішуючи спори цієї категорії справ, суди у своїй діяльності також керуються Правилами дорожнього руху України, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України «Про правила дорожнього руху» від 10 жовтня 2001 р. № 1306 (далі – ПДР України), Методикою товарознавчої експертизи та оцінки дорожніх транспортних засобів, затвердженою спільним наказом Міністерства юстиції України, Фондом державного майна України від 24 листопада 2003 р., Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 р. та іншими нормативно-правовими актами, що регламентують спірні правовідносини.

Водночас існує й спеціальне законодавство, яке регулює правовий режим відповідальності володільців спеціальних джерел підвищеної небезпеки. Наприклад, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. визначає обов'язок осіб, які володіють джерелом підвищеної екологічної небезпеки, компенсувати заподіяну шкоду громадянам та юридичним особам, якщо вони не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих. Крім того, спірні правовідносини регулюються земельним, водним, лісовим законодавством; законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством.

Певні особливості має порядок відшкодування ядерної шкоди. Відносини щодо цивільної відповідальності за ядерну шкоду регулюють закони України «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» від 5 квітня 2006 р.; «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 12 червня 2011 р., а також ратифікована Україною Віденська конвенція «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду» від 12 вересня 1997 р.

Зазначений вище перелік законів та нормативно-правових актів не є вичерпним. Загалом суди дотримуються його, проте під час розгляду справ такої категорії трапляються випадки, коли судді не завжди правильно застосовують норми матеріального права, припускають помилки щодо встановлення дійсних правовідносин сторін, застосування до них норм права, наслідком чого є скасування або зміна судових рішень.

Джерело підвищеної небезпеки та його види

Поняття джерела підвищеної небезпеки на рівні закону (легальна дефініція) закріплено у ст. 1187 ЦК, відповідно до якої під джерелом підвищеної небезпеки розуміють діяльність, пов'язану з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогненебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для осіб, які цю діяльність здійснюють, та інших осіб.

Основні ознаки джерела підвищеної небезпеки також наведено у п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6, відповідно до якого джерелом підвищеної небезпеки належить визнавати будь-яку діяльність, здійснення якої створює підвищену імовірність заподіяння шкоди через неможливість контролю за нею людини, а також діяльність по використанню, транспортуванню, зберіганню предметів, речовин і інших об'єктів виробничого, господарського чи іншого призначення, які мають такі ж властивості. Наприклад, літак, автомобіль небезпечні неможливістю їх миттєвої зупинки, а будівництво — тією ж неможливістю зупинки техніки, предметами, піднятими на висоту або заглибленими, і заподіянням саме механічних ушкоджень (каліцтва). Майнова відповідальність за шкоду, завдану діями таких джерел, має наставати як при цілеспрямованому їх використанні, так і при мимовільному прояві їх шкідливих властивостей (наприклад, у випадку завдання шкоди внаслідок мимовільного руху автомобіля).

Так, у серпні 2009 р. Є. звернувся до суду з позовом до Б., в якому зазначив, що внаслідок ДТП, яка сталася з вини відповідача, був пошкоджений його автомобіль. Судом під час розгляду справи встановлено, що 19 лютого 2009 р. у м. Житомирі водій автомобіля ВАЗ-2101 Б. не забезпечив технічно справний стан транспортного засобу, у результаті чого випала опора колеса автомобіля, після чого останній, втративши керованість, зіткнувся з припаркованим автомобілем позивача. Рішенням (заочним) Богунського районного суду м. Житомира від 26 лютого 2010 р. позовні вимоги Є. до Б. про відшкодування шкоди задоволено частково.

Задовольняючи позовні вимоги, суд першої інстанції керувався положеннями статей 1166, 1167, 1187 ЦК, якими передбачено обов'язок особи

відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки.

Чинним законодавством надано приблизний перелік видів діяльності, які можуть створювати підвищену небезпеку заподіяння шкоди. Цей перелік не є вичерпним, оскільки постійний розвиток науки й техніки створює нові об'єкти, поводження з якими може створювати підвищену ймовірність заподіяння шкоди. Через цю обставину суд, вирішуючи питання про можливість віднесення діяльності до джерела підвищеної небезпеки, повинен з'ясувати наявність його характерних ознак, серед яких неможливість повного контролю з боку людини; наявність шкідливих властивостей; велика ймовірність завдання шкоди.

Зокрема, судова практика визнає джерелом підвищеної небезпеки будь-яке застосування концентрованої енергії у таких випадках, коли енергію використано не у споживчих цілях, не в побуті, а на виробництві, на транспорті.

Так, рішенням Овруцького районного суду Житомирської області від 18 лютого 2011 р. відмовлено у задоволенні позовних вимог О. до Овруцького управління по експлуатації газового господарства ВАТ по газопостачанню та газифікації «Житомиргаз» про відшкодування матеріальної та моральної шкоди (справа № 2-67/11). Суд керувався тим, що ч. 1 ст. 1187 ЦК закріплено тільки приблизний перелік джерел підвищеної небезпеки, до яких газопровід не належить, оскільки умови його використання не створюють небезпеки для оточуючих.

В іншому випадку рішенням Катеринопільського районного суду Черкаської області від 30 червня 2010 р. (справа № 2-14/10) позовні вимоги О. до ВАТ «Черкасиобленерго», ВАТ «Укртелеком» про відшкодування шкоди задоволено частково. Задовольняючи позовні вимоги, суд керувався положеннями ч. 2 ст. 1187 ЦК та зазначив, що судова практика визнає джерелом підвищеної небезпеки будь-яке застосування концентрованої енергії. Під час розгляду справи судом було встановлено, що пожежа в будинку позивача, яка в подальшому призвела до настання негативних наслідків у виді шкоди, стала внаслідок замикання, спричиненого потраплянням проводів мережі на проводи ліній радіофікації внаслідок зміщення електроізолятора з кріплення на опорі та провисання ліній електропередачі.

Зважаючи на викладене, можна дійти висновку, що газопровід, електромережа у квартирі не визнаються джерелом підвищеної небезпеки, оскільки умови їх використання не створюють ніякої небезпеки для оточення.

Не визнається джерелом підвищеної небезпеки поводження зі зброєю, однак діяльність з організації стрільб є джерелом підвищеної небезпеки, оскільки зброя зосереджується в одному місці, а тому, попри знання устрою, механізму дії зброї та проведення інструктажу щодо заходів безпеки, виникає велика ймовірність заподіяння шкоди третім особам.

У науці цивільного права є думка, згідно з якою джерелом підвищеної небезпеки є діяльність певного роду, провадження якої створює підвищену ймовірність заподіяння шкоди через неможливість повторного контролю за нею людиною, а також діяльність із використання, транспортування, збереження предметів, речовин та інших об'єктів виробничого, господарського або іншого призначення, які мають такі самі властивості.

Так, транспортний засіб, що не рухається, не може розглядатись як предмет, що створює підвищену небезпеку, при наїзді на нього іншого транспортного засобу.

Не вважається джерелом підвищеної небезпеки велосипед, оскільки цей транспортний засіб не має двигуна, а рухається внаслідок дії мускульної сили людини, яка знаходиться на ньому, отже, його експлуатація є повністю контрольованою.

У переважній більшості, як свідчить практика, суди розглядають цивільні справи про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки внаслідок дорожньо-транспортних пригод, які сталися за участю наземних транспортних засобів.

Під час розгляду таких справ слід враховувати, що відповідно до п. 1.10 ПДР України механічний транспортний засіб — транспортний засіб, що приводиться в рух за допомогою двигуна. Цей термін поширюється на трактори, самохідні машини і механізми (крім транспортних засобів, робочий об'єм двигуна яких не перевищує 50 куб. см), а також тролейбуси та транспортні засоби з електродвигуном потужністю понад 3 кВт.

За визначенням цього пункту ПДР України мопед — двоколісний транспортний засіб, що має двигун з робочим об'ємом до 50 куб. см. Отже, хоча він і не належить до механічних транспортних засобів, наявність у нього двигуна відповідно до положень ч. 1 ст. 1187 ЦК дає підстави вважати мопед джерелом підвищеної небезпеки.

Саме з таких підстав ухвалою Верховного Суду України від 26 травня 2010 р. (справа № 6-16307св09) рішення Новозаводського районного суду м. Чернігова від 4 березня 2009 р. та рішення Апеляційного суду Чернігівської області від 25 травня 2009 р. скасовано, справу передано на новий розгляд до суду першої інстанції.

Хоча переважна більшість цивільних справ щодо відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, пов'язані із заподіянням шкоди транспортними засобами, необхідно зазначити, що на розгляді суддів також перебували справи за позовами про відшкодування шкоди, завданої іншими видами джерел підвищеної небезпеки.

Так, рішенням Київського районного суду м. Полтави від 9 червня 2010 р. (справа № 2-3306/10) частково задоволено позовні вимоги І. про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої йому укусами службової собаки породи «московська сторожова», яка належить відповідачці К.

У результаті нападу тварини позивачеві було нанесено легкі тілесні ушкодження, що спричинили короткочасний розлад здоров'я.

Слід визнати правильним посилання суду на ст. 1187 ЦК під час задоволення позовних вимог про відшкодування шкоди, заявлених особами, які постраждали від службових собак і собак бійцівських порід, оскільки їх утримання визначено законодавцем як джерело підвищеної небезпеки, порядок їх утримання визначено законами.

Під час розгляду справ цієї категорії слід звертати увагу на те, що відповідальність за порушення правил тримання собак і котів встановлена ст. 154 КУпАП, а правила утримання домашніх тварин відповідно до вимог ст. 9 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 30 грудня 2009 р. встановлюються органами місцевого самоврядування.

У разі виникнення сумнівів щодо питання, чи є собака службовим або його порода бійцівською, у випадках, коли ці обставини мають значення для правильного вирішення справи і є складовою предмета доказування, слід звертатися за відповідним роз'ясненням до фахівців у порядку, визначеному процесуальними нормами.

Отже, задоволення на підставі ст. 1187 ЦК вимог про відшкодування шкоди, завданої внаслідок нападу собаки, що не є службовим і порода якого не є бійцівською, буде помилковим.

Необхідно врахувати, що інші домашні тварини не визнаються такими, що створюють підвищену небезпеку.

Так, рішенням Іваничівського районного суду Волинської області від 23 березня 2011 р. (справа № 2-84/11), залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Волинської області від 20 травня 2011 р., у задоволенні позовних вимог К. до К.Б. про відшкодування матеріальної та моральної шкоди відмовлено з тих підстав, що тілесні ушкодження, з приводу яких позивач перебуває на стаціонарному та амбулаторному лікуванні, не були йому заподіяні джерелом підвищеної небезпеки, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 1187 ЦК джерелом підвищеної небезпеки не можна вважати домашніх (свійських) тварин, зокрема коня. Також суд дійшов висновку, що позивач К. не довів у суді тих обставин, що тілесні ушкодження були отримані ним внаслідок неправомірних дій відповідача К. та з його вини.

Такі висновки суду є правильними.

Дикі звірі є джерелом підвищеної небезпеки лише за умови їх перебування у володінні людини. При відшкодуванні шкоди, завданої діяльністю, пов'язаною з утриманням диких тварин, слід враховувати вимоги ст. 8 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 30 грудня 2009 р. і «Порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах», затвердженого наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України

від 30 вересня 2010 р. № 429, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 29 грудня 2010 р. № 1384/18679.

Так, позивачка О. звернулася до суду з вимогою відшкодувати матеріальну та моральну шкоду з тих підстав, що 6 серпня 2009 р. та 10 вересня 2009 р. на її земельній ділянці дикими кабанамі було знищено урожай кукурудзи та картоплі. Рішенням Глумацького районного суду Івано-Франківської області у задоволенні позовних вимог О. до ЛМП «Хотимир» с. Хотимир Глумацького району Івано-Франківської області відмовлено.

Відмовляючи у задоволенні позовних вимог, суд керувався положеннями статей 1166, 1167 ЦК та статей 2, 3 Закону України «Про мисливське господарство та полювання», відповідно до яких мисливські тварини, що перебувають у стані природної волі, належать до природних ресурсів загальнодержавного значення та в межах території України є об'єктами права власності українського народу. Від імені українського народу права власника мисливських тварин здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. Судом під час розгляду було встановлено, що ЛМП «Хотимир» не є органом державної влади, а відтак — і власником диких тварин, які перебувають в урочищі Тисменицького району Івано-Франківської області.

Іноді позитивний висновок і можливість застосування ст. 1187 ЦК можуть бути пов'язані не тільки з якісними, а й із кількісними критеріями. Наприклад, зберігання каністри з бензином у гаражі власника автомобіля підвищеної безпеки для оточення не створює, проте зберігання горючих матеріалів у великих місткостях пов'язане з підвищеною небезпекою.

Правові, економічні, соціальні та організаційні основи діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної безпеки, встановлено Законом України «Про об'єкти підвищеної безпеки». Статтею 1 цього Закону визначено, що об'єкт підвищеної безпеки — це об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру. Відповідно до ст. 9 зазначеного Закону суб'єкт господарської діяльності ідентифікує об'єкти підвищеної безпеки відповідно до кількості порогової маси небезпечних речовин. Нормативи порогової маси небезпечних речовин встановлюються Кабінетом Міністрів України. Порядок ідентифікації, форма та зміст оповіщення про її результати визначаються Кабінетом Міністрів України. На основі ідентифікаційних даних Кабінет Міністрів України затверджує класифікацію об'єктів підвищеної безпеки і порядок їх обліку.

Отже, при виникненні сумнівів щодо віднесення того чи іншого об'єкта за кількісними показниками до джерела підвищеної небезпеки слід керуватися положеннями чинного законодавства України щодо цього питання.

Суб'єктний склад сторін у спорі

Відповідно до положень ч. 3 ст. 386 ЦК власник, права якого порушені, має право на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди.

Згідно з ч. 1 ст. 30 ЦПК сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач.

Як вбачається зі змісту статей 33, 36, 119 ЦПК на позивача покладено обов'язок визначати відповідача у справі. Водночас позивач не позбавлений права звернутись до суду з клопотанням про залучення до участі у справі співвідповідачів і третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог.

Як свідчить практика, суб'єктивний склад сторін у спорах такої категорії, як правило, складається з учасників дорожньо-транспортної пригоди; володільців-користувачів транспортних засобів; власників джерела підвищеної небезпеки, з якими винні особи знаходилися у трудових відносинах; страхових компаній, з якими власники транспортних засобів знаходяться у договірних відносинах; осіб, з вини яких сталася ДТП, відшкодування за якою було проведено страховими компаніями, та третіх осіб, зазвичай водіїв-учасників, які не заявляють самостійних вимог.

Загалом суди дотримуються вимог норм процесуального права та правильно встановлюють сторін спірних правовідносин. Разом із тим є випадки допущення судами помилок щодо правильного встановлення належних сторін у справі та третіх осіб, що нерідко призводить до скасування судових рішень.

Так, у справі за позовом Б. до Д., К. про відшкодування матеріальної та моральної шкоди Томашпільським районним судом Вінницької області ухвалено рішення, яким стягнуто солідарно з Д. і К. на користь Б. матеріальну шкоду в розмірі 15 121 грн 51коп. та моральну шкоду у розмірі 3 000 грн.

За обставинами справи К. є власником автомобіля, яким під час ДТП керував відповідач Д., з вини якого сталася ДТП. Стягуючи солідарно з Д. та К. на користь позивача шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки (автомобілем), яким керував на відповідній правовій підставі Д., суд першої інстанції керувався тим, що відповідачі завдали шкоди позивачеві солідарно, причому К. — лише через те, що він є власником автомобіля.

Така правова позиція суду першої інстанції при вирішенні справи вбачається помилковою, оскільки, керуючись загальними нормами статей 1166, 1167, 1187, 1190 ЦК, підстави для цивільної відповідальності К. перед Б. лише через те, що К. є власником автомобіля, відсутні.

За загальними правилами, зазначеними вище, тягар цивільної відповідальності у таких випадках має нести винна у завданні шкоди особа, якою є водій автомобіля, чи особа, яка на відповідній правовій підставі керувала автомобілем та з вини якої сталась ДТП.

Окремо слід зазначити, що за змістом норм матеріального права, які регулюють спірні правовідносини, зміна власника транспортного засобу, яким керувала особа, винна у завданні шкоди потерпілому, не змінює суб'єктивного складу сторін у спорі.

Загалом, позивачами у справах про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, можуть бути фізичні та юридичні особи, яким завдано майнової шкоди, у тому числі власники та володільці майна, фізичні особи, яким заподіяно моральну шкоду.

Рішенням Апеляційного суду Волинської області від 23 лютого 2011 р. скасовано рішення Маневицького районного суду Волинської області від 30 грудня 2010 р. у частині відшкодування матеріальної шкоди та судових витрат. У позові Г. до Я. про відшкодування шкоди відмовлено.

Задовольняючи частково позовні вимоги, суд першої інстанції керувався тим, що винними діями відповідача Я. позивачеві Г. було завдано матеріальну шкоду. Однак такі висновки суду не відповідають обставинам справи, оскільки відповідно до свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу власником пошкодженого майна є дружина водія Г., а останній лише наділений правом керування.

Як вбачається з матеріалів справи, всі витрати на ремонт та придбання запасних частин автомобіля понесла власниця автомобіля, на що суд не звернув уваги та задовольнив позовні вимоги про стягнення понесених витрат у зв'язку з пошкодженням автомобіля.

Отже, у Г. є речове право на пред'явлення позову про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, але не будучи власником автомобіля, Г. мав би довести, що саме йому завдано шкоду і він поніс витрати на ремонт автомобіля.

Таким чином, через невідповідність висновків суду обставинам справи та порушення норм матеріального права рішенням суду першої інстанції скасовано апеляційним судом з ухваленням нового рішення про відмову у задоволенні позовних вимог.

Відповідачем за таких правовідносин виступають: володілець транспортного засобу; винна особа — володілець транспортного засобу; винна особа, яка неправомірно заволоділа транспортним засобом; власник (володілець) транспортного засобу, недбалість якого сприяла неправомірному заволодінню ним; роботодавець — за шкоду, завдану працівником під час виконання трудових обов'язків; страхова компанія — за шкоду, завдану застрахованою особою; батьки (усиновлювачі), опікуни, піклувальники,

чоловік (дружина) у випадках, передбачених статтями 1178, 1179, 1183, 1186 ЦК та статтями 1187, 1188 ЦК.

Так, рішенням Ставищенського районного суду Київської області від 31 серпня 2010 р. (справа № 2-375/10) позовні вимоги Б. до Д., 1994 р. народження, задоволено в повному обсязі. Стягнуто з неповнолітнього матеріальну шкоду, заподіяну внаслідок пошкодження транспортного засобу. Зазначено, що у разі відсутності у Д. майна, достатнього для відшкодування завданої ним шкоди у визначеному судом розмірі, стягнення цієї шкоди у частці, якої не вистачає, або у повному обсязі проводити в рівних частках із батьків до досягнення відповідачем повноліття або до з'явлення у останнього на праві приватної власності майна для відшкодування шкоди.

Статтею 1187 ЦК встановлено відповідальність за завдання шкоди особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку.

Крім того, у п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. надано приблизний перелік володільців джерел підвищеної небезпеки, до яких, зокрема, належать власники джерел підвищеної небезпеки (кооперативи, акціонерні товариства, громадяни тощо); організації, що володіють джерелами підвищеної небезпеки на праві повного господарського відання або на праві оперативного управління (державні підприємства та установи); організації та громадяни, що володіють джерелами підвищеної небезпеки на підставі відповідних договорів (договору оренди, підряду); громадяни, які мають доручення на керування транспортним засобом; організації, що володіють джерелами підвищеної небезпеки на підставі адміністративного акта про передачу їх у тимчасове користування.

Так, помилковою є практика судів про задоволення вимог до філій юридичних осіб, які не є юридичними особами. Ухвалою Верховного Суду України від 10 березня 2010 р. (справа № 6-4301св08) рішення Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 26 жовтня 2007 р. та рішення Апеляційного суду Волинської області від 20 грудня 2007 р. скасовано, справу передано на новий судовий розгляд до суду першої інстанції. Покладаючи обов'язок з відшкодування завданої О. шкоди на ТОВ «Арго», суд першої інстанції керувався тим, що позивач не надав Ковельській філії ВАТ «Страхова компанія "Універсальна"» документів, які підтверджують розмір завданої йому матеріальної та моральної шкоди, а звернувся із зазначеним позовом до суду, тому саме товариство й має відшкодовувати зазначену шкоду. Крім того, ТОВ «Арго» не позбавлено можливості звернутися до суду із регресним позовом до страхової компанії.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та ухвалюючи нове рішення, апеляційний суд керувався тим, що оскільки ТОВ «Арго» як власник автомо-

біля, яким керував В., із вини якого сталося ДТП, має відповідати за дії своїх працівників, на підставі полісу застрахувало свою цивільно-правову відповідальність перед третіми особами у страховика — Ковельської філії ВАТ «Страхова компанія “Універсальна”», тому згідно з вимогами статей 3, 5 Закону України «Про обов’язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» відповідальність із відшкодування шкоди, завданої здоров’ю та майну позивача, слід покласти на страховальника, з якого й підлягає стягненню на користь позивача завдана матеріальна та моральна шкода.

Проте повністю погодитися з такими висновками суду не можна.

Згідно з вимогами ст. 95 ЦК філією є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій. Філії та представництва не є юридичними особами.

Залучаючи до участі у справі як відповідача страховика — Ковельську філію ВАТ «Страхова компанія «Універсальна», суди у порушення вимог законодавства не звернули уваги на те, що філія не є юридичною особою та не може бути належним відповідачем у справі.

Вирішуючи питання про притягнення тієї чи іншої особи до відповідальності за ст. 1187 ЦК, слід визначити дві основні ознаки володільця: юридичну та матеріальну (фактичну).

Юридична ознака володільця полягає в тому, що володільцем визнається тільки та особа, яка на відповідних правових підставах володіє об’єктом, діяльність з яким створює підвищену небезпеку.

Рішенням Центрального районного суду м. Сімферополя від 23 квітня 2010 р. відмовлено в задоволенні позовних вимог Ф. до С. про відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої ушкодженням здоров’я внаслідок ДТП, що сталася з вини водія Л., який порушив правила дорожнього руху під час керування автомобілем марки «КАМАЗ». Своє рішення суд обґрунтував тим, що Л. під час ДТП керував автомобілем «КАМАЗ» на підставі нотаріально посвідченої довіреності, виданої йому власником цього автомобіля — С., тому слід було пред’являти позов до Л. В апеляційному порядку рішення суду першої інстанції не оскаржувалось та набрало законної сили.

У свою чергу, матеріальна або фактична ознака володільця джерела підвищеної небезпеки означає, що особа повинна здійснювати фактичне володіння (експлуатацію, використання, зберігання, утримання) небезпечними об’єктами. У разі якщо управління небезпечним об’єктом передається третій особі без належного юридичного оформлення (наприклад, управління транспортним засобом без оформлення довіреності), вважається, що об’єкт не виходить із володіння його безпосереднього володільця, і саме він нестиме відповідальність за заподіяну шкоду. Тобто, як правило, обидві ознаки володільця небезпечного об’єкта повинні мати місце, крім випадків, передбачених законом.

Наприклад, Р. звернувся до суду з позовом до Н. і ПП «Махнітол», третя особа — Х. про відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Свої вимоги позивач обґрунтовував тим, що з вини водія Х., який на підставі трудового договору із ПП «Махнітол» керував автомобілем ГАЗ–33021, належним на праві власності Н., сталася ДТП, внаслідок якої було пошкоджено належний йому автомобіль ВАЗ–2101. Рішенням Київського районного суду м. Полтави від 7 жовтня 2010 р. (№ 2-1407/10) позовні вимоги задоволено частково. Стягнуто з відповідача Н. заподіяну матеріальну та моральну шкоду, у задоволенні позовних вимог до ПП «Махнітол» відмовлено. Ухваюючи рішення, суд першої інстанції керувався тим, що Н. передав належний йому автомобіль ГАЗ-33021 в оренду ПП «Махнітол» на підставі договору, укладеного в простій письмовій формі, чим порушив вимоги чинного законодавства, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 799 ЦК договір найму транспортного засобу за участю фізичної особи підлягає нотаріальному посвідченню.

Згідно з ч. 3 ст. 640 ЦК договір, що підлягає нотаріальному посвідченню, є укладеним із дня такого посвідчення. Частиною 1 ст. 220 ЦПК передбачено, що у разі недодержання сторонами вимоги закону про нотаріальне посвідчення договору такий договір є нікчемним. Отже, за таких обставин суд першої інстанції правильно дійшов висновку, що ПП «Махнітол», водій Х., який керував автомобілем під час ДТП на підставі трудового договору з ПП «Махнітол», не можуть вважатись володільцями цього транспортного засобу. В апеляційному порядку ця справа не переглядалась.

За загальним правилом, встановленим ч. 2 ст. 1187 ЦК, шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку.

Винятки із цього правила встановлено ч. 3, ч. 5 ст. 1187 ЦК, згідно з якими особа, яка на відповідній правовій основі володіє транспортним засобом (власник, орендар, підрядник тощо), звільняється від обов'язку відшкодування шкоди, завданої транспортним засобом у випадках неправомірного заволодіння третьою особою транспортним засобом, завдання шкоди внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого.

Ухвалою ВССУ від 21 вересня 2011 р. (справа № 6-4204св11) касаційну скаргу К. задоволено частково, а рішення Старобешівського районного суду Донецької області від 29 червня 2010 р. та рішення Апеляційного суду Донецької області від 7 грудня 2010 р. скасовано. Справу направлено на новий розгляд до суду першої інстанції. Рішенням районного суду позов задоволено та стягнуто солідарно з Д. та ТОВ «Уніком-Сервіс» матеріальну та моральну шкоду на користь К. Рішенням Апеляційного суду Донецької області

від 7 грудня 2010 р. рішення районного суду змінено і у задоволенні позову К. до ТОВ «Уником-Сервіс» про відшкодування шкоди відмовлено, виключено з рішення суду вказівку про солідарне відшкодування шкоди та відшкодування судових витрат.

Районний суд, з висновками якого частково погодилася апеляційна інстанція, задовольняючи позов, керувався зобов'язаннями відшкодувати шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, особою, яка її завдала, та власником автомобіля у повному обсязі.

Апеляційний суд, скасовуючи рішення в частині стягнення шкоди з ТОВ «Уником-Сервіс», посилався на ту обставину, що Д. не перебував з останнім у трудових відносинах, тому підстави для стягнення шкоди в солідарному порядку з власника транспортного засобу відсутні.

Проте з такими висновками погодитися не можна.

Відповідно до вимог ч. 2 ст. 1187 ЦК шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку.

Згідно з частинами 3, 4 ст. 1187 ЦК особа, яка неправомірно заволоділа транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, завдала шкоди діяльністю щодо його використання, зберігання або утримання, зобов'язана відшкодувати її на загальних підставах. Якщо неправомірному заволодінню іншою особою транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом сприяла недбалість її власника (володільця), шкода, завдана діяльністю щодо його використання, зберігання або утримання, відшкодовується ними спільно, у частці, яка визначається за рішенням суду з урахуванням обставин, що мають істотне значення.

Судами встановлено, що 29 вересня 2009 р. Д., керуючи автомобілем ВАЗ, що належить ТОВ «Уником-Сервіс», на Ленінському проспекті у м. Донецьку не дотримався безпечної швидкості руху, що призвело до зіткнення з автомобілем «Renault», що стояв праворуч, який належить позивачеві. Постановою Старобешівського районного суду Донецької області від 18 листопада 2009 р. за вчинення правопорушення, передбаченого статтями 124, 130 КУпАП, на Д. накладено штраф у розмірі 3 400 грн.

Під час скоєння вказаної дорожньо-транспортної пригоди Д. керував автомобілем за відсутності належних правових підстав.

Судом апеляційної інстанції не з'ясовано питання неправомірності заволодіння Д. транспортним засобом, а також не обговорено питання недбалості власника транспортного засобу, що сприяла неправомірному заволодінню ним, питання відповідальності за шкоду, спричинену позивачеві, особою, яка керувала транспортним засобом, та власником транспортного засобу, які можуть нести спільну відповідальність, про що зазначено у ст. 1187 ЦК.

Зазначені випадки мають бути підтверджені належними доказами (матеріалами кримінальної справи, якими встановлюється факт неправомірного заволодіння третьою особою транспортним засобом; документами, що підтверджують дію непереборної сили або умисел потерпілого), про що обов'язково має бути зазначено в мотивувальній частині судового рішення.

У разі якщо судом не отримано належних доказів на підтвердження винятків із правила, встановленого ч. 2 ст. 1187 ЦК, то основним завданням суду повинно бути визначення відповідальності за шкоду особи. Вирішується це завдання шляхом витребування та дослідження належних доказів, що підтверджують правову підставу володіння джерелом підвищеної небезпеки, зокрема транспортним засобом.

Ухвалою ВССУ від 12 жовтня 2011 р. касаційну скаргу В. задоволено частково (справа № 6-6744св10), а рішення Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 21 квітня 2010 р. та рішення Апеляційного суду Запорізької області від 18 листопада 2010 р. скасовано, справу направлено на новий розгляд до суду першої інстанції.

Установлено, що у листопаді 2009 р. Б. звернувся до суду із позовом до В. і М. про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок дорожньо-транспортної пригоди. Свої позовні вимоги обґрунтував тим, що 12 листопада 2008 р. о 21:20 по вул. Героїв Сталінграда в м. Запоріжжі з вини М., який керував автомобілем ГАЗ-2106, сталася ДТП, внаслідок якої пошкоджено належний йому на праві власності автомобіль ВАЗ-210990. Просив суд стягнути з М. та В. (власника автомобіля ГАЗ-2106) шкоду.

Рішенням Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 21 квітня 2010 р. позов Б. задоволено частково і стягнуто із ТОВ «Запорізька дистриб'юторська компанія» на користь Б. 13 911 грн 21 коп. на відшкодування матеріальної шкоди, 1 700 грн на відшкодування моральної шкоди, 759 грн 11 коп. судових витрат. У задоволенні решти позовних вимог відмовлено. Рішенням Апеляційного суду Запорізької області від 18 листопада 2010 р. вказане рішення суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове рішення, яким позов Б. задоволено частково. Стягнуто із В. на користь Б. 13 911 грн 21 коп. на відшкодування матеріальної шкоди, 1 700 грн на відшкодування моральної шкоди, 627 грн 61 коп. судових витрат. У задоволенні решти позовних вимог відмовлено.

Суд апеляційної інстанції, частково задовольняючи позов та стягуючи із В. на користь Б. матеріальну та моральну шкоду, дійшов висновку, що згідно з положеннями ч. 2 ст. 1187 ЦК на В. як на власника автомобіля покладається відповідальність за відшкодування шкоди, завданої позивачеві, оскільки він не надав суду належних доказів, що автомобіль ГАЗ-2106, на час дорожньо-

транспортної пригоди на будь-якій правовій підставі знаходився у володінні іншої особи.

Судом установлено та вбачається із матеріалів справи, що 12 листопада 2008 р. з вини М., який керував автомобілем ГАЗ-2106, сталася ДТП, внаслідок якої пошкоджено належний Б. на праві власності автомобіль ВАЗ-210990. Власником автомобіля ГАЗ-2106 є В. Оскільки судом установлено, що М. допустив порушення правил дорожнього руху, що призвело до зіткнення керованого ним транспортного засобу із автомобілем позивача, тому відповідати за шкоду, завдану Б., повинен саме М., а В. може нести часткову відповідальність лише у випадку, коли передача ним автомобіля М. стала однією з причин настання ДТП. У своєму рішенні апеляційний суд вказав, що В. видав на ім'я М. подорожній лист для здійснення перевезень вантажу на період із 10 листопада 2008 р. по 10 грудня 2008 р. та передав М. автомобіль. Однак, ухвалюючи рішення про стягнення із В. на користь Б. коштів на відшкодування шкоди, суд не зазначив, у чому саме полягають винні дії В. та яким нормам закону вони не відповідають.

Отже, якщо М. керував автомобілем за відсутності належних правових підстав, суду необхідно обговорити питання щодо неправомірного заволодіння транспортним засобом, питання недбалості власника транспортного засобу, що сприяла неправомірному заволодінню майном, питання відповідальності особи, яка керувала транспортним засобом, та власника автомобіля, які можуть нести спільну відповідальність згідно з положеннями ч. 4 ст. 1187 ЦК.

Відповідно до Правил державної реєстрації та обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів та мотоколясок, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 1998 р. № 1388 (далі – Правила), власники транспортних засобів зобов'язані зареєструвати їх в органах Державної автоінспекції Міністерства внутрішніх справ України. При цьому прізвище, ім'я, по батькові або найменування юридичної особи – власника (співвласника) транспортного засобу вказуються у свідоцтві про реєстрацію такого транспортного засобу. Експлуатація транспортних засобів, не зареєстрованих у підрозділах Державної автоінспекції, забороняється.

Доказами, що підтверджують правову підставу володіння автомобілем, можуть бути свідоцтво про реєстрацію автомобіля або документ, що підтверджує право користування та (або) розпорядження вказаним автомобілем, і виданий на період дії такого документа тимчасовий реєстраційний талон.

Разом із цим п. 16 зазначених Правил встановлено, що отримання власником транспортного засобу, який передав право користування і (або) розпорядження належним йому транспортним засобом, тимчасового реєстраційного талону не є обов'язковим і здійснюється за бажанням.

Отже, якщо у фізичної особи, яка керує транспортним засобом, але не є його власником, відсутній тимчасовий реєстраційний талон, проте є, наприклад, дійсний нотаріально посвідчений договір оренди, вона вважається такою, що володіє цим транспортним засобом на відповідній правовій підставі.

Навпаки, особа, яка на підтвердження права на керування транспортним засобом пред'являє тимчасовий реєстраційний талон, виданий на підставі довіреності, вже скасованої власником, з юридичної точки зору не може вважатися володільцем транспортного засобу.

Рішенням Ялтинського міського суду від 1 жовтня 2009 р. (справа № 2-1568/09) було частково задоволено позовні вимоги М. до К., М. про відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої пошкодженням автомобіля внаслідок ДТП, що сталася з вини М. під час керування автомобілем, належним на праві приватної власності К. Суд поклав відповідальність за заподіяну позивачу матеріальну і моральну шкоду на відповідача М., а у позові до К. відмовив.

В апеляційній скарзі М. просив скасувати рішення суду в частині відмови у позові до К. і ухвалити нове рішення про солідарне стягнення ним сум з обох відповідачів. При цьому позивач посилався на те, що М., хоча й керувала належним К. транспортним засобом у його присутності, але не може вважатися його володільцем, оскільки не мала при собі талону, що додається до посвідчення на право керування транспортним засобом, як це передбачено тт. «а» п. 2.1 ПДР України.

Ухвалою Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 13 січня 2010 р. апеляційну скаргу М. відхилено, а рішення Ялтинського міського суду Автономної Республіки Крим від 1 жовтня 2009 р. залишено без змін.

Відхиляючи довід позивача про відсутність у М. правової підстави на володіння транспортним засобом, колегія суддів керувалася тим, що п. 2.2 ПДР України встановлено, що власник транспортного засобу, а також особа, яка використовує такий транспортний засіб на законних підставах, можуть передавати у своїй присутності керування транспортним засобом іншій особі, яка має при собі посвідчення на право керування транспортним засобом відповідної категорії, а також особі, яка навчається водінню транспортним засобом відповідно до вимог цих ПДР України.

Крім того, відповідно до ч. 9 ст. 15 Закону України «Про дорожній рух» право на керування транспортними засобами відповідної категорії підтверджується посвідченням водія транспортного засобу з установленим терміном дії, що виключає наявність талону у водія.

Крім того, ст. 16 зазначеного вище Закону встановлено, що водій під час керування транспортним засобом повинен мати при собі та на вимогу працівників міліції пред'являти для перевірки посвідчення водія та реєстраційний документ на транспортний засіб.

Таким чином, фактично скасовується інститут довіреності на право керування транспортним засобом, що необхідно враховувати при визначенні наявності відповідної правової підстави володіння транспортним засобом.

Законом передбачені випадки, коли особа, яка фактично володіє (управляє, експлуатує) об'єктами зі шкідливими властивостями, не визнається володільцем джерела підвищеної небезпеки та не несе відповідальності перед потерпілим на підставі ст. 1187 ЦК.

Так, відповідно до п. 4 вказаної вище постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. № 6 не вважається володільцем джерела підвищеної небезпеки і не несе відповідальності за шкоду перед потерпілим особа, яка управляє джерелом підвищеної небезпеки у зв'язку з трудовими відносинами з володільцем цього джерела (шофер, машиніст, оператор тощо). Така особа може бути притягнена до відповідальності лише самим володільцем джерела підвищеної небезпеки в регресному порядку, враховуючи характер відносин, які між ними склалися.

Згідно з роз'ясненнями п. 5 зазначеної вище постанови Пленуму Верховного Суду України під час розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди за ст. 1172 ЦК суди повинні мати на увазі, що крім загальних підстав, передбачених ст. 1166 ЦК, відповідальність юридичної особи настає лише у випадках, коли особа, з вини якої заподіяно шкоду, перебуває у трудових відносинах із цією організацією, і шкоду було заподіяно нею у зв'язку з виконанням трудових (службових) обов'язків незалежно від того, яким саме працівником цієї організації (постійним, сезонним, тимчасовим, за трудовим договором чи на інших умовах) вона була. Господарські (підприємницькі) товариства, кооперативи відповідають за шкоду на підставі ст. 1172 ЦК у випадках її заподіяння як їхнім учасником (членом) під час здійснення ним підприємницької або іншої діяльності від імені товариства (кооперативу), так і особами, які виконують роботу за трудовим договором.

Факт наявності між володільцем та особою, яка управляє джерелом підвищеної небезпеки, трудових відносин має бути підтверджений належними доказами (первинними документами, довідкою Фонду соціального страхування на випадок безробіття, довідкою органу Державної податкової служби України тощо).

Не впливають на виникнення обов'язку володільця джерела підвищеної небезпеки з відшкодування заподіяної ним шкоди такі обставини: 1) в який час було вчинено заподіяння шкоди — службовий або неслужбовий; 2) чи було джерело підвищеної небезпеки ввірено працівникові у процесі виконання ним трудових обов'язків, або він самовільно, неправомірно використав його у своїх особистих цілях.

Вивчення справ за позовами потерпілих до осіб, працівники яких, керуючи транспортними засобами, заподіяли шкоду під час виконання трудових

обов'язків, дає підстави стверджувати, що суди у переважній більшості вирішують їх правильно і враховують положення ст. 1172 ЦК, згідно з якими юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їй працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків.

Так, рішенням Сімферопольського районного суду від 2 квітня 2010 р. (справа № 2-523/10) позовні вимоги Б. до Б., ВКП «Кримстройсервіс» задоволено частково. Стягнуто з ВКП «Кримстройсервіс» на користь Б. у рахунок відшкодування моральної шкоди 80 000 грн, у задоволенні решти позовних вимог відмовлено. Задовольняючи позовні вимоги до ВКП «Кримстройсервіс», суд керувався тим, що Б. перебував із підприємством у трудових відносинах, а договір позики автомобіля, на підставі якого Б. керував ним під час ДТП, всупереч вимогам ст. 828 ЦК не посвідчений нотаріально, отже, згідно з ч. 1 ст. 220 ЦК є нікчемним. В апеляційному порядку рішення суду не оскаржувалось.

Не може відповідати особа, яка управляла джерелом підвищеної небезпеки у зв'язку з трудовими відносинами, також і перед страховиком, який виплатив страхове відшкодування потерпілому.

Проте у разі якщо громадянину було заборонено керувати транспортним засобом, а він без дозволу скористався ним в особистих цілях, то це діяння вважатиметься неправомірним заволодінням і обов'язок відшкодувати шкоду буде покладено на винну особу (ст. 1187 ЦК).

Так, задовольняючи позовні вимоги К. до ПП «Монолітбудсервіс» про відшкодування майнової та моральної шкоди Автозаводський районний суд м. Кременчука Полтавської області керувався тим, що водій Є., виконуючи трудові обов'язки, керуючи автомобілем ГАЗ-33021, що перебував у користуванні ПП «Монолітбудсервіс», порушив правила дорожнього руху, внаслідок чого завдав механічних пошкоджень іншому автомобілю, яким керував позивач.

Рішенням Апеляційного суду Полтавської області від 22 липня 2010 р. рішення суду першої інстанції скасовано, ухвалено нове, яким позовні вимоги К. до водія Є. задоволено частково, в задоволенні позовних вимог до ПП «Монолітбудсервіс» відмовлено.

Ухвалюючи таке рішення, суд апеляційної інстанції керувався тим, що доказів на підтвердження трудових відносин сторонами суду не надано. Крім того, як встановлено під час судового засідання, наказ про прийняття Є. на роботу до ПП «Монолітбудсервіс» не видавався, а водій Є. скористався автомобілем без дозволу власника в особистих цілях.

Частиною 3 ст. 1187 ЦК передбачено, що особа, яка неправомірно заволоділа транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, завдала шкоди діяльністю щодо його використання, зберігання або утримання, зобов'язана відшкодувати її на загальних підставах.

Вказане означає, що така особа несе відповідальність за завдану шкоду, як і особа, яка володіє джерелом підвищеної небезпеки на правовій основі.

Тлумачення ч. 3 ст. 1187 ЦК у такий спосіб, що особа, яка незаконно заволоділа джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду на загальних підставах, встановлених ст. 1166 ЦК, без урахування спеціального положення ч. 5 ст. 1187 ЦК, було б неправильним.

Місцеві суди допускають помилки при визначенні суб'єктивного складу сторін у разі захисту позивачем свого речового права.

Відповідно до ст. 396 ЦК особа, яка має речове право на чуже майно, має право на захист цього права відповідно до положень глави 29 цього Кодексу, в тому числі — на відшкодування завданої майнової та моральної шкоди (ст. 386 ЦК).

Як приклад можна навести справу за позовом І. до Г., треті особи: ВАТ «Дженералі гарант», ЗАТ «Експерт-Сервіс», ПП «Страхова компанія “Провідна”», про відшкодування матеріальної та моральної шкоди (справа № 2-22/10). Позивач звернувся до суду з позовом, посилаючись на те, що з вини Г., яка керувала автомобілем марки «Шевроле», сталася ДТП, внаслідок чого пошкоджено керований І. автомобіль «Фольксваген». Рішенням Каховського міськрайонного суду від 4 лютого 2011 р. відмовлено в задоволенні позовних вимог з огляду на те, що власником автомобіля, якому було заподіяно шкоду в результаті ДТП, є ТОВ «Порше Лізинг Україна», а позивач не мав права вимоги, оскільки на підставі довіреності міг керувати автомобілем та представляти власника в різних органах та організаціях із питань, пов'язаних з експлуатацією та обслуговуванням транспортного засобу.

Ухвалою Апеляційного суду Херсонської області від 8 квітня 2011 р. скасовано рішення суду першої інстанції з підстав неправильного застосування норм матеріального права. Скасовуючи рішення суду першої інстанції, апеляційний суд керувався тим, що ТОВ «Порше Лізинг Україна» як власник автомобіля передало його у правомірне володіння позивачеві, який на момент ДТП керував ним та відповідно до положень статей 395–396 ЦК має право на захист свого речового права. При цьому встановлено, що сукупність повноважень, наданих власником позивачеві, вказує на наявність повноважень, властивих володільцю.

У деяких випадках суди не враховують, що положення ст. 1172 ЦК стосуються відшкодування як майнової, так і моральної шкоди.

Рішенням Шевченківського районного суду м. Києва від 7 травня 2010 р. (справа № 2-8409/10) стягнуто з ТОВ «Українські лінії» на користь Р. матеріальні збитки в розмірі 34 499 грн 72 коп., судовий збір у розмірі 345 грн, витрати на ІТЗ розгляду справи в розмірі 120 грн, стягнуто з водія М. на користь Р. моральну шкоду в розмірі 1 700 грн, судовий збір у розмірі 17 грн. Солідарно стягнуто з М. та ТОВ «Українські лінії» на користь Р. витрати на правову допомогу в розмірі 1 500 грн.

Ухвалою Апеляційного суду м. Києва від 17 листопада 2010 р. рішення суду першої інстанції залишено без змін. При цьому суд у частині щодо від-

шкодування моральної шкоди посилається на ст. 1167 ЦК, відповідно до якої шкода, завдана фізичній особі неправомірними діями, відшкодовується особою, яка її завдала.

Покладаючи відповідальність за заподіяну позивачеві моральну шкоду на водія М., суд посилався лише на наявність його вини в заподіянні цієї шкоди і ч. 1 ст. 1167 ЦК, не врахувавши, що спірні правовідносини також регулюються ч. 1 ст. 1172 ЦК. Крім того, у п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди від 31 березня 1995 р. № 4 (зі змінами) визначено, що за моральну (немайнову) шкоду, заподіяну працівником під час виконання трудових обов'язків, відповідальність несе організація, з якою цей працівник перебуває у трудових відносинах, а останній відповідає перед нею в порядку регресу.

Слід зауважити, що при розгляді справи про цивільно-правові наслідки дій особи, стосовно якої ухвалено вирок, що набрав законної сили, або постанову суду у справі про адміністративне правопорушення, це судові рішення є обов'язковим для суду лише щодо з'ясування питань, чи мали місце такі дії та чи вчинені вони цією особою. Тому розглядаючи позов, який впливає з кримінальної справи чи зі справи про адміністративне правопорушення, суд не вправі обговорювати вину відповідача, а може лише вирішувати питання про розмір відшкодування. Інші прийняті в рамках кримінальної справи чи справи про адміністративне правопорушення постанови оцінюються судом згідно з положеннями ст. 212 ЦПК. На підтвердження висновку суду щодо розміру збитків у рішенні, крім посилання на вирок у кримінальній справі чи постанову у справі про адміністративне правопорушення, необхідно також вказати докази, подані сторонами при розгляді цивільної справи (наприклад, врахування матеріального становища відповідача або вини потерпілого).

Так, Г. звернувся до Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області з позовом до С., третя особа — Б., про стягнення матеріальної шкоди у сумі 27 047 грн 70 коп. та моральної шкоди в розмірі, еквівалентному матеріальній шкоді на суму 5 000 грн, заподіяної внаслідок ДТП та судових витрат (справа № 2-510/10). Судом першої інстанції позовні вимоги задоволено частково із С. стягнуто на користь Г. матеріальну шкоду, заподіяну ДТП, у сумі 24 786 грн 80 коп., у задоволенні решти позовних вимог відмовлено. Рішенням Апеляційного суду Кіровоградської області від 23 березня 2010 р. рішення суду першої інстанції скасовано в частині задоволення позовних вимог, стягнення судових витрат, відмовлено у задоволенні позову Г. до С. про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок ДТП. Задовольняючи частково позовні вимоги, суд першої інстанції керувався тим, що ДТП сталась із вини відповідача, який порушив вимоги п. 16.11 ПДР України, проте погодитись із таким висновком неможливо, оскільки позивачем не надано суду належних

доказів на підтвердження позову. Відповідач вини у порушенні ПДР України та у вчиненні ДТП не визнав. Матеріали справи не містять схеми ДТП, переліку пошкоджень автомобілів, протоколу про адміністративне правопорушення, пояснень свідків.

Складними для судів виявляються питання застосування положення ч. 4 ст. 61 ЦПК (щодо звільнення від доведення вини) у разі, якщо постановва у справі про адміністративну відповідальність не вказує на винну особу, наприклад, провадження у справі закрито у зв'язку із закінченням строку притягнення до адміністративної відповідальності.

Так, Верховним Судом України 9 червня 2010 р. (справа № 6-11887св10) скасовано з направленням справи на новий розгляд рішення Біляївського районного суду від 5 жовтня 2009 р. та ухвалу Апеляційного суду Одеської області від 3 лютого 2010 р., якими позов Ю. до А. про відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої з вини відповідача позивачу внаслідок ДТП, було задоволено. Задовольняючи позов, суди послалися на те, що винуватця підтверджено постановою суду в справі про адміністративне правопорушення і ця обставина не підлягає доведенню, а те, що апеляційним судом постанову суду скасовано, не має значення, оскільки її скасовано не з реабілітуючих підстав, а внаслідок закінчення строку притягнення до адміністративної відповідальності.

Проте Верховний Суд України вказав, що згідно з ч. 4 ст. 61 ЦПК постановва у справі про адміністративне правопорушення є обов'язковою для суду, що розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи, стосовно якої ухвалено постанову суду, з питань, чи мали місце ці події та чи вчинені вони цією особою. При цьому згідно з постановою апеляційного суду однією з підстав скасування постанови судді у справі про адміністративне правопорушення щодо відповідача було те, що відповідальність за ст. 124 КУпАП настає лише за наявності ушкодження транспортних засобів унаслідок порушення правил дорожнього руху, а ні органи ДАІ, ні суд такої обставини не перевірили і такого порушення з боку відповідача не встановили.

Отже, як правильно вказав Верховний Суд України, зазначені ним обставини судами не перевірено, суди не визначились і з тим, чи містить постановва апеляційного суду про закриття провадження у справі про адміністративне правопорушення щодо А. відповіді на питання, чи мало місце зіткнення транспортних засобів сторін та чи сталося це з вини відповідача, не з'ясували і не врахували, що за відсутності преюдиціального доказу вини відповідача у завданні шкоди позивачеві його посилення на винуватця та заперечення відповідача щодо цього підлягали перевірці судом на загальних підставах доказування.

Із вивчених справ, наданих для узагальнення, вбачається, що суб'єктний склад у справах цієї категорії переважно становили сторони у справі —

фізичні особи, спір між якими виник при завданні шкоди джерелом підвищеної небезпеки — автомобілем.

Водночас є випадки звернення юридичних осіб до суду із позовом про відшкодування шкоди.

Так, рішенням Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області від 4 листопада 2010 р. (справа № 2-1586/10) позовні вимоги ТОВ «Комплекс Агротарс» до З. про відшкодування шкоди, завданої внаслідок ДТП, задоволено в повному обсязі.

Задовольняючи позовні вимоги суд першої інстанції керувався положеннями ч. 2 ст. 1187 ЦК, згідно з якими шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі володіє транспортним засобом.

Підсумовуючи, можна сказати, що судді дотримуються вимог законодавства у частині визначення кола суб'єктів відповідальності за завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки, під яким слід розуміти особу, яка на відповідних правових підставах володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку.

Умови відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, та порядок її відшкодування

Відносини, що виникають у результаті завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки, традиційно виділяють у спеціальний делікт у зв'язку з особливостями механізму завдання шкоди, а також умовами виникнення обов'язку таку шкоду відшкодувати.

Порядок та умови відшкодування шкоди безпосередньо встановлено ЦК, відповідно до якого умовами відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, є протиправність поведінки заподіювача шкоди; наявність цієї шкоди у потерпілого і причинного зв'язку між ними.

При цьому слід враховувати, що особливі правила ст. 1187 ЦК діють тоді, коли шкоду завдано тими властивостями об'єкта, через які діяльність із ним визнається джерелом підвищеної небезпеки.

Головною особливістю відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, є те, що володільця небезпечного об'єкта буде зобов'язано відшкодувати шкоду незалежно від вини цієї особи. Перед потерпілим несуть однаковий обов'язок відшкодувати завдану шкоду як винні, так і невинні володільці об'єктів, діяльність з якими є джерелом підвищеної небезпеки.

Так, З. звернулась до суду з позовом до Т. про відшкодування моральної шкоди, обґрунтовуючи позовні вимоги тим, що відповідач збив її своїм автомобілем, унаслідок чого вона отримала тілесні ушкодження.

Рішенням Нетішинського міського суду Хмельницької області від 13 липня 2009 р. позовні вимоги було задоволено частково.

Не погоджуючись із судовим рішенням, відповідач подав апеляційну скаргу, мотивуючи її тим, що у порушенні кримінальної справи за ст. 286 КК відносно нього відмовлено, а за висновками автотехнічної експертизи він не мав технічної можливості уникнути наїзду на пішохода З.

Ухвалою Апеляційного суду Хмельницької області у задоволенні апеляційної скарги відмовлено, рішення суду першої інстанції залишено без змін із посиланням на те, що відповідальність у такому випадку відповідач несе за відсутності вини.

Разом із цим відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, має свої межі, за якими відповідальність виключається. Межа відповідальності визначає сферу дії обставин, які виключають відповідальність. До них належать непереборна сила та умисел потерпілого.

Під умислом потерпілого слід розуміти усвідомлене бажання особи заподіяти шкоду. При цьому особа повинна розуміти значення своїх дій та мати змогу керувати ними.

Непереборною силою в такому випадку слід визнавати фактори об'єктивного характеру, причинно не пов'язані з джерелом підвищеної небезпеки. Шкідливі властивості самого джерела підвищеної небезпеки непереборною силою не є. Дія непереборної сили може бути спрямована як на об'єкт, діяльність з яким становить джерело підвищеної небезпеки, так і на осіб, які обслуговують цей об'єкт.

Обов'язок доведення умислу потерпілого або наявності непереборної сили законом покладається також на володільця джерела підвищеної небезпеки, оскільки діє цивільно-правова презумпція заподіювача шкоди.

Рішенням Сакського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим від 22 травня 2009 р. задоволено позов З. до ТОВ «РіфСервіс» про відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої у зв'язку з отриманням тілесних ушкоджень під час відвідування атракціонів аквапарку.

Задовольняючи позовні вимоги, суд першої інстанції керувався тим, що відповідач є володільцем джерела підвищеної небезпеки і відхилив його доводи про те, що тілесні ушкодження Х. було отримано внаслідок порушення нею правил експлуатації атракціонів і непереборної сили, якою слід вважати вітер швидкістю понад 10 м/сек.

Ухвалою Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 13 січня 2010 р. рішення міськрайонного суду залишено без змін.

Таким чином, володільця джерела підвищеної небезпеки звільняється від відповідальності, коли шкоду було заподіяно внаслідок непереборної сили. У подібних випадках причинний зв'язок встановлюється між дією непереборної сили і шкодою, що настала. Відсутність однієї з підстав відпо-

відальності, звичайно, виключає відповідальність володільця джерела підвищеної небезпеки.

Щодо юридичного значення грубої необережності потерпілого, то вона є підставою тільки для зменшення розміру відшкодування за рахунок володільця джерела підвищеної небезпеки, оскільки закон не передбачає грубу необережність як обставину, що звільняє володільця від відповідальності.

Відповідно до ч. 2 ст. 1193 ЦК, якщо груба необережність потерпілого сприяла виникненню або збільшенню шкоди, то залежно від ступеня вини потерпілого (а за наявності вини особи, яка завдала шкоди, — також залежить від ступеня її вини) розмір відшкодування зменшується, якщо інше не встановлено законом.

У п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6 роз'яснено, що якщо груба необережність потерпілого сприяла виникненню або збільшенню шкоди, то залежно від ступеня вини потерпілого, коли інше не встановлено законом, розмір відшкодування, належного з володільця джерела підвищеної небезпеки, має бути зменшений або у відшкодуванні шкоди має бути відмовлено.

Як грубу необережність, зокрема, може бути враховано нетверезий стан, нехтування правилами безпеки руху і т. п.

Рішенням Солонянського районного суду Дніпропетровської області від 24 грудня 2009 р. з К. на користь С. було стягнуто на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок ушкодження здоров'я, 6 000 грн.

Рішенням Апеляційного суду Дніпропетровської області від 6 квітня 2010 р. рішення суду першої інстанції змінено, виключено з мотивувальної частини висновок про відсутність грубої необережності потерпілої при завданні шкоди, а суму відшкодування зменшено до 4 000 грн із тих підстав, що С. переходила проїжджу частину дороги між автомобілями в 5–10 метрах від світлофору, тобто в неустановленому для переходу місці.

Частиною 3 ст. 1193 ЦК передбачено, що вина потерпілого взагалі не враховується у разі відшкодування додаткових витрат, передбачених ч. 1 ст. 1195 ЦК, тобто витрат, викликаних необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо; у разі відшкодування шкоди, завданої смертю годувальника та у разі відшкодування витрат на поховання.

К. звернувся до суду з позовом про відшкодування матеріальної та моральної шкоди внаслідок ДТП, обґрунтовуючи свої вимоги тим, що 27 жовтня 2008 р. з вини водія О. трапилась ДТП, у результаті чого К. було заподіяно тілесні ушкодження середнього ступеню тяжкості, через які К. перебував на стаціонарному лікуванні.

Рішенням Путивльського районного суду Сумської області від 31 травня 2010 р. позовні вимоги К. до О., ПАТ «Українська страхова компанія “Княжа Вієнна Іншуранс Груп”» про відшкодування матеріальної та моральної шкоди задоволено частково. Задовольняючи позовні вимоги, суд керувався положеннями ст. 1195 ЦК, згідно з якою особа, яка завдала шкоди каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я фізичній особі, зобов'язана відшкодувати потерпілому додаткові витрати, викликані необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду.

Відповідно до ч. 4 ст. 1193 ЦК передбачено можливість врахування матеріального становища фізичної особи, яка завдала шкоди, і як наслідок — зменшення судом розміру відшкодування.

Згідно з роз'ясненнями постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6 правила цієї норми застосовуються у разі, коли відповідачем за таких обставин може бути тільки фізична особа та відшкодування шкоди у повному розмірі неможливе або поставить відповідача в дуже скрутне матеріальне становище.

Так, рішенням Галицького районного суду Львівської області від 24 листопада 2010 р. (справа № 2-384/10) стягнуто з Ф. на користь Львівської залізниці 64 749 грн завданої майнової шкоди та судові витрати.

В апеляційній скарзі позивач вказував на необґрунтоване застосування судом положень ст. 1193 ЦК. Відповідач, у свою чергу, в апеляційній скарзі посилався на те, що суд не взяв до уваги того факту, що у вчиненому є значна вина залізниці, оскільки ґрунтова дорога, яка веде через залізницю і якою він рухався, не була обладнана засобами сигналізації або перегороджена, тому просив скасувати рішення суду, а у позові до нього відмовити.

Відхиляючи апеляційні скарги та залишаючи рішення суду першої інстанції без змін, Апеляційний суд Івано-Франківської області в ухвалі від 10 лютого 2011 р. вказав, що 18 червня 2009 р. на нерегульованому залізничному переїзді перегону «Букачівці-Буриштин» Івано-Франківської дирекції Львівської залізниці Ф., керуючи належним йому на праві власності трактором Т-40, рухаючись ґрунтовою дорогою, діючи необережно, порушивши вимоги пунктів 20.2, 20.3 ПДР України, самовільно виїхав на залізничний переїзд, обладнаний належно діючою звуковою та світловою сигналізацією, де вчинив зіткнення з пасажирським поїздом сполучення «Львів – Чернівці». У результаті ДТП поїзд зійшов із залізничного полотна. Загальний розмір матеріальної шкоди, завданої позивачеві, становить 323 745 грн і підтверджується матеріалами кримінальної справи за обвинуваченням Ф. у вчиненні злочину, передбаченого ст. 291 КК. Кримінальну справу постановою слідчого від 21 вересня 2009 р. закрито на підставі п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК за відсутністю в діях відповідача складу злочину.

Суд першої інстанції обґрунтовано застосував до таких правовідносин ст. 1193 ЦК. При цьому суд у рішенні навів обставини, які дають змогу зменшити розмір відшкодування для відповідача, врахувавши його матеріальне становище, а також те, що шкоди не завдано вчиненням злочину. Доводи Ф. про те, що завдана шкода не з його вини, не знайшли свого підтвердження, оскільки саме ним порушено правила дорожнього руху, що і стало причиною ДТП.

Під час проведеного узагальнення встановлено випадки безпідставного звільнення винних у ДТП осіб від цивільної відповідальності.

Так, рішенням Печерського районного суду м. Києва від 7 липня 2009 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду м. Києва від 13 жовтня 2009 р., відмовлено у задоволенні позовних вимог Л. до А., третя особа – В., про відшкодування матеріальної та моральної шкоди.

Відмовляючи у задоволенні позову, суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, керувався тим, що винуватця у вчиненні ДТП належними доказами не доведено, а розгляд кримінальної справи ще не закінчено, тому підстав для задоволення позовних вимог не вбачається.

Ухвалою Верховного Суду України від 27 жовтня 2010 р. судові рішення скасовано, справу передано на новий судовий розгляд до суду першої інстанції. Ухвалюючи таке рішення, суд касаційної інстанції керувався положеннями ч. 5 ст. 1187 ЦК, згідно з якими особа, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду, якщо вона не доведе, що шкоду було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого. Відсутність обвинувального вироку чи наявність постанови слідчого про відмову в порушенні кримінальної справи за ст. 286 КК не звільняє відповідача від обов'язку доказування своєї невинуватості.

Таким чином, закон містить вказівку на перерозподіл доказування та зобов'язує саме відповідача довести, що шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, було спричинено внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого, тобто не з його вини. Разом із тим шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, завжди є неправомірною та передбачає безвинну відповідальність власника такого джерела. Незалежно від вини фізичної особи відшкодовується завдана нею і моральна шкода, у тому числі якщо шкоди завдано ушкодженням здоров'я внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки (ч. 2 ст. 1167 ЦК).

Ч. звернувся до Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області з позовом до В. про стягнення матеріальної шкоди, завданої внаслідок ДТП. Судом першої інстанції було ухвалено рішення про відмову в задоволенні позовних вимог, оскільки відповідач, порушивши вимоги пп. «д» п. 2.3, п.п. 10.1, 10.10 ПДР України, діяв у стані крайньої необхідності.

Рішенням Апеляційного суду Кіровоградської області від 23 вересня 2010 р. рішення суду першої інстанції скасовано, ухвалено нове, яким позовні вимоги Ч. до В. задоволено. Задовольняючи позовні вимоги, суд керувався тим, що хоча згідно з постановою суду першої інстанції провадження у справі про притягнення В. до адміністративної відповідальності закрито у зв'язку з відсутністю в його діях адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП, однак факт ДТП сторонами не заперечується та підтверджується матеріалами справи. У результаті ДТП пошкоджено транспортний засіб позивача.

Із наведеного вбачається, що суд першої інстанції не надав належної правової оцінки механізму дорожньо-транспортної пригоди, схемі ДТП, протоколам ДТП тощо та не врахував того, що між порушенням відповідачем ПДР України та наслідками, які настали в результаті ДТП, є прямий причинний зв'язок.

Відсутність у діях відповідача складу адміністративного правопорушення не свідчить про відсутність підстав для цивільно-правової відповідальності за завдану шкоду.

Загалом суди правильно перевіряли всі обставини вчинення ДТП і робили висновки про відповідальність осіб, причетних до цієї ДТП, якщо провадження у справі про адміністративне правопорушення було закрито у зв'язку із закінченням строків, передбачених ст. 38 КУпАП.

Окрему групу спорів становлять ті, що пов'язані з відшкодуванням шкоди, завданої внаслідок злочинів, при використанні об'єктів зі шкідливими умовами. Йдеться про злочини проти безпеки виробництва, проти безпеки руху та експлуатації транспорту тощо, де предметом злочинів є об'єкти зі шкідливими властивостями, внаслідок використання яких завдано шкоди здоров'ю особи або спричинено смерть.

Норми правового інституту відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями за змістом поділяють на ті, що включають загальні правила та застосовуються до всіх зобов'язань із заподіяння шкоди, у тому числі передбачених ст. 1166 ЦК, та на ті, що містять правила для певних випадків завдання та відшкодування шкоди. Остання група норм регулює спеціальні види зобов'язань із завдання шкоди, у тому числі зобов'язання із завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки (статті 1187–1188 ЦК) та зобов'язання із завдання шкоди каліцтвом, іншими ушкодженням здоров'я або смертю (статті 1195–1202 ЦК).

За своїм змістом норми, що регулюють порядок відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, та норми, що регулюють відшкодування шкоди каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, належать до різних правових підстав цивільно-правової відповідальності за завдання позадоговірної шкоди (різні спеціальні делікти).

Слід звернути увагу на те, що спеціальної норми, яка б передбачала відповідальність за майнову шкоду внаслідок злочину, скоєного володільцем джерела підвищеної небезпеки відносно потерпілого, ЦК не містить. За таких обставин судам необхідно застосовувати загальні та спеціальні норми, за наявності до того підстав, з огляду на співвідношення між загальними та спеціальними умовами деліктної відповідальності. Зокрема, за умови регулювання правовідносин спеціальною нормою загальна норма не застосовується, проте у разі якщо у спеціальній нормі те чи інше питання не вирішено, необхідно керуватись загальними нормами цивільного законодавства.

Так, заочним рішенням Корабельного районного суду м. Миколаєва від 25 травня 2010 р. з Ю. на користь С. стягнуто 1 605 грн 01 коп. майнової, 5 000 грн моральної шкоди та судові витрати. Судом встановлено, що 1 вересня 2008 р. відповідач, керуючи автомобілем ЗАЗ–ДЕУ–13110, в якому як пасажир перебувала позивачка, порушив ПДР України, допустивши зіткнення з деревом. Унаслідок цього позивачка отримала тілесні ушкодження середнього ступеня тяжкості, витративши на лікування 1 605 грн 01 коп. Їй також завдано моральну шкоду неправомірними діями відповідача, відносно якого за амністією закрито кримінальну справу, порушену за ч. 1 ст. 266 КК за вказаним фактом. Дійшовши висновку, що шкоду позивачці спричинено володільцем джерела підвищеної небезпеки, суд задовольнив позовні вимоги про відшкодування майнової шкоди частково на підставі ч. 1 ст. 1187 ЦК.

Як уже було зазначено, найчастіше суди розглядають справи про відшкодування шкоди, завданої внаслідок зіткнення транспортних засобів.

Частиною 1 ст. 1188 ЦК встановлено, що така шкода відшкодовується на загальних підставах.

Під час розгляду таких справ наявність або відсутність вини кожного з володільців джерела підвищеної небезпеки встановлюється на підставі доказів сторін, якими відповідно до ч. 2 ст. 57 ЦПК є пояснення сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів.

Відсутність своєї вини відповідно до вимог ч. 2 ст. 1166 ЦК має доводити заподіювач шкоди, а не позивач має доводити наявність вини відповідача, хоча він не позбавлений цього права.

Аналіз розглянутих судами справ свідчить про те, що суди дотримуються зазначених положень закону. При цьому у більшості випадків доказами вини відповідача у завданні шкоди позивачу є постанова суду про притягнення відповідача до адміністративної відповідальності за порушення ПДР України, що потягло пошкодження транспортних засобів.

Таку практику слід визнати правильною, оскільки відповідно до вимог ч. 4 ст. 61 ЦПК вирок у кримінальній справі, що набрав законної сили, або

постанова суду у справі про адміністративне правопорушення обов'язкові для суду, що розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи, стосовно якої ухвалено вирок або постанову суду, з питань чи мали місце ці дії та чи вчинені вони цією особою.

Водночас слід пам'ятати, що в адміністративній справі з'ясовуються обставини скоєння ДТП та вина сторін, внаслідок чого встановлюється наявність чи відсутність вини особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, а тому, розглядаючи справу у цивільному порядку, суд не має права перевіряти обставини ДТП і робити висновки про відповідальність осіб, причетних до цієї ДТП.

Г. звернулася до суду з позовом до Б., Л. про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок ДТП, яка сталася із вини відповідачів і внаслідок якої було пошкоджено належний їй автомобіль.

Як співвідповідачі до участі у справі були залучені ВАТ «Європейський страховий альянс» і ПАТ «Українська страхова компанія «Княжа Вієнна Іншуранс Груп»», в яких була застрахована цивільно-правова відповідальність Б., Л.

Рішенням Комунарського районного суду Запорізької області від 17 жовтня 2010 р. позовні вимоги було задоволено частково. На користь Г. із ВАТ «Європейський страховий альянс» стягнуто 20 262 грн 95 коп. на відшкодування матеріальної шкоди, а з Б. — 510 грн на відшкодування матеріальної шкоди і 1 500 грн — на відшкодування моральної шкоди. У позові до відповідачів Л. та ПАТ «Княжа Вієнна Іншуранс Груп» було відмовлено.

Ухвалюючи таке рішення, суд керувався тим, що у ДТП, яка сталася за участю трьох транспортних засобів, є винним лише водій Б. У такому разі відповідальність між учасниками ДТП настає за загальними правилами цивільно-правової відповідальності. При цьому суд зазначив, що вина Б. підтверджується матеріалами справи про адміністративне правопорушення, а відсутність вини водія Л. — постановою суду про закриття справи про адміністративне правопорушення у зв'язку з відсутністю в діях складу адміністративного правопорушення.

В апеляційному порядку рішення суду не оскаржувалось.

Проте деякі справи зазначеної категорії викликають у суддів певні труднощі. Як правило, це справи, в яких винні особи з тих або інших причин не притягнуті до адміністративної відповідальності за порушення ПДР України.

КП «Миколаївводоканал» звернулось до суду з позовом до А. та Д. про відшкодування матеріальної шкоди, завданої пошкодженням належного йому автомобіля «Шкода». Рішенням Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 16 вересня 2010 р. у задоволенні позовних вимог відмовлено з тих підстав, що постановою інспектора дізнання за фактом ДТП відносно водія А. у порушенні кримінальної справи відмовлено за відсутністю

в його діях складу злочину, а протокол про адміністративне правопорушення, передбачений ст. 124 КУпАП, відносно А. не складався.

В апеляційному порядку рішення суду першої інстанції не оскаржувалось.

Разом із цим висновок суду про відсутність вини А. у заподіянні позивачеві шкоди з посиланням лише на відсутність постанови про притягнення його до адміністративної відповідальності є сумнівним і передчасним.

Дійсно, положення ч. 3 ст. 61 ЦПК фактично позбавляють особу, винувачку якої встановлено вироком у кримінальній справі або постановою у справі про адміністративне правопорушення, можливості спростувати наявність такої вини.

Проте зазначена процесуальна норма не дає підстав за будь-яких обставин вважати не винною у ДТП особу, відносно якої не порушувалось кримінальної справи і не складався протокол про адміністративне правопорушення.

У цьому випадку винувачку такої особи може бути підтверджено чи спростовано іншими належними і допустимими доказами, передбаченими ЦПК (ст. 57), зокрема висновком судової автотехнічної експертизи, письмовими доказами тощо.

Рішенням Залізничного районного суду м. Сімферополя від 21 грудня 2009 р. на користь Х. стягнуто з П. матеріальну та моральну шкоду, завдану внаслідок пошкодження у ДТП належного позивачеві автомобіля.

Ухвалою Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 31 березня 2010 р. апеляційну скаргу представника П., в якій йшлося про відсутність вини відповідача, відхилено, з тих підстав, що вина П. у ДТП підтверджується постановою суду про закриття провадження в адміністративній справі відносно Х. у зв'язку з відсутністю в його діях складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП, у сукупності із висновком автотехнічної експертизи про те, що дії водія П. не відповідають вимогам п. 8.10 ПДР України, із технічної точки зору між такими діями та фактом ДТП, внаслідок якої завдано шкоди, є причинний зв'язок.

Також не є перешкодою для покладення цивільно-правової відповідальності на особу у справах, де внаслідок винних дій обох водіїв завдано шкоди їх транспортним засобам, те, що лише один із водіїв притягувався до адміністративної відповідальності за порушення ПДР України.

Слід мати на увазі, що у випадку встановлення вини особи у ДТП постановою про притягнення до адміністративної відповідальності ця особа не позбавлена права доводити протиправність дій інших учасників ДТП і причинний зв'язок цієї протиправності із завданою шкодою.

Так, рішенням Городенківського районного суду Івано-Франківської області від 5 жовтня 2010 р. частково задоволено позовні вимоги К. до В. про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої у зв'язку з пошкодженням належного позивачеві автомобіля у ДТП, що сталася з вини відповідача.

Не погоджуючись із рішенням суду, В. подав апеляційну скаргу, в якій посилався на те, що суд не врахував, що ДТП сталася з вини обох її учасників, тобто й самого позивача.

Ухвалою Апеляційного суду Івано-Франківської області від 16 березня 2010 р. апеляційну скаргу В. відхилено, рішення суду залишено без змін. Суд апеляційної інстанції керувався тим, що з висновку судової автотехнічної експертизи вбачається, що в діях водія К. невідповідності вимогам ПДР України, що знаходяться з технічної точки зору в причинному зв'язку з ДТП, не встановлено.

Іноді суди, фактично застосовуючи до спірних правовідносин норми щодо загальних підстав відповідальності за завдану шкоду, помилково посилаються в рішеннях на ст. 1187 ЦК.

Рішенням Долинського районного суду Кіровоградської області від 22 листопада 2010 р. частково задоволено позов А. до М. про відшкодування матеріальної шкоди, завданої внаслідок пошкодження належного йому автомобіля у ДТП, що сталася з вини відповідача. Суд задовольнив вимоги з тих підстав, що відповідач не довів відсутність своєї вини у завданні шкоди, але при цьому замість статей 1188, 1166 ЦК послався на ст. 1187 ЦК, яка встановлює відповідальність володільця джерела підвищеної небезпеки незалежно від його вини.

В апеляційному порядку рішення не оскаржувалось.

У деяких випадках труднощі виникають під час визначення ступеня вини кожного з учасників ДТП.

Вважається правильним, коли суд визначає ступінь вини заподіювачів шкоди у процентному відношенні та враховує всі обставини, пов'язані із завданням шкоди, зокрема, форму вини щодо порушення ПДР України, оскільки щодо наслідків ця вина завжди є необережною.

Крім того, під час проведення узагальнення встановлено, що у деяких суддів виникають труднощі з приводу застосування положень ч. 2 ст. 1188 ЦК стосовно визначення іншої особи, якій завдано шкоди внаслідок взаємодії двох джерел підвищеної небезпеки. Зокрема, чи належать до категорії «інших осіб» пасажир, які на момент взаємодії двох джерел підвищеної небезпеки перебувають у цих автомобілях.

Частиною 2 ст. 1188 ЦК встановлено, що у тих випадках, коли внаслідок взаємодії джерел підвищеної небезпеки було завдано шкоди іншим особам, особи, які спільно завдали шкоди, зобов'язані відшкодувати її незалежно від їхньої вини.

Правильною слід визнати практику судів, які відносять такого пасажир до категорії «інших осіб», яким завдано шкоди внаслідок взаємодії двох джерел підвищеної небезпеки.

Отже, якщо при зіткненні кількох автомобілів постраждав пасажир або пішохід, обов'язок відшкодувати потерпілому шкоду покладається

на всіх володільців небезпечних об'єктів солідарно, незалежно від їхньої вини.

Так, ухвалою Верховного Суду України від 25 листопада 2009 р. (справа № 6-21918св09) рішення Київського районного суду м. Полтави від 15 квітня 2009 р. та рішення Апеляційного суду Полтавської області від 24 червня 2009 р. скасовано, справу за позовом Д. до А., В. і М. про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок ДТП, передано на новий судовий розгляд до суду першої інстанції.

Як вбачається з матеріалів справи, Д. звернулася до суду із зазначеним позовом, мотивуючи вимоги тим, що 26 грудня 2007 р. о 23:30 у м. Полтаві з вини відповідача А., який керував автомобілем ВАЗ 2108, сталася ДТП — зіткнення його автомобіля та автомобіля ВАЗ 21101, яким керував водій М., а Д. була пасажиром. Унаслідок зіткнення цих автомобілів вона отримала тілесні ушкодження та перебувала на лікуванні.

Підставами для скасування судових рішень стало порушення норм матеріального та процесуального права. Так, задовольняючи частково позовні вимоги та покладаючи обов'язок відшкодування шкоди на В., суди виходили з доведеності факту його вини в порушенні ПДР України та завданні шкоди Д. і відсутності вини у цьому водія М.

Проте відповідно до ч. 2 ст. 1188 ЦК якщо внаслідок взаємодії джерел підвищеної небезпеки було завдано шкоди іншим особам, особи, які спільно завдали шкоди, зобов'язані її відшкодувати незалежно від їхньої вини.

Згідно з роз'ясненнями, викладеними в п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6, шкода, заподіяна кількома особами, відшкодовується кожною з них у частині, заподіяній нею (в порядку часткової відповідальності). Особи, які спільно заподіяли шкоду, тобто заподіяли неподільну шкоду взаємопов'язаними, сукупними діями або діями з єдністю наміру, несуть солідарну відповідальність перед потерпілими. У такому ж порядку відповідають володільці джерел підвищеної небезпеки за шкоду, заподіяну внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки іншим особам.

Встановивши факт завдання Д. майнової та моральної шкоди в результаті взаємодії двох джерел підвищеної небезпеки — автомобілів, якими керували водії А. і М., суди помилково застосували до спірних правовідносин ч. 2 ст. 1187 та п. 1 ч. 1 ст. 1188 ЦК, на той час як питання відшкодування шкоди, завданої іншим особам унаслідок взаємодії джерел підвищеної небезпеки, регулюється нормою ч. 2 ст. 1188 ЦК.

Помилково застосовуючи у спірних правовідносинах передбачений п. 1 ч. 1 ст. 1187 ЦК принцип вини, суди не врахували, що він застосовується у відносинах між володільцями джерел підвищеної небезпеки. Натомість у відносинах між володільцями кількох джерел підвищеної небезпеки, якими

завдано шкоди, та третіми особами, яким володільці джерел підвищеної небезпеки спільно завдали шкоди, діє принцип відповідальності володільців цих джерел незалежно від їх вини (ч. 2 ст. 1188 ЦК).

Іншим прикладом є цивільна справа № 2-52/10. Так, 3 липня 2007 р. мала місце дорожньо-транспортна пригода між легковим автомобілем марки «Деу», яким керував власник Ч., та автомобілем «КАМАЗ», власником якого є ЗАТ «Барліг» і яким керував водій С. Пасажир автомобіля «Деу» — П. отримала легкі тілесні ушкодження. Автомобіль «Деу» застрахований у ЗАТ «СК «Еталон», автомобіль «КАМАЗ» застрахований у СК «Провіта» та згідно з договором оренди переданий ТОВ «Ізотерм», працівник якого керував автомобілем на час події. Постановою Нетішинського міського суду Хмельницької області від 25 липня 2007 р. С. визнано винним у вчиненні правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП.

Рішенням Нетішинського міського суду Хмельницької області від 20 січня 2010 р. позовні вимоги задоволено частково. Стягнуто відповідно до ч. 2 ст. 1187, ч. 2 ст. 1188, ст. 1190 ЦК з ТОВ «Ізотерм» і Ч. солідарно вартість витрат на придбання медикаментів, моральну шкоду. У позові до ЗАТ «Барліг», СК «Провіта» відмовлено, оскільки позивач до них вимог не заявив і претензій не має.

Рішенням Апеляційного суду Хмельницької області від 26 липня 2010 р. рішення суду першої інстанції скасовано, а позов задоволено частково. Стягнуто завдану матеріальну та моральну шкоду з ТОВ «Ізотерм», водій якого порушив правила дорожнього руху. При цьому суд апеляційної інстанції зазначив, що вини Ч. у вчиненні ДТП не встановлено, тому помилковим є висновок суду першої інстанції про відшкодування шкоди у солідарному порядку на підставі ч. 2 ст. 1188 ЦК.

Однак у відносинах між володільцями кількох джерел підвищеної небезпеки, якими завдано шкоди, та третіми особами, яким володільцями джерел підвищеної небезпеки спільно було завдано шкоди, діє принцип відповідальності володільців цих джерел незалежно від їх вини (ч. 2 ст. 1188 ЦК). Крім того, сумнівною є відмова у задоволенні позову до страхової компанії «Провіта», яка б мала нести відповідальність згідно зі встановленим законом лімітом і про відповідальність якої заявила застрахована у ній особа.

Відповідно до ч. 1 ст. 1190 ЦК особи, спільними діями або бездіяльністю яких було завдано шкоди, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим.

Як вбачається із наданих для узагальнення матеріалів справ, потерпілі дуже часто пред'являють позови про солідарне відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, з власника цього джерела, а також з особи, яка безпосередньо здійснювала діяльність із таким джерелом у момент завдання шкоди, або страхової компанії, в якій була застра-

хована цивільно-правова відповідальність володільця джерела підвищеної небезпеки.

Так, рішенням Єнакіївського міського суду Донецької області від 12 травня 2010 р. позовні вимоги К. до С. і К. про солідарне відшкодування майнової та моральної шкоди задоволено в повному обсязі.

Задовольняючи позовні вимоги та стягуючи солідарно з відповідачів відшкодування, суд керувався тим, що один із них є винною особою, а інший — власником транспортного засобу, на якому було скоєно ДТП.

Задовольняючи вимоги, суд не врахував роз'яснення, що міститься в п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6, згідно з яким шкода, заподіяна кількома особами, відшкодовується кожною з них у частині, заподіяній нею (в порядку часткової відповідальності).

У переважній більшості суди вирішують такі справи правильно, задовольняють вимоги до одного з відповідачів, відмовляють у позові до інших.

Проте є випадки, коли суди задовольняють вимоги про солідарне відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки, незважаючи на відсутність для цього законних підстав.

В. звернулася до суду з позовом до ТОВ «Будівельна компанія», ЗАТ «Страхова компанія “Галактика”» про відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої внаслідок пошкодження належного їй автомобіля у ДТП, що сталася з вини водія Н., який керував автомобілем ЗАЗ, належним ТОВ «Будівельна компанія», треті особи — Н., Моторне транспортне страхове бюро України.

Рішенням Корольовського районного суду м. Житомира від 12 квітня 2010 р. позовні вимоги задоволено частково. На користь В. у відшкодування матеріальної та моральної шкоди стягнуто солідарно грошові кошти із ЗАТ «СК “Галактика”» і ТОВ «Будівельна компанія».

Рішенням Апеляційного суду Житомирської області від 7 квітня 2010 р. зазначене рішення скасовано, ухвалено нове про стягнення на користь В. із ЗАТ «СК “Галактика”» у відшкодування матеріальної шкоди 23 408 грн 21 коп., з ТОВ «Будівельна компанія» на відшкодування матеріальної шкоди 860 грн 54 коп. і у відшкодування моральної шкоди — 2 000 грн.

Інколи визначити спосіб відповідальності кількох заподіювачів шкоди буває досить складно.

Прикладом є справа, розглянута Красноперекопським міськрайонним судом Автономної Республіки Крим 26 травня 2010 р. Так, З. звернувся до суду з позовом до А., К., І. та ЗАТ «Українська страхова компанія “Княжа”» про відшкодування матеріальної і моральної шкоди, заподіяної внаслідок ДТП. Під час розгляду справи суд встановив, що А., керуючи на підставі довіреності належним К. мотоциклом «Ява», допустив зіткнення з велоси-

педисткою І., внаслідок цього було пошкоджено належний позивачеві скутер, що стояв поблизу місця ДТП. Зіткнення сталося з вини велосипедистки І., яка порушила ПДР України. Проте суд поклав на І. лише 60 % відповідальності за заподіяну шкоду, а решту 40 % заподіяної позивачеві шкоди стягнув із відповідача А., як володільця джерела підвищеної небезпеки. Підстав для стягнення шкоди за рахунок страхової компанії суд не встановив, оскільки З. не повідомив страхову компанію, із заявою про відшкодування шкоди не звертався.

В апеляційному порядку рішення суду не оскаржувалось. Проте, дослідивши матеріали справи, можна дійти висновку, що А. та І. у цьому випадку мають відповідати перед потерпілим у повному обсязі солідарно. При цьому на З.Д.А. відповідальність покладається на підставі ст. 1187 ЦК як на володільця джерела підвищеної небезпеки, незважаючи на відсутність вини, а на І. — на підставі ст. 1166 ЦК, як на особу, з вини якої заподіяно шкоду.

Як свідчить практика, не завжди недоліки, допущені судами першої інстанції усуваються судами апеляційної інстанції.

Так, рішенням Вугледарського міського суду Донецької області від 17 квітня 2009 р. з власника автомобіля О. і з його володільця М. на користь С. було стягнуто солідарно певні суми на відшкодування матеріальної та моральної шкоди.

Ухвалою Апеляційного суду Донецької області від 13 квітня 2010 р. це рішення залишено без змін.

Ухвалою Верховного Суду України від 9 лютого 2011 р. судові рішення скасовано з направленням справи на новий судовий розгляд до суду першої інстанції. Скасовуючи судові рішення, Верховний Суд України керувався тим, що суд першої інстанції не мотивував своє рішення, покладаючи на відповідачів солідарну відповідальність, і не зазначив правові підстави такої відповідальності, а апеляційний суд не звернув уваги на ці порушення.

Порядок визначення шкоди, у тому числі при повному чи частковому знищенні автомобіля

За загальним правилом розмір відшкодування шкоди встановлюється законом або домовленістю сторін, а у разі наявності спору між сторонами — судом.

Порядок визначення шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки, врегульовано главою 82 ЦК, крім того, відповідні роз'яснення надано у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6, відповідно до яких при визначенні розміру шкоди враховується розмір майнової шкоди, спричиненої майну або особистим немайновим правам потерпілого.

Під шкодою, що має бути відшкодована, розуміють знешкодження або зменшення блага потерпілого внаслідок порушення його матеріальних прав або приниження нематеріальних благ (життя, здоров'я тощо).

Чинним законодавством України (ч. 1 ст. 1166, ч. 1 ст. 1167 ЦК) передбачено право юридичної та фізичної особи на відшкодування майнової шкоди, завданої неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи; шкоди, завданої майну фізичної або юридичної особи; моральної шкоди, завданої фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю.

Внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки завдається шкода таким особистим немайновим правам фізичної особи як право на життя та здоров'я, у зв'язку з чим відшкодуванню підлягає майнова шкода, завдана каліцтвом, іншими ушкодженнями здоров'я або смертю фізичної особи.

Відповідно до ч. 1 ст. 1195 ЦК у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я фізична особа має право на відшкодування їй заробітку (доходу), втраченого нею внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності, а також відшкодування додаткових витрат, викликаних необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо.

Рішенням Первомайського районного суду Автономної Республіки Крим від 13 квітня 2010 р. частково задоволено позов П. і Н. до Г. про відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої ушкодженням здоров'я внаслідок ДТП, що сталася з вини відповідача.

Задовольняючи позовні вимоги потерпілих про відшкодування витрат на лікування, суд керувався тим, що факт отримання П. і Н. внаслідок ДТП тілесних ушкоджень підтверджується медичними документами, а розмір шкоди — чеками на придбання медикаментів.

Ухвалою Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 30 червня 2010 р. рішення суду першої інстанції залишено без змін.

Відповідно до ч. 1 ст. 1200 ЦК у разі смерті потерпілого право на відшкодування шкоди мають непрацездатні особи, які були на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина потерпілого, народжена після його смерті.

Ухвалою ВССУ від 8 червня 2011 р. (справа № 6-9512св11) скасовано рішення Апеляційного суду Херсонської області від 8 лютого 2011 р., яким рішення Каховського міськрайонного суду Херсонської області частково змінено, зменшено розмір стягнутих із М. на користь П. та неповнолітнього Б. коштів, а справу передано на новий розгляд.

Зменшуючи розмір стягнутих судом першої інстанції коштів на відшкодування шкоди, апеляційний суд цих вимог закону не врахував та безпідставно погодився з висновками суду першої інстанції, який помилково керувався ч. 1 ст. 1197 ЦК, що не може бути застосовано до спірних відносин, оскільки

визначає розмір втраченого фізичною особою внаслідок каліцтва або іншого ушкодження здоров'я заробітку, що підлягає відшкодуванню і не стосується правовідносин, що виникли.

Розмір шкоди, завданої смертю потерпілого, відшкодовується за правилами ст. 1200 ЦК, яка залишилась поза увагою апеляційного суду.

Статтею 1201 ЦК передбачено право особи, яка зробила необхідні витрати на поховання та на спорудження надгробного пам'ятника, на їх відшкодування.

Згідно з роз'ясненнями, наведеними у п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6, у випадку смерті потерпілого організація або громадянин, відповідальні за заподіяння шкоди, зобов'язані відшкодувати витрати на поховання (у тому числі на ритуальні послуги та обряди) тій особі, яка понесла ці витрати, тому вимога про стягнення витрат на поховання може пред'являтися як особами, які мають право на відшкодування шкоди у зв'язку зі смертю годувальника, так і сторонніми потерпілому громадянами і організаціями, що фактично понесли ці витрати.

Витрати на виготовлення пам'ятників і огорож визначаються, виходячи з їх фактичної вартості, але сума таких витрат не повинна перевищувати граничну вартість стандартних пам'ятників і огорож у цій місцевості.

Рішенням Кіцманського районного суду Чернівецької області від 25 лютого 2010 р. позовні вимоги К., Л., М. до ТОВ «Роднічок», третя особа — А., про відшкодування матеріальних та моральних збитків задоволено частково.

Судом встановлено, що внаслідок скоєної 1 серпня 2008 р. ДТП матеріальні витрати, що були понесені К. у зв'язку з бальзамуванням тіла загиблого сина, витрати на поховання, поминальні обряди, встановлення надгробного пам'ятника та поминальний обід в один рік, є обґрунтованими та документально підтвердженими розрахунковими квитанціями, накладними та актом на загальну суму 117 828 грн, а відтак до спірних правовідносин застосовуються положення ст. 1195 ЦК.

Право на відшкодування шкоди, завданої майну фізичної та юридичної особи, згідно з вимогами ч. 3 ст. 386 ЦК має власник.

Разом із цим у п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6 роз'яснено, що оскільки згідно зі ст. 48 Закону України «Про власність» положення щодо захисту права власності поширюється також на особу, яка хоч і не є власником, але володіє майном на праві повного господарського відання, оперативного управління або на іншій підставі, передбаченій законом чи договором, така особа також вправі вимагати відшкодування шкоди, заподіяної цьому майну. Незважаючи на те, що Закон України «Про власність» втратив чинність, суди повинні врахову-

вати наведені роз'яснення, оскільки вони узгоджуються з положеннями чинного ЦК.

Відповідно до ст. 396 ЦК особа, яка має речове право на чуже майно, має право на захист цього права, у тому числі і від власника майна, відповідно до положень глави 29 ЦК.

Так, ТОВ «Кримський автомобільний дім» звернулось до суду з позовом до Г. про відшкодування матеріальної шкоди, завданої внаслідок пошкодження належного йому автомобіля ВАЗ–21101 у ДТП, що сталася з вини відповідача.

Відповідач заперечував проти позову з тих підстав, що позивач не є власником автомобіля, пошкодженого внаслідок ДТП.

Рішенням Центрального районного суду м. Сімферополя Автономної Республіки Крим від 18 червня 2010 р. позов задоволено. Доводи відповідача щодо відсутності у позивача права вимоги відхилено з тих підстав, що ТОВ «Кримський автомобільний дім» володіло автомобілем ВАЗ-21101 на підставі дилерської угоди. В апеляційному порядку рішення суду не оскаржувалось.

Вирішуючи питання про відшкодування шкоди, завданої майну особи в результаті ДТП, та визначаючи розмір такої шкоди, судам слід звернути увагу на положення ст. 1192 ЦК, згідно з яким з урахуванням обставин справи суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі (передати річ того ж роду і тієї ж якості, полатити пошкоджену річ тощо) або відшкодувати завдані збитки у повному обсязі. Розмір таких збитків підлягає відшкодуванню потерпілому, визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення втраченої речі.

Відповідно до ч. 2 ст. 22 ЦК збитками є витрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено (упущена вигода).

Згідно з роз'ясненнями п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6 при визначенні розміру відшкодування шкоди, заподіяної майну, незалежно від форм власності, судам слід враховувати, що відшкодування шкоди шляхом покладення на відповідальну за неї особу обов'язку надати річ того ж роду та якості, полатити пошкоджену річ, іншим шляхом відновити попереднє становище в натурі застосовується, якщо за обставинами справи цей спосіб відшкодування шкоди можливий. У разі коли відшкодування шкоди в натурі неможливе, потерпілому відшкодовуються в повному обсязі збитки відповідно до реальної вартості на час розгляду справи втраченого майна, робіт, які необхідно провести, щоб полатити пошкоджену річ, усунути інші негативні наслідки

неправомірних дій заподіювача шкоди як при відшкодуванні в натурі, так і при відшкодуванні заподіяних збитків грошми, потерпілому на його вимогу відшкодовуються неoderжані доходи у зв'язку із заподіянням шкоди майну.

Незважаючи на ці роз'яснення, визначення відшкодування шкоди, заподіяної майну потерпілого, викликає у суддів певні труднощі.

Так, судді не враховують ряд винятків із загального правила про повне відшкодування шкоди: урахування вини потерпілого (ч. 2 ст. 1193 ЦК) та матеріального становища фізичної особи, яка завдала шкоди (ч. 4 ст. 1193 ЦК); крім того, ст. 1204 ЦК України передбачає можливість зменшення розміру відшкодування, якщо працездатність потерпілого зросла порівняно з тією, що була на момент вирішення справи про відшкодування шкоди.

Відповідно до п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6, постановляючи рішення про стягнення на користь потерпілого відшкодувати вартість майна, що не може використовуватись за призначенням, проте має певну цінність, суд одночасно повинен обговорити питання про передачу цього майна після відшкодування збитків особі, відповідальній за шкоду.

Рішенням Апеляційного суду Чернігівської області від 29 грудня 2010 р. рішення Чернігівського районного суду від 30 листопада 2010 р. змінено, доповнено резолютивну частину рішення наступним абзацом такого змісту: «О. після відшкодування їй шкоди передати в розпорядження ДП «Підприємство регіональних перевезень» ВАТ «Автотранспортна акціонерна співдружність “Славутич”» пошкоджений автомобіль «Хонда», в іншій частині рішення залишено без змін.

Змінюючи рішення суду першої інстанції, Апеляційний суд Чернігівської області керувався тим, що розмір збитків, які підлягають відшкодуванню потерпілому, визначаються відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі.

Тобто у цьому випадку в разі виплати особі повної вартості речі, яку було знищено, залишки такої речі (спірний автомобіль) слід повернути особі, яка відшкодувала шкоду.

Вирішуючи спір про відшкодування позивачці завданих їй реальних збитків, розмір яких дорівнює вартості автомобіля з урахуванням його технічного стану на час ДТП, суд першої інстанції зазначених положень законодавства не врахував та безпідставно відмовив у передачі транспортного засобу відповідачеві.

Із матеріалів справ, наданих для узагальнення, вбачається, що у переважній більшості випадків судді не обговорюють таке питання у резолютивній частині судового рішення, не зазначають про необхідність передачі,

зокрема, запасних частин автомобіля, що не можуть використовуватись, особі, відповідальній за шкоду після повного відшкодування збитків.

Невиконання таких вимог призводить до звернення до суду із позовом про витребування запчастин, що може вважатися необґрунтованим, оскільки таке питання мало бути вирішено судом одночасно зі стягненням заподіяних збитків. У разі неповернення добровільно після відшкодування збитків таких запчастин їх може бути повернуто в примусовому порядку державним виконавцем, але якщо таке зазначено в рішенні суду.

Крім цього, потребує більш детального визначення у резолютивній частині судового рішення процедура передачі пошкодженого автомобіля, який не може використовуватись за призначенням, особі, відповідальній за шкоду після повного відшкодування збитків.

Прикладом може бути цивільна справа № 2-337/10 за позовом А. до В., ВАТ НАСК «Оранта» про відшкодування шкоди. Рішенням Хмельницького міськрайонного суду від 20 травня 2010 р. позовні вимоги задоволено частково, стягнуто зі страхової компанії страхове відшкодування, з В. — заподіяні матеріальні збитки, спричинені ДТП, у задоволенні позовних вимог щодо відшкодування моральних збитків з А. відмовлено, зобов'язано А. передати у власність В. пошкоджений автомобіль.

Рішенням Апеляційного суду Хмельницької області від 3 листопада 2010 р. скасовано рішення суду першої інстанції в частині стягнення матеріальних збитків із В., стягнуто матеріальні збитки у більшому розмірі. Зобов'язано М.А.В. після відшкодування визначеної шкоди передати В. пошкоджений автомобіль, поклавши на В. всі витрати, пов'язані з переоформленням права власності.

Якщо для відновлення попереднього стану речі, що мала певну зношеність (наприклад, автомобіля), було використано нові вузли, деталі, комплектуючі частини іншої модифікації, що випускаються взамін знятих із виробництва однорідних виробів, особа, відповідальна за шкоду, не вправі вимагати врахування зношеності майна або меншої вартості пошкоджених частин попередньої модифікації. Зношеність пошкодженого майна враховується у випадках стягнення на користь потерпілого його вартості (при відшкодуванні збитків).

Якщо на час виконання рішення про відшкодування шкоди, виправлення пошкодження за одержані за рішенням суду кошти, зросли ціни на майно або роботи, на придбання чи проведення яких воно було присуджено, потерпілий із цих підстав може заявити додаткові вимоги до особи, відповідальної за шкоду, якщо не було його вини в тому, що ремонтні роботи проводились вже після збільшення цін і тарифів.

Згідно з роз'ясненнями постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6 певна зношеність пошкодженої

речі за позовами про відшкодування шкоди враховується лише у тому випадку, коли для відновлення попереднього стану речі були використані нові вузли, деталі, комплектуючі частини іншої модифікації, що випускаються взамін знятих із виробництва однорідних виробів.

У разі коли пошкоджений транспортний засіб не може бути відновлений або вартість його відновлювального ремонту з урахуванням зношеності та втрати товарної вартості перевищує його ринкову вартість на момент пошкодження, розмір шкоди визначається за ринковою вартістю транспортного засобу на момент пошкодження.

Порядок відшкодування шкоди, пов'язаної з фізичним знищенням транспортного засобу, детально регламентовано ст. 30 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів» від 1 липня 2004 р. № 1961-IV (із відповідними змінами).

Згідно з вимогами цієї статті транспортний засіб вважається фізично знищеним, якщо його ремонт є технічно неможливим чи економічно неоправданним та власник транспортного засобу згоден з визнанням транспортного засобу фізично знищеним. Ремонт вважається економічно неоправданним, якщо передбачені згідно з експертизою, проведеною відповідно до вимог законодавства, витрати на ремонт транспортного засобу перевищують вартість транспортного засобу до ДТП.

У разі якщо власник транспортного засобу не згоден із визнанням транспортного засобу фізично знищеним, йому відшкодовується різниця між вартістю транспортного засобу до та після ДТП, а також витрати з евакуації транспортного засобу з місця ДТП.

Якщо ж транспортний засіб визнано фізично знищеним, відшкодування шкоди виплачується у розмірі, який відповідає вартості транспортного засобу до ДТП та витратам по евакуації транспортного засобу з місця ДТП. Право на залишки транспортного засобу отримує страховик чи Моторне транспортне страхове бюро України.

Вважається, що положення цієї норми на підставі ст. 8 ЦК можуть застосовуватися при відшкодуванні шкоди не лише страховиком, а й іншими особами, які несуть відповідальність за її заподіяння.

Іноді позивачі для підтвердження розміру шкоди надають висновки спеціалістів, звіти про оцінку та інші документи, складені суб'єктами оціночної діяльності, та суди задовольняють позовні вимоги на підставі саме цих доказів.

Вважається, що така практика не суперечить вимогам цивільного процесуального законодавства, зокрема статтям 57, 212 ЦПК.

Відповідно до частин 3 і 4 ст. 10 ЦПК кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених законом. Суд сприяє всебічному і повно-

му з'ясуванню обставин справи: роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, попереджає про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій і сприяє здійсненню їхніх прав у випадках, встановлених цим Кодексом.

Згідно з ч. 1 ст. 11 ЦПК суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених ними вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі.

Відповідно до ч. 1 ст. 64 ЦПК письмовими доказами є будь-які документи, акти, довідки, листування службового або особистого характеру або витяг із них, що містять відомості про обставини, які мають значення для справи.

Отже, якщо позивач для підтвердження розміру шкоди надає висновок спеціаліста, а відповідач, заперечуючи проти цього розміру, після виконання судом вимог ч. 4 ст. 10 ЦПК не надає ніяких доказів на підтвердження своїх заперечень, суд відповідно до вимог статей 212, 213 ЦПК ухвалює рішення на підставі наявних у справі доказів, оскільки відповідач у порушення вимог статей 10, 60 ЦПК ухилився від доведення обставин, на які посилався.

Так, рішенням Ленінського районного суду м. Кіровограда від 9 листопада 2009 р. частково задоволено позовні вимоги З. до Б. і А. про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок пошкодження належного йому автомобіля у ДТП, яка сталася з вини Б. та А.

Ухвалою Апеляційного суду Кіровоградської області від 22 лютого 2010 р. апеляційну скаргу Б. залишено без задоволення, а рішення суду першої інстанції — без змін. Апеляційний суд керувався тим, що розмір шкоди, завданої позивачеві, підтверджується висновком автотоварознавчого дослідження і відповідачем не спростований. Під час розгляду справи судом першої інстанції відповідач заявив про призначення експертизи не подавав, а, крім того, чинним цивільним процесуальним законодавством не передбачено, що розмір матеріальної шкоди має підтверджуватись лише висновком експертизи. Отже, позивач надав суду докази щодо розміру шкоди, які не спростовано відповідачем, і сумнівів у доказах у суду не виникло.

У будь-якому випадку судам слід мати на увазі, що обов'язок доведення розміру шкоди лежить на позивачеві, а експертиза може бути призначена судом лише за заявою осіб, які беруть участь у справі. За наявності підстав, зазначених у ч. 2 ст. 303 ЦПК, не виключено призначення судової експертизи і апеляційним судом.

Рішенням (заочним) Яготинського районного суду Київської області від 9 вересня 2010 р. задоволено позов С. до К. про відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої внаслідок пошкодження належного позивачеві автомобіля під час ДТП, що сталася з вини відповідача.

Відповідач подав апеляційну скаргу, в якій просив рішення суду скасувати з направленням справи на новий судовий розгляд до суду першої інстанції, посилаючись на неналежне повідомлення йому про дату, час та місце розгляду справи і незгоду з розміром матеріальної шкоди.

Рішенням Апеляційного суду Київської області від 3 березня 2011 р. апеляційну скаргу К. задоволено частковою, рішення районного суду змінено шляхом зменшення суми відшкодування майнової шкоди з 8 917 грн 62 коп. до 8 779 грн 78 коп., а суми відшкодування моральної шкоди — з 5 000 грн до 500 грн.

Обгрунтовуючи своє рішення в частині зміни розміру відшкодування матеріальної шкоди, колегія суддів послалась на висновок товарознавчої експертизи, призначеної апеляційним судом за клопотанням відповідача, у зв'язку з наявністю для цього правових підстав, передбачених ст. 303 ЦПК, який відрізнявся від висновку спеціаліста, згідно з яким визначив розмір шкоди суд першої інстанції.

У разі ненадання позивачем належних доказів на підтвердження розміру шкоди у задоволенні позову може бути взагалі відмовлено.

Так, ТОВ «Блакитна ріка» звернулось до суду з позовом до З. про відшкодування матеріальної шкоди в сумі 82 386 грн, завданої внаслідок пошкодження належного йому автомобіля у ДТП, що сталася з вини відповідача. На підтвердження розміру шкоди позивач надав документи про вартість робіт і деталей, використаних під час ремонту автомобіля.

Рішенням Ялтинського міського суду від 31 серпня 2009 р. у задоволенні позовних вимог відмовлено у зв'язку з їх необгрунтованістю.

Ухвалою Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 19 січня 2010 р. апеляційну скаргу ТОВ «Блакитна ріка» відхилено, рішення міського суду залишено без змін із тих підстав, що доводи позивача про витрачання ним зазначеної у позовній заяві суми на ремонт пошкодженого автомобіля відповідними платіжними документами не підтверджуються, а експертна оцінка розміру шкоди у справі не проводилась, позивач такого клопотання не заявляв.

Деякі потерпілі пред'являють позови про відшкодування шкоди з урахуванням індексу інфляції і 3 % річних, тобто посилаються на положення ст. 625 ЦК.

У більшості випадків суди відмовляють у задоволенні таких вимог із тих або інших підстав.

Рішенням Острозького районного суду Рівненської області від 6 квітня 2010 р. було відмовлено в задоволенні регресного позову П. до Ш. у частині відшкодування шкоди, завданої внаслідок ДТП, з урахуванням індексу інфляції з тих підстав, що відповідно до вимог ч. 2 ст. 625 ЦПК боржник зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції у разі прострочення виконання грошового зобов'язання, проте строк відшкодування

завданої відповідачем шкоди сторонами не встановлювався і, відповідно, не порушувався.

Ухвалою Апеляційного суду Рівненської області від 7 липня 2010 р. рішення суду першої інстанції залишено без змін.

Разом із тим під час проведення узагальнення встановлено випадки, коли вимоги про збільшення суми відшкодування шкоди з урахуванням інфляції було задоволено.

Так, Л. звернувся до суду з позовом до Т. і ЗАТ «Страхова компанія «ВУСО» про відшкодування моральної та матеріальної шкоди, завданої внаслідок ДТП. При цьому матеріальну шкоду, завдану у зв'язку з пошкодженням автомобіля, просив стягнути з урахуванням індексу інфляції.

Рішенням Сокирянського районного суду Чернівецької області від 4 листопада 2009 р. позов було задоволено частково, на користь позивача зі страхової компанії стягнуто на відшкодування матеріальної шкоди з урахуванням індексу інфляції 13 020 грн 46 коп., а з Т. — на відшкодування моральної шкоди 3 000 грн.

Рішенням Апеляційного суду Чернівецької області від 27 січня 2010 р. рішення районного суду скасовано і ухвалено нове, яким стягнуто зі страхової компанії на користь позивача у відшкодування матеріальної шкоди грошові кошти, а з Т. — 510 грн моральної шкоди. У задоволенні решти позовних вимог відмовлено.

Відмовляючи у задоволенні вимог про відшкодування матеріальної шкоди з урахуванням індексу інфляції, апеляційний суд керувався тим, що законодавством України не передбачено можливості відшкодування шкоди з урахуванням індексу інфляції.

Така позиція є правильною, оскільки дія ч. 2 ст. 625 ЦК, що передбачає обов'язок боржника, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також 3 % річних від простроченої суми, не поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку із заподіянням шкоди, і може застосовуватись лише при порушенні зобов'язання за договором.

Відповідно до п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6 у тому разі, коли на час виконання рішення про відшкодування шкоди, виправлення пошкодження за одержані за рішенням суду кошти, збільшились ціни на майно або роботи, на придбання чи проведення яких воно було присуджене, потерпілий із цих підстав може заявити додаткові вимоги до особи, відповідальної за шкоду, якщо не було його вини в тому, що виконання проводилось вже після збільшення цін і тарифів.

Враховуючи ці роз'яснення, судам слід відмовляти у задоволенні позовних вимог потерпілих про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, з урахуванням індексу інфляції 3 % річних.

Під час розгляду справ про відшкодування збитків, пов'язаних із неможливістю деякий час користуватись пошкодженим автомобілем, судам слід пам'ятати, що ці вимоги мають бути належним чином доведеними.

Так, Корольовським районним судом м. Житомира від 12 серпня 2010 р. позовні вимоги фізичної особи-підприємця К. до фізичної особи-підприємця В. про відшкодування збитків (упущеної вигоди), завданих внаслідок ДТП, залишено без задоволення з тих підстав, що позовні вимоги про стягнення матеріальної шкоди у формі упущеної вигоди, стягнення доходів, які б К. реально міг одержати за той час, коли автомобіль перебував на ремонті, надаючи послуги з перевезення пасажирів і вантажів (упущена вигода), яку він оцінив у 55 000 грн, задоволенню не підлягають, оскільки розмір шкоди розраховано лише на підставі припущень, документально не підтверджених. Зокрема немає навіть даних щодо витрат на пальне, амортизацію автомобіля, сплату податків, витрат на поточний ремонт, а також часу, який щоденно мав би витрачатись позивачем на відновлення порушеного права, не вказано, з чого позивач виходив, обираючи розрахунковий період, що лише свідчить про упередженість при проведенні розрахунку.

Відповідно до вимоги чинного законодавства України особа, якій завдано збитків, має також право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності та справедливості. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. Моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом.

Розглядаючи позови про відшкодування моральної шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, судам слід враховувати, що згідно з ч. 2 ст. 23 ЦК моральна шкода полягає у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншими ушкодженнями здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Оскільки ділова репутація юридичної особи може постраждати лише внаслідок поширення недостовірної інформації, можна із упевненістю стверджувати, що право на відшкодування моральної шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, мають лише фізичні особи.

Частиною 3 ст. 23 ЦК встановлено, що моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності та справедливості.

Визначаючи розмір моральної шкоди, що підлягає відшкодуванню, суди у переважній більшості дотримуються вимог цієї норми.

Рішенням Рожищенського районного суду Волинської області від 29 січня 2010 р. позовні вимоги В. до М. про відшкодування моральної шкоди в сумі 15 000 грн, пов'язаної з ушкодженням здоров'я внаслідок ДТП, що сталася з вини відповідача, задоволено частково і стягнуто 12 000 грн. Визначаючи суму відшкодування моральної шкоди, суд врахував конкретні обставини справи, ступінь порушення життєвих стосунків позивача, потребу у додаткових зусиллях для організації життя. В апеляційному порядку рішення суду не оскаржувалось.

Проте у деяких випадках розмір відшкодування моральної шкоди, визначеної судом першої інстанції, при апеляційному перегляді справи змінюється.

Так, Ю. і С. звернулись до суду з позовом до П. про відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої внаслідок ДТП. Заочним рішенням Бахчисарайського районного суду Автономної Республіки Крим від 16 жовтня 2009 р. позов задоволено частково. Із П. на користь обох позивачів стягнуто у рівних частинах певну суму на відшкодування матеріальної шкоди, а також на користь Ю. 500 грн на відшкодування моральної шкоди. У задоволенні позовних вимог Д.С.О. про відшкодування моральної шкоди відмовлено.

Рішенням Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 12 серпня 2010 р. заочне рішення районного суду змінено шляхом збільшення суми відшкодування моральної шкоди, що підлягає стягненню з відповідача на користь позивача Ю. з 500 грн до 1 000 грн.

Іноді у порушення вимог ст. 213 ЦПК суди не мотивують рішення про задоволення позовних вимог про відшкодування моральної шкоди, не зазначають, у чому саме ця шкода полягає. Це стосується й апеляційних судів при зміні розміру моральної шкоди, визначеного місцевим судом.

Рішенням Кіцманського районного суду Чернівецької області від 18 жовтня 2010 р. позовні вимоги А. до Л. про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок ДТП, задоволено в повному обсязі. З відповідача на користь позивача стягнуто 20 553 грн на відшкодування матеріальної шкоди і 10 000 грн – на відшкодування моральної шкоди. При цьому у рішенні взагалі не зазначено, у чому полягає завдана позивачеві моральна шкода, якими доказами підтверджується її наявність, з урахуванням яких обставин визначено розмір її відшкодування.

Слід звернути увагу суддів на те, що у разі якщо відповідач просить відшкодувати йому моральну шкоду, завдану ушкодженням здоров'я під час ДТП, проте не надає на підтвердження позову належних і допустимих доказів, судам слід відмовляти у задоволенні таких вимог. Проте пояснення позивача, допитаного як свідка, є належним доказом, якщо вони можуть підтвердити наявність та розмір шкоди.

Разом із цим у разі завдання потерпілому моральної шкоди у зв'язку з пошкодженням майна, позовні вимоги, при підтвердженні їх доказами, підлягають задоволенню.

В іншому випадку, коли у позовній заяві не зазначено характер моральної шкоди, яку позивач просить відшкодувати, судам слід відповідно до вимог ч. 1 ст. 121 ЦПК залишати такі заяви без руху і надавати позивачеві строк для усунення недоліків, зокрема, викладення обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги.

При вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, також слід враховувати, що цивільним законодавством України передбачена можливість новації боргу в позикове зобов'язання.

Так, відповідно до ст. 1053 ЦК за домовленістю сторін борг, що виник із договорів купівлі-продажу, найму майна або з іншої підстави, може бути замінений позиковим зобов'язанням. Зміна боргу позиковим зобов'язанням провадиться з додержанням вимог про новацію і здійснюється у формі, встановленій для договору позики (ст. 1047 ЦК).

Отже, якщо позивач просить стягнути з відповідача певну суму на відшкодування матеріальної шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, посилаючись на боргову розписку, суду слід вирішувати справу на підставі норм матеріального права, що регулюють договірні правовідносини. При цьому слід пам'ятати, що неможливо змінювати на договір позики зобов'язання про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

Так, Ш. звернувся до суду з позовом до П. про відшкодування матеріальної і моральної шкоди. Позовні вимоги обґрунтовано тим, що 17 жовтня 2009 р. з вини відповідача сталася ДТП, внаслідок якої було пошкоджено належний Ш. автомобіль. Органи ДАІ про ДТП не повідомлялися, оскільки відповідач визнав

свою вину і зобов'язався добровільно відшкодувати заподіяну шкоду в сумі 40 000 грн у строк до 1 листопада 2009 р., надавши Ш. про це письмову розписку, проте взяті на себе зобов'язання у встановлений строк не виконав.

Рішенням Біловодського районного суду Луганської області від 6 грудня 2010 р. позовні вимоги було задоволено частково. Із відповідача на користь позивача стягнуто 40 000 грн у зв'язку з невиконанням договірних зобов'язань. У задоволенні вимог про відшкодування моральної шкоди відмовлено з посиланням на те, що положення ст. 1167 ЦК не застосовуються до договірних правовідносин.

Спiрнi питання, пов'язанi зi страхуванням автотранспортних засобiв, настанням страхових випадкiв та страхових виплат

Статтею 1194 ЦК визначено, що особа, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої нею шкоди зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням).

Проте суди не завжди беруть до уваги цю правову норму.

Так, рішенням Куліковського районного суду Чернігівської області від 9 липня 2010 р. (справа № 2-243/10) позовні вимоги П. до Д., СК «Княжа» про відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок ДТП, задоволено частково. Стягнуто з СК «Княжа» на користь позивача 2 548 грн 88 коп. на відшкодування матеріальної шкоди, у задоволенні позовних вимог до Д. відмовлено.

Рішенням Апеляційного суду Чернігівської області від 2 листопада 2010 р. рішення суду першої інстанції змінено в частині відмови у задоволенні позовних вимог до Д., з якого стягнуто на користь П. 2 458 грн 37 коп. на відшкодування матеріальної шкоди, завданої внаслідок ДТП; у задоволенні позовних вимог П. до СК «Княжа» про стягнення матеріальної і моральної шкоди відмовлено.

Змінюючи рішення районного суду, апеляційний суд зазначив, що згідно зі звітом товарознавчого дослідження вартість відновлювального ремонту автомобіля «Деу», пошкодженого у результаті ДТП, становить 7 713 грн 49 коп., а матеріального збитку — 5 675 грн 12 коп. Страховик відповідно до положень договору страхування та вимог закону здійснив виплату позивачеві страхового відшкодування в сумі 5 165 грн 12 коп. Таким чином, апеляційний суд, враховуючи вимоги ст. 29 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», ст. 1194 ЦК, дійшов висновку, що страхова компанія виплатила позивачеві страхове відшкодування в повному обсязі, а тому різницю між фактичним розміром та страховим відшкодуванням у сумі 2 458 грн 47 коп. необхідно стягнути на користь позивача з відповідача Д., визнаного винним у скоєнні ДТП.

Також відповідно до вимог ст. 22 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» при настанні страхового випадку страховик відповідно до лімітів відповідальності страховика відшкодовує у встановленому цим Законом порядку оцінену шкоду, заподіяну в результаті ДТП життю, здоров'ю, майну третьої особи.

Відповідно до цього Закону потерпілим, які є юридичними особами, страховиком відшкодовується виключно шкода, заподіяна майну.

Потерпілому відшкодовується також моральна шкода. Така шкода відшкодовується у встановленому судом розмірі відповідно до вимог ст. 23 ЦК. При цьому страховик відшкодовує не більше ніж 5 % ліміту, визначеного зазначеним вище Законом. Різницю між сумою відшкодування, визначеною судом, та сумою, яку має бути відшкодовано страховиком, сплачує особа, яку визнано винною у скоєнні ДТП.

Якщо судом встановлено відшкодувати потерпілому моральну шкоду, пов'язану з душевними стражданнями, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна або з приниженням честі й гідності, а також ділової репутації фізичної особи, таке відшкодування у розмірі, визначеному судом, здійснює особа, яку визнано винною у скоєнні ДТП.

Так, С. звернувся з позовом до ПАТ «Райз-Максимко», в якому просив стягнути 25 988 грн 42 коп. майнової (ринкова вартість пошкодженого в ДТП автомобіля у справному стані) та 20 000 грн моральної шкоди, завданої внаслідок ДТП, що сталася 7 серпня 2009 р.

Рішенням Чуднівського районного суду Житомирської області від 17 вересня 2010 р. позовні вимоги задоволено частково, стягнуто на користь позивача 4 526 грн 31 коп. матеріальної та 2 500 грн моральної шкоди. Визначаючи розмір матеріальної шкоди, суд керувався тим, що цей розмір дорівнює різниці між ринковою вартістю автомобіля до ДТП та залишковою вартістю.

Проте суд не врахував, що відповідно до експертного висновку пошкоджений автомобіль відновлювати економічно недоцільно (вартість ремонту становить 42 022 грн 88 коп.), у зв'язку з чим, рішенням Апеляційного суду Житомирської області від 27 жовтня 2010 р. рішення суду першої інстанції було змінено, збільшено розмір майнової шкоди, яка підлягає стягненню, до суми, про яку просив позивач, збільшено суму відшкодування моральної шкоди та зобов'язано позивача після отримання відшкодування майнової шкоди передати у власність відповідача пошкоджений автомобіль.

Варто звернути увагу суддів на те, що відповідно до ст. 21 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» на території України забороняється експлуатація транспортного засобу без чинного поліса обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності.

У зв'язку з наведеним у всіх випадках пред'явлення позову про відшкодування шкоди до володільця наземного транспортного засобу судам слід обов'язково з'ясувати те, чи була застрахована в установленому законом порядку його відповідальність полісом обов'язкового страхування на момент завдання шкоди. Якщо так, необхідно вирішити питання про залучення страховика до участі у справі.

За положеннями Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» у деяких випадках відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, несе Моторне (транспортне) страхове бюро України (МТСБУ).

Зокрема, згідно з вимогами п. 41.1. ст. 41 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» МТСБУ за рахунок коштів фонду захисту потерпілих відшкодовує шкоду на умовах, визначених зазначеним вище законом, у разі її заподіяння: а) транспортним засобом, власник якого не застрахував свою цивільно-правову відповідальність, крім шкоди, заподіяної транспортному засобу, який не відповідає вимогам п. 1.7. ст. 1 цього Закону, та майну, яке знаходилося в такому транспортному засобі; б) невстановленим транспортним засобом, крім шкоди, яка заподіяна майну та навколишньому природному середовищу; в) транспортним засобом, який вийшов з володіння власника не з його вини, а у результаті протиправних дій іншої особи; г) особами, на яких поширюється дія п. 13.1. ст. 13 цього Закону; ґ) у разі недостатності коштів та майна страховика — учасника МТСБУ, що визнаний банкрутом та/або ліквідований, для виконання його зобов'язань за договором обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності; д) у разі надання страхувальником або особою, відповідальність якої застрахована, свого транспортного засобу працівникам міліції та медичним працівникам закладів охорони здоров'я згідно з чинним законодавством; е) за інших обставин, визначених законодавством про цивільно-правову відповідальність власників наземних транспортних засобів.

Відповідно до ст. 9 зазначеного вище Закону страховик або МТСБУ відповідає в межах обов'язкового ліміту відповідальності, який становить 25 500 грн на одного потерпілого за шкоду, завдану майну потерпілих, і 51 000 грн на одного потерпілого — за шкоду, заподіяну життю і здоров'ю потерпілих.

Статтею 29 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» передбачено, що у зв'язку з пошкодженням транспортного засобу відшкодовуються витрати, пов'язані з відновлювальним ремонтом транспортного засобу з урахуванням зносу, розрахованого у порядку, встановленому законодавством, включаючи витрати на усунення пошкоджень, зроблених навмисно з метою порятунку потерпілих внаслідок ДТП до місця проживання того

власника чи законного користувача транспортного засобу, який керував транспортним засобом у момент ДТП, чи до місця здійснення ремонту на території України. Якщо транспортний засіб необхідно з поважних причин помістити на стоянку, до розміру шкоди додаються також витрати на евакуацію транспортного засобу до стоянки та плата за послуги стоянки.

Слід пам'ятати, що страхова сума при відшкодуванні шкоди, завданої майну потерпілих, завжди зменшується на суму франшизи, яка не може перевищувати 2 % від ліміту відповідальності страховика.

Проте трапляються випадки порушення судами цього правила.

Рішенням Центрального районного суду м. Сімферополя від 28 липня 2010 р. частково задоволено позов Р. до Л. і АТ «Українська пожежно-страхова компанія» про відшкодування матеріальної шкоди. На користь позивача стягнуто з Л. 50 951 грн, а з АТ «Українська пожежно-страхова компанія» — 25 500 грн.

Рішенням Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 24 листопада 2010 р. розмір відшкодування матеріальної шкоди, що підлягає стягненню на користь позивача зі страхової компанії, було зменшено на суму франшизи (510 грн), на цю ж суму було збільшено розмір відшкодування матеріальної шкоди, що підлягає стягненню на користь позивача з Л.

Крім того, за правилами п. 32.7. ст. 32 згаданого вище Закону страховик не відшкодовує втрату товарної вартості пошкодженого майна.

Отже, володілець джерела підвищеної небезпеки має відшкодувати потерпілому вартість відновлювального ремонту, що перевищує ліміт відповідальності страховика, франшизу і втрату вартості автомобіля у разі її наявності.

Проте це не завжди враховується судами.

Так, С. звернувся до суду за позовом до К. і ЗАТ «АСК «ІнтерТрансПоліс» про відшкодування матеріальної шкоди, завданої у зв'язку з пошкодженням автомобіля в ДТП, у сумі 37 692 грн 38 коп.

Рішенням Теребовлянського районного суду Тернопільської області від 29 червня 2009 р. позовні вимоги задоволено частково. Стягнуто з відповідача на користь позивача з ЗАТ «АСК «ІнтерТрансПоліс» 24 990 грн, а з К. — 7 970 грн. У задоволенні вимог про стягнення витрат товарної вартості автомобіля в сумі 4 731 грн 30 коп. суд відмовив, взагалі не мотивуючи свого рішення.

В апеляційному та касаційному порядках рішення суду не переглядалось.

У деяких випадках суди взагалі не звертають уваги на доводи відповідача про наявність у нього страхового полісу про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності, у зв'язку із чим він за певних умов не несе відповідальності.

Так, Кримська республіканська санітарно-епідеміологічна станція звернула до суду з позовом до А. про відшкодування матеріальної шкоди в сумі 14 882 грн 95 коп., завданої внаслідок ДТП.

Під час розгляду справи відповідач заперечував проти позову з тих підстав, що його цивільно-правова відповідальність застрахована у ВАТ «СК «Універсальна»». Незважаючи на це, рішенням Київського районного суду м. Сімферополя від 24 січня 2010 р. позов задоволено в повному обсязі.

Апеляційним судом Автономної Республіки Крим від 23 березня 2011 р. зазначене рішення скасовано, ухвалено нове про часткове задоволення позову. З відповідача на користь позивача на відшкодування матеріальної шкоди стягнуто лише 510 грн. У задоволенні решти позовних вимог відмовлено, оскільки відповідальність несе застрахована компанія, до якої позов не було пред'явлено.

В іншій справі Верховний Суд України роз'яснив умови застосування Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» та можливість позивача вимагати відшкодування шкоди з винної у ДТП особи.

Так, скасовуючи своєю ухвалою від 3 червня 2009 р. (справа №6- 7876св09) рішення Деснянського районного суду м. Києва від 21 липня 2008 р. та ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 21 січня 2009 р., якими позов задоволено частково і з ТОВ «Рігель» на користь К. стягнуто моральну шкоду в розмірі 20 000 грн, Верховний Суд України зазначив таке.

Суди не врахували, що до спірних правовідносин слід було застосувати положення Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», оскільки цивільна відповідальність ТОВ «Рігель» на момент ДТП була застрахована відповідно до полісу обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. Згідно з полісом страховик, яким є ЗАТ «Українська акціонерна страхова компанія «АСКА»», забезпечує відшкодування шкоди, завданої життю, здоров'ю та майну третіх осіб під час ДТП, що сталася за участі забезпеченого транспортно-го засобу та внаслідок цієї пригоди настає цивільно-правова відповідальність особи, відповідальність якої застрахована.

За заявою ТОВ «Рігель» (страхувальник) ухвалою суду до участі у справі залучений страховик. Відповідач звернувся із заявою до страховика про виплату страхового відшкодування представнику К. Страховик погодився з такою виплатою в межах ліміту відповідальності, проте позивачка до страховика не зверталась і позовних вимог до нього не пред'явила.

Однак відповідно до ст. 3 зазначеного Закону обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності здійснюється з метою забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та/або майну потерпілих унаслідок ДТП та захисту майнових інтересів страхувальників.

Тобто, виходячи із суті такого страхування, Закон має на меті захист не лише прав потерпілих на відшкодування шкоди, але й захист інтересів страхувальника — заподіювача шкоди.

Відповідно до ст. 1194 ЦК особа, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої нею шкоди зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням).

Згідно зі ст. 22 зазначеного Закону потерпілому відшкодовується моральна шкода в розмірі не більше 5 % ліміту, зазначеного в п. 9.3 ст. 9 Закону — 51 000 грн. Різницю між сумою відшкодування, визначеною судом, та сумою, яка має бути відшкодована страховиком, сплачує особа, яку визнано винною у скоєнні ДТП. Тобто ліміт відповідальності ЗАТ «Українська акціонерна страхова компанія «АСКА» щодо відшкодування моральної шкоди становить 2 550 грн.

За змістом положень зазначеного Закону та ст. 1194 ЦК питання про відшкодування шкоди самою особою, відповідальність якої застрахована, вирішується залежно від висловленої нею згоди на таке відшкодування; у разі відсутності такої згоди за її заявою до субсидіарної відповідальності залучається страховик.

За заявою страхувальника ТОВ «Рігель» до участі у справі залучений страховик, тому незалежно від того, чи наполягає потерпілий на відшкодуванні шкоди її заподіявачем, відповідальність якого застрахована за договором обов'язкового страхування, суд повинен урахувати відповідальність і страховика, що судами зроблено не було.

Слід звернути увагу суддів, що у разі настання страхового випадку страхувальник може сам відшкодувати потерпілому завдані збитки, а потім звернутися за компенсацією до страхової компанії, в якій він застрахував свою цивільно-правову відповідальність.

Разом із цим у страхувальника за договором обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів не виникає права регресу до страховика, який видав поліс. У разі настання страхового випадку винною особою є не страхова компанія, а водій транспортного засобу, який заподіяв шкоду. Отже, очевидно, що в порядку регресу звертатись до страхової компанії ця особа не може.

Крім того, згідно з п. 37.4. ст. 37 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» страхувальник має право отримати компенсацію його витрат у випадку, коли такі витрати здійснювалися за згодою страховика. В іншому випадку страховик може відмовити у компенсації.

Це слід враховувати під час розгляду справ і не допускати стягнення з осіб, які застрахували свою відповідальність, на відшкодування шкоди сум, які за законом мають бути виплачені страховою компанією без права регресної вимоги до винного.

У п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від

27 березня 1992 р. № 6 зазначено, що оскільки особа, яка відповідає за шкоду, заподіяну з вини іншого, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи, не буде суперечити закону пред'явлення за вибором потерпілого вимог про відшкодування шкоди безпосередньо до винної особи, якщо за законом межі відповідальності останньої та особи, яка за неї відповідає, однакові.

Отже, у разі якщо потерпілий пред'явив позов безпосередньо до винної особи, він може бути задоволений у тому випадку, якщо особа, яка має нести цивільну відповідальність замість винного (володілець джерела підвищеної небезпеки, страхувальник, роботодавець тощо) має право регресу до винної особи.

Так, рішенням Котовського міськрайонного суду Одеської області від 28 вересня 2010 р. було задоволено позов Л. до В. про відшкодування матеріальної шкоди, завданої внаслідок ДТП. Під час розгляду справи суд встановив, що цивільно-правова відповідальність В. не була застрахована, а тому за завдану з його вини шкоду відповідальність може нести МТСБУ. Оскільки позивач наполягав на відшкодуванні шкоди саме відповідачем, суд задовольнив позовні вимоги.

У випадку, якщо потерпілий у встановленому законодавством порядку звернувся за виплатою страхового відшкодування до страхової компанії, в якій було застраховано цивільно-правову відповідальність винної особи, але не отримав відшкодування з будь-яких причин, він має звернутись з відповідною вимогою до суду.

У разі недосягнення згоди між потерпілим і страховиком щодо розміру завданої шкоди, така шкода, як і в інших випадках, визначається на підставі наданих сторонами доказів, у тому числі висновку експертизи.

У деяких випадках страхові компанії відшкодовують потерпілим вартість відновлювального ремонту, встановлену висновком експертизи, зменшивши її на суму ПДВ, проте таке зменшення не передбачено законодавством, оскільки ПДВ включається до ціни товарів та послуг і, хоча сплачується платником податку, але за рахунок коштів покупця.

Рішенням Богодухівського районного суду Харківської області від 16 грудня 2010 р. частково задоволено позовні вимоги Ж. до МТСБУ про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок ДТП, що сталася з вини водія Ф., який є учасником бойових дій. Із МТСБУ на користь позивача стягнуто на відшкодування матеріальної шкоди 2 514 грн 38 коп., у задоволенні решти позовних вимог відмовлено.

Представником МТСБУ було подано апеляційну скаргу із посиланням на те, що суд, задовольняючи частково позов, не врахував вимоги чинного на час ухвалення рішення Закону України «Про податок на додану вартість» і не звернув уваги на той факт, що експертом до розміру встановленої матері-

альної шкоди було включно суму цього податку, проте позивач доказів його сплати не надав.

Ухвалою Апеляційного суду Харківської області від 9 березня 2011 р. апеляційна скарга представника МТСБУ відхилена, рішення суду першої інстанції залишено без змін. Колегія суддів не взяла до уваги доводи представника відповідача щодо безпідставного включення до розміру шкоди суми ПДВ, який позивач не сплачував, оскільки з висновку експерта вбачається, що при визначенні вартості ремонту пошкодженого автомобіля до її складу включено ПДВ у розмірі 20 % лише на матеріали і запчастини, а відповідачем не надано доказів на підтвердження того, що Ж. має можливість придбати їх для ремонту свого автомобіля за вартістю, яка не є базою оподаткування ПДВ.

Можливості застосування положень про регрес та суброгацію

Відповідно до цивільного законодавства шкода, завдана майну та особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Завдання шкоди потерпілому можливе за двома підставами: у результаті невиконання контрагентом потерпілого своїх договірних зобов'язань; у результаті дій особи, яка не пов'язана з потерпілим будь-якими договірними відносинами (деліктна відповідальність).

У разі якщо дії третьої особи, якими страхувальнику спричинено збитки, є страховим випадком, то у такого потерпілого (страхувальника за договором страхування) є дві можливості відшкодування шкоди: за рахунок безпосереднього заподіювача шкоди або за рахунок страховика шляхом отримання страхового відшкодування.

Перехід права вимоги від страхувальника (вигодонабувача) до страховика називається суброгацією.

Суброгація дає можливість суб'єктам вибрати момент, коли здійснювати це право, наприклад, після сплати страхового відшкодування чи під час сплати, а також можливі випадки застосування суброгації до виплати страхового відшкодування. На практиці це право використовується ще й до настання реальної виплати відшкодування. Наприклад, якщо через ДТП третя особа серйозно пошкодила автомобіль страхувальника і проти неї порушено кримінальну справу, страховик ще до виплати страхового відшкодування може подати позов до суду про стягнення з винного завданої шкоди в тій частині, яку страховик має сплатити страхувальникові. Це робиться для того, щоб суд мав змогу врахувати претензії страховика при винесенні рішення у справі. Обсяг права вимоги не може перевищувати меж реально здійсненої виплати страхового відшкодування (воно може бути менше страхової суми, проте не перевищувати її). Таким чином, суброгація не передбачає переходу права вимоги до страховика в порядку регресу (в цьому

випадку новий кредитор має право вимагати від боржника виконання зобов'язання в повному обсязі). Право вимоги, що переходить до страховика, здійснюється відповідно до правил, які регулюють відносини між страхувальником (вигодонабувачем) та особою, яка є відповідальною за збитки. Страхувальник (вигодонабувач) повинен передати страховику всі документи і докази, повідомити йому всі відомості, які є необхідними для здійснення страховиком такого права. Наприклад, документами можуть бути текст договору, платіжні доручення, квитанції, в тому числі й листування сторін, речові докази тощо. Документи та докази передаються, оскільки без них страховик не зможе реалізувати своє право вимоги.

За результатами вивчення справ, наданих для узагальнення, можна зробити висновок, що суди допускають змішування понять регресу та суброгації.

Так, рішенням Комсомольського районного суду м. Херсона у порядку регресу стягнуто шкоду з особи, винної у пошкодженні транспортного засобу, яка не застрахувала свою цивільно-правову відповідальність, на користь компанії, яка сплатила страхове відшкодування потерпілому.

Із встановлених судом обставин вбачається, що винним у вчиненні ДТП визнано А., який не застрахував свою цивільно-правову відповідальність. Страхова компанія «Моторне (транспортне) страхове бюро» виплатила своєму страхувальнику С., який постраждав внаслідок ДТП, страхове відшкодування і звернулася до суду з позовом про стягнення з А. понесених витрат у порядку регресу. Суд, ухвалюючи рішення, також визначив, що правовідносини між сторонами регулюються ст. 1191 ЦК (регрес). При цьому суд не звернув уваги, що зобов'язання з відшкодування шкоди, яке виникло у А. перед С., збереглося, однак у ньому змінилася сторона (кредитор) і ці правовідносини мають регулюватися ст. 993 ЦК (суброгація).

Так, у випадку суброгації відбувається лише зміна осіб у вже наявному зобов'язанні (зміна активного суб'єкта) зі збереженням самого зобов'язання. Це означає, що одна зі сторін набуває прав і обов'язків іншої особи у конкретних правовідносинах. У процесуальному відношенні страхувальник передає свої права страховику на підставі договору і сприяє реалізації останнім прийнятих суброгаційних прав. При регресі одне зобов'язання змінює собою інше, але переходу прав від одного кредитора до іншого не відбувається.

Ці інститути мають різний режим правового регулювання. Так, регрес регулюється загальними нормами цивільного права, а для суброгації відповідно до ст. 993 ЦК встановлено особливий правовий режим.

Щодо розгляду справ про стягнення збитків у порядку регресу, за результатами узагальнення можна дійти висновку, що загалом будь-яких труднощів у суддів не виникає, проте існують спірні питання, які стосуються розгляду справ із застосуванням положення про регрес.

Так, рішенням Царичанського районного суду Дніпропетровської області від 5 квітня 2011 р. у справі за позовом ВАТ «Інвестиційно-фінансовий

консалдінг» до Т., фізичної особи-підприємця В. про відшкодування майнової шкоди, завданої в результаті ДТП, із Т. на користь ВАТ «Інвестиційно-фінансовий консалдінг» у порядку регресу стягнуто 35 854 грн 15 коп. та судові витрати у справі. У задоволенні частини позовних вимог до фізичної особи-підприємця В. було відмовлено. Ухвалою Апеляційного суду Дніпропетровської області рішення суду першої інстанції скасовано.

Ухвалюючи рішення про часткове задоволення позовних вимог до Т. та відмову в задоволенні позовних вимог до фізичної особи-підприємця В., суд першої інстанції керувався тим, що не було надано безспірних доказів стосовно того, що Т., який працював водієм у фізичної особи-підприємця В., саме під час виконання своїх трудових обов'язків скоїв ДТП на автомобілі марки «Мерседес», власником якого є фізична особа-підприємець В.

Апеляційний суд Дніпропетровської області, скасовуючи рішення суду першої інстанції та ухвалюючи нове про відмову в позові до Т. та часткове задоволення позову до фізичної особи-підприємця В. та стягнення із нього на користь позивача 35 854 грн 15 коп. матеріальної шкоди в порядку регресу, керувався тим, що особа, винна у скоєнні ДТП, працювала водієм на час його скоєння.

Регрес у страхуванні виникає щодо вузького кола осіб, а суброгація застосовується стосовно будь-якої особи, відповідальної за настання страхового випадку. При суброгації перебіг строку позовної давності починає свій відлік із того моменту, коли страховик виплатив страхове відшкодування, тобто зазнав збитків.

Розглядаючи такі справи, суди мають встановлювати не лише факти здійснення виплати страхового відшкодування, а й те, чи була застрахована цивільно-правова відповідальність осіб, винних у заподіянні збитків, до кого заявлено позов та в якому розмірі.

У порядку суброгації страховик може стягнути із заподіювача шкоди лише ту суму, яку він сам виплатить страхувальнику. Тому якщо страхове відшкодування лише частково відшкодовує завдані потерпілому збитки, то до заподіювача шкоди буде пред'явлено дві вимоги: перша — вимога страховика в розмірі виплаченого потерпілому страхового відшкодування, друга — потерпілого в розмірі тієї частини завданої шкоди, яка не була покрита страховим відшкодуванням. Заподіювач шкоди може висувати проти страховика лише ті вимоги (заперечення), які він має до потерпілої особи.

При суброгації до страховика переходить лише частина вимоги страхувальника до заподіювача шкоди, яка дорівнює розміру страхового відшкодування. Розмір страхового відшкодування, у свою чергу, має визначатися за правилами, встановленими у договорі страхування. Страховик не вправі вимагати від заподіювача шкоди суму, яку він виплатив страхувальнику з порушенням умов договору страхування. Якщо розрахунок здійснювався за іншими правилами, ніж зазначено в договорі страхування, то при визначен-

ні розміру вимоги страховика, який підлягає задоволенню заподіювачем шкоди, до суми, виплаченої страховиком страхувальнику, не включається виплата, не передбачена договором.

Слід зазначити, що у порядку суброгації страховик не має права вимагати відшкодування вартості експертизи у зв'язку з тим, що вказані витрати страховика не є страховим відшкодуванням, а спрямовані на визначення розміру збитків. Ці витрати належать до звичайної господарської діяльності страховика і не підлягають стягненню з особи, відповідальної за спричинену шкоду.

Крім того, особа, відповідальна за збитки, відшкодовані у результаті страхування, не відповідає за прострочення, яке допустив страховик. Таким чином, страхувальник не має права вимагати від особи, відповідальної за шкоду, сплати процентів за прострочення страховика, який несвоєчасно виплатив відшкодування, тому таке право не може перейти в порядку суброгації. Прогенти виплачуються страховиком через несвоєчасне виконання ним власного зобов'язання перед страхувальником і не можуть бути стягнені у порядку суброгації.

Слід також зазначити, що оскільки при суброгації відбувається заміна особи в зобов'язанні та враховуючи, що відповідно до ст. 515 ЦК заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, відповідно, при укладанні договору особистого страхування у страховика немає правових підстав для стягнення виплаченої страхувальнику (вигодонабувачу) страхової виплати у порядку суброгації, а відтак суброгація може застосовуватися лише до майнового страхування.

Також є випадки, коли суди, ухвалюючи рішення за правилами ст. 993 ЦК, одночасно посилаються і на ст. 38 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», яка передбачає, що страховик, який виплатив страхове відшкодування, має право подати регресний позов.

Згідно із чинним законодавством і регрес, і суброгація виникають на підставі закону. Наприклад, право регресної вимоги встановлено для страховика за договором обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів до особи, яка заподіяла шкоду у разі, коли цю шкоду заподіяно життю та здоров'ю умисно, а також внаслідок вчинення ДТП у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння тощо. Суброгація також виникає на підставі закону – ст. 993 ЦК та ст. 27 Закону України «Про страхування».

Оскільки шкода, заподіяна джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується його володільцем за відсутності вини, судам дуже часто доводиться розглядати так звані регресні позови особи, яка відшкодувала шкоду, до винної особи.

Найчастіше, як свідчить практика, це позови роботодавців до працівників, які заподіяли шкоду під час виконання трудових обов'язків, а також позови страхових компаній, які здійснили виплату страхового відшкодування.

Під час розгляду таких справ слід враховувати, що межі відповідальності винної особи і особи, яка за неї відповідає, можуть не збігатися.

Статтею 132 КЗпП передбачено, що за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації при виконанні трудових обов'язків, працівники, з вини яких заподіяно шкоду, несуть матеріальну відповідальність у розмірі прямої дійсної шкоди, але не більше свого середньомісячного заробітку. Матеріальна відповідальність понад середньомісячний заробіток допускається лише у випадках, зазначених у законодавстві, зокрема, ст. 134 КЗпП передбачено, що працівники несуть матеріальну відповідальність у повному розмірі шкоди, заподіяної з їх вини підприємству, установі, організації, у випадках, коли шкоди завдано діями працівника, який був у нетверезому стані; шкоди завдано не при виконанні трудових обов'язків.

Спорів щодо відшкодування працівниками шкоди у розмірі, що не перевищує середньомісячного заробітку, у провадженні судів фактично немає. Скоріш за все, це пов'язано з тим, що відповідно до ч. 5 ст. 130 КЗпП працівник, який заподіяв шкоду, може добровільно покрити її повністю або частково, проте судам доводиться розглядати позови роботодавців до осіб, які під час виконання трудових обов'язків вчинили дії, які мають ознаки діянь, переслідуваних у кримінальному порядку.

Як свідчить практика, в основному під час розгляду таких справ труднощів не виникає, і винні особи погоджуються із судовими рішеннями, проте в деяких випадках відповідачі заперечують проти позову з тих підстав, що пред'явлені до стягнення суми не збігаються з тими, які виплачені потерпілим.

Вважається, що під час вирішення таких справ необхідно враховувати, що за правилами ч. 1 ст. 1191 ЦК особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи лише у розмірі виплаченого відшкодування.

Всі інші витрати особи, пов'язані зі здійсненням відшкодування шкоди потерпілому, можуть бути стягнуті з винного на підставі статей 22, 1166 ЦК.

Під час розгляду справ за регресними позовами страхових компаній крім загальних норм, що регулюють правовідносини відшкодування шкоди, необхідно враховувати норми спеціального законодавства, а саме ст. 993 ЦК і законів України «Про страхування», «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів».

Статтею 38 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» вста-

новлено, що страховик після виплати страхового відшкодування має право подати регресний позов.

Так, регресний позов подається до страхувальника або водія забезпеченого транспортного засобу, який спричинив ДТП:

- якщо страхувальник (водій) керував транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння або під впливом наркотичних, психотоксичних чи інших одурманюючих речовин;
- якщо страхувальник (водій) керував транспортним засобом без права на керування транспортним засобом відповідної категорії;
- якщо страхувальник (водій) після дорожньо-транспортної пригоди самовільно залишив місце пригоди чи ухилився від проведення в установленому порядку перевірки, констатуючої дію алкогольних напоїв, наркотичних, чи інших одурманюючих речовин, чи споживав ці речовини після ДТП до відповідної констатуючої перевірки;
- якщо ДТП визначена в установленому порядку безпосереднім наслідком невідповідності технічного стану та порядку використання транспортного засобу існуючим вимогам ПДР України;
- якщо страхувальник (водій) не повідомив страховика у строки і за умов, визначених у пп. 33.1.2. п. 33.1. ст. 33 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів».

Також регресний позов може бути подано до підприємства, установи, організації, що відповідає за стан дороги, якщо заподіяна у результаті ДТП шкода виникла з їх вини.

Слід звернути увагу на те, що МТСБУ після сплати страхового відшкодування також не позбавлено права звернутись із регресним позовом до власника транспортного засобу, який не застрахував свою цивільно-правову відповідальність, крім осіб, зазначених у п. 13.1. ст. 13 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», до водія транспортного засобу, який заволодів транспортним засобом за допомогою протиправних дій, до страховика, якщо забезпечений транспортний засіб, що заподіяв шкоду, було встановлено та страховик був зобов'язаний, але не виплатив страхове відшкодування у порядку, встановленому вказаним вище Законом України, до підприємства, установи, організації, що відповідають за стан дороги, якщо заподіяна у результаті ДТП шкода виникла з їх вини.

Як свідчить аналіз судової практики, судді здебільшого враховують положення зазначеної вище норми права.

Статтею 993 ЦК і ст. 27 Закону України «Про страхування» передбачено, що до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат переходить право вимо-

ги, яке страхувальник або інша особа, яка одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за заподіяні збитки.

Позови, пред'явлені на підставі зазначених правових норм, задовольняються судами у повному обсязі та, як правило, питань не викликають, проте під час розгляду таких позовних вимог слід враховувати, що доведення відповідачем відсутності своєї вини у заподіянні шкоди є підставою для відмови у задоволенні регресного позову страховика, який здійснив страхову виплату потерпілому на підставі договору добровільного страхування. Якщо у ДТП крім відповідача винна також і особа, яка отримала страхове відшкодування на підставі договору добровільного страхування, регресна сума має бути зменшена пропорційно ступеню її вини.

Деякі страхові компанії пред'являють регресні вимоги не лише до винної особи, а й до страхової компанії, в якій було застраховано цивільно-правову відповідальність цієї особи.

Вважається, що це не суперечить вимогам ст. 993 ЦК і ст. 27 Закону України «Про страхування», оскільки, якщо цивільно-правова відповідальність винної особи була застрахована в іншого страховика, потерпілий має право вимоги до нього, а отже, це право переходить і до страховика, з яким потерпілий уклав договір добровільного страхування.

Інші спірні питання

За результатами проведеного узагальнення можна зробити висновок, що судова практика застосування норм, які регулюють відносини, пов'язані із відшкодуванням шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, зазвичай є правильною та однаковою.

Разом із тим при проведенні узагальнення виявлено проблемні питання, що виникають при вирішенні справ цієї категорії. Зокрема, вони пов'язані із застосуванням Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів»; із визначенням особи, на яку має покладатися відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, у тих або інших випадках; із встановленням розміру відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки; із визначенням ступеня вини кожного з учасників ДТП, а також підстав для покладення на осіб солідарної відповідальності тощо.

За результатами проведеного узагальнення судової практики у спорах про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, найчастіше трапляються випадки пред'явлення позову до неналежного позивача чи відповідача.

ЗАТ «Донецьксталь» звернувся до суду з позовною заявою до Ф. про відшкодування шкоди. Рішенням Київського районного суду м. Донецька від 30 липня 2010 р. ЗАТ «Донецьксталь» у задоволенні позову було відмовлено.

Відмовляючи у задоволенні позову, суд керувався тим, що ЗАТ «Донецьксталь» не є власником автомобіля, який було пошкоджено з вини відповідача. Крім того, власнику автомобіля, ТОВ «САВІ», страховою компанією, з якою Ф. перебував у договірних відносинах, було виплачено страхове відшкодування в сумі 24 990 грн. За вказаних обставин, на думку суду, позовні вимоги ЗАТ «Донецьксталь» є необґрунтованими.

В обґрунтування доводів апеляційної скарги позивач посилався на те, що, відмовляючи у задоволенні позову з підстав неналежності позивача (ЗАТ «Донецьксталь» не є власниками автомобіля), суд не звернув уваги, що на день ДТП ЗАТ «Донецьксталь» володіло автомобілем на законних підставах, оскільки між ним та власником автомобіля, ТОВ «САВІ», було укладено договір оренди, згідно з яким всі види ремонтних робіт проводяться за рахунок орендаря.

Рішенням Апеляційного суду Донецької області від 11 листопада 2010 р. рішення районного суду скасовано, ухвалено нове, яким позовні вимоги позивача задоволені частково.

Підставами для скасування рішення суду першої інстанції стало порушення судом норм матеріального права, зокрема, судом не враховано вимоги п. 1 ч. 1 ст. 1188 ЦК та абз. 2 п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» № 6 від 27 березня 1992 р. (у редакції станом на день виникнення спірних правовідносин), згідно з якими під володільцем джерела підвищеної небезпеки розуміється юридична особа або громадянин, які здійснюють експлуатацію джерела підвищеної небезпеки на підставі права власності, повного господарського відання, оперативного управління або з інших підстав (договору оренди, довіреності тощо).

Оскільки на день ДТП між позивачем та власником автомобіля «Мерседес S-500», ТОВ «САВІ», існували договірні відносини (було укладено договір оренди), то ЗАТ «Донецьксталь» на законних підставах володіло джерелом підвищеної небезпеки. Згідно з умовами договору оренди на ЗАТ «Донецьксталь» було покладено обов'язок щодо всіх видів ремонту автомобіля.

Оскільки судом достовірно було встановлено, що позивач володіє транспортним засобом, пошкодженим у результаті ДТП, на законних підставах (договір оренди), фактично за власні кошти відремонтував автомобіль (що не суперечить умовам договору оренди), то у суду першої інстанції не було підстав для відмови у задоволенні позову у зв'язку з тим, що позивач не є власником автомобілю.

За правилами ч. 1 ст. 33 ЦПК суд замінює первісного відповідача належним відповідачем, якщо позов пред'явлено до тієї особи, яка має відповідати за позовом, або залучає до участі у справі іншу особу як співвідповідача лише за клопотанням позивача.

Отже, з'ясувавши, що позов пред'явлено до неналежного відповідача, суд має роз'яснити позивачеві право на подачу заяви про заміну відповідача або залучення до участі у справі співвідповідача. У випадку коли позивач після відповідних роз'яснень не подав вказану заяву, суд відповідно до ч. 5 ст. 36 ЦПК має вирішити питання про залучення цих осіб до участі у справі як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог.

Якщо позов про відшкодування шкоди пред'явлено до володільця джерела підвищеної небезпеки, який застрахував свою цивільно-правову відповідальність, і позивач заперечує проти залучення до участі у справі страхової компанії як співвідповідача, ця страхова компанія має бути залучена до участі у справі як третя особа, оскільки рішення у справі може вплинути на її права та обов'язки.

Відповідно до ст. 130 ЦПК проведення попереднього судового засідання є необов'язковим, проте у справах про відшкодування шкоди воно вважається доцільним, оскільки саме в попередньому судовому засіданні вирішується питання про залучення до участі у справі співвідповідачів і третіх осіб, призначення експертизи, витребування доказів, у тому числі матеріалів адміністративних і кримінальних справ, якими підтверджується протиправність дій заподіювача шкоди тощо.

Також судам необхідно дотримуватись вимог процесуального законодавства щодо належного повідомлення учасників процесу про час та місце розгляду справи, а при відкладенні розгляду справи — вимог статей 169, 170 ЦПК.

Ухвалою ВССУ від 20 квітня 2011 р. (справа № 6-723св10) ухвалу Апеляційного суду Дніпропетровської області від 5 жовтня 2010 р. скасовано, справу передано на новий апеляційний розгляд.

Скасовуючи судові рішення, колегія суддів керувалася тим, що відповідно до ч. 1 ст. 305 ЦПК апеляційний суд відкладає розгляд справи в разі неявки у судові засідання особи, яка бере участь у справі, щодо якої немає відомостей про вручення їй судової повістки, або за її клопотанням, коли повідомлені нею причини неявки буде визнано судом поважними.

Із матеріалів справи вбачається, що 5 жовтня 2010 р. апеляційний суд розглянув справу за відсутності Г., взагалі не маючи даних про те, що він повідомлений у встановленому законом порядку про час та місце судового розгляду, докази повідомлення Г. про судові засідання відсутні.

При вирішенні питання про розподіл судових витрат слід керуватися статтями 88, 89 ЦПК, правильно розраховувати суму судового збору і не допускати випадків сплати її в меншому розмірі, ніж передбачено законодавством. У разі якщо позивач просив відстрочити оплату судового збору до проведення експертизи, слід вимагати її оплати до розгляду справи, а також залишати без руху заяви позивачів про збільшення суми позову без доплати відповідної суми судового збору.

Крім того, аналіз вивчених справ свідчить, що судді не завжди з належним сумлінням ставились до розгляду справ цієї категорії та складання процесуальних документів при вирішенні питань про закриття провадження у справах, залишення позовних вимог без розгляду, не завжди дотримувались вимог цивільного процесуального законодавства. Такі порушення мали місце щодо закриття провадження у справі на підставі п. 6 ч. 1 ст. 205 ЦПК. Суди, закриваючи провадження у справі у разі смерті однієї зі сторін, не з'ясовують питання правонаступництва.

Так, відповідно до ст. 37 ЦПК у разі смерті особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії цивільного процесу.

Під час проведення узагальнення встановлено непоодинокі випадки постановлення судом ухвали про залишення позовної заяви без розгляду з підстав неявки в судове засідання належним чином повідомленого позивача.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 207 ЦПК суд постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без розгляду, якщо належним чином повідомлений позивач повторно не з'явився в судове засідання, якщо від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності.

Однак, як вбачається з наданих для узагальнення справ, деякі судді визнають повторністю загальну кількість неявок у судове засідання, на той час як відповідно до вимог законодавства такі неявки мають відбуватися поспіль.

Неоднаковим є підхід суддів і при стягненні витрат, пов'язаних з оплатою правової допомоги адвокатів або інших фахівців у галузі права.

У більшості справ суди стягують витрати на правову допомогу лише на підставі довідок про таку сплату, угод сторін та іншого, без надання розрахунків на підтвердження виконаних робіт адвокатом чи іншим фахівцем у галузі права, та враховуючи вимоги чинного законодавства, зокрема постанови Кабінету Міністрів України «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави» від 27 квітня 2006 р. № 590.

Відповідно до вимог ст. 84 ЦПК витрати, пов'язані з оплатою правової допомоги адвоката або іншого фахівця в галузі права, несуть сторони, крім випадків надання безоплатної правової допомоги. Правове регулювання статусу особи, яка надає допомогу, передбачене ст. 56 ЦПК.

Вирішуючи спір у частині стягнення витрат на правову допомогу, судам слід перевіряти, чи є особа фахівцем у галузі права та чи має вона право за законом на надання правової допомоги; чи надавала ця особа правову допо-

могу стороні як фахівець у галузі права, чи брала участь у справі як представник позивача.

Не можна залишити поза увагою і порушення судами вимог глави 2 ЦПК щодо цивільної юрисдикції.

Так, ухвалою Апеляційного суду Хмельницької області від 26 травня 2010 р. рішення Нетішинського міського суду Хмельницької області від 20 січня 2010 р. скасовано, провадження у справі закрито.

Суд апеляційної інстанції, ухвалюючи таке судове рішення, встановив, що В., який є приватним підприємцем, що підтверджується відповідним свідоцтвом про державну реєстрацію фізичної особи — підприємця, ліцензією Міністерства транспорту та зв'язку України, ліцензійною картою, свідоцтвом про сплату єдиного податку та звітом суб'єкта малого підприємництва — фізичної особи — платника єдиного податку, звернувся до суду з позовом до ЗАТ «Барліг», ТОВ «Ізотерм — С» про відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Встановлено також, що власник автомобіля марки «ЗАЗ–ДЕО» використовував його для підприємницької діяльності.

Згідно з ч. 1 ст. 1 ГПК підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземці), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності, мають право звертатися до господарського суду згідно з встановленою підвідомчістю господарських справ за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів, а також для вжиття передбачених цим Кодексом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням.

Відповідно до з ч. 1 ст. 310 ЦПК рішення суду підлягає скасуванню в апеляційному порядку із закриттям провадження у справі з підстав, визначених ст. 205 цього Кодексу.

Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо вона не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

Висновки та пропозиції

Поряд із вказаними випадками неправильного застосування норм матеріального права судам у подальшій роботі слід враховувати таке.

Для визначення питання, чи підлягає відшкодуванню відповідачем у справі завдана ДТП шкода і в якому розмірі, судам слід ретельно перевіряти докази, що підтверджують вину учасників події — матеріали перевірки органів ДАІ, вироків судів у кримінальних справах та постанови про притягнення до адміністративної відповідальності за порушення ПДР України, висновки автотоварознавчих експертиз, звертати увагу на умови договорів страхування транспортних засобів та автоцивільної відповідальності їх власни-

ків, акцентувати увагу на зазначені в договорах страхування інформації про вигодонабувача та ліміт відповідальності страховика, за наявності фактів, що підтверджують вину всіх осіб, діяльністю яких завдано шкоди, визначити частину вини кожного з них шляхом повного та всебічного з'ясування всіх обставин справи та відповідно до цих часток розрахувати розмір відшкодування.

Відповідно до ст. 1187 ЦК шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку.

Враховуючи наведене положення законодавства, судам слід пересвідчитись у тому факті, що особа, яка завдала шкоду, володіє джерелом підвищеної небезпеки саме на відповідній правовій підставі, ретельно досліджувати докази, що підтверджують цей факт, зокрема чи перебуває заподіювач шкоди у трудових відносинах із власником транспортного засобу, чи не є нікчемним правочин, на підставі якого здійснюється використання транспортного засобу заподіювачем шкоди (наприклад, чи дотримано вимоги ст. 799 ЦК щодо нотаріального посвідчення договору найму транспортного засобу за участю фізичної особи тощо).

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про страхування» розмір страхової суми та (або) розмір страхових виплат визначаються за домовленістю між страховиком та страхувальником під час укладення договору страхування або у випадках, передбачених чинним законодавством.

Згідно зі ст. 22 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» при настанні страхового випадку страховик згідно з лімітами відповідальності страховика відшкодовує у встановленому цим Законом порядку оцінену шкоду, яка була заподіяна у результаті ДТП життю, здоров'ю та майну третьої особи.

Судам при оцінці розрахунків шкоди, спричиненої транспортному засобу внаслідок ДТП, викладених у висновках автотоварознавчих експертів та розрахунках страхових відшкодувань, здійснених страховиками, слід враховувати положення Методики товарознавчої експертизи та оцінки дорожніх транспортних засобів, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 24 листопада 2003 р. № 142/5/2092.

Відповідно до ст. 1194 ЦК особа, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування шкоди, завданої нею іншій особі, зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням).

При оцінці моральної (немайнової) шкоди, спричиненої потерпілим особам внаслідок ДТП, суди повинні належним чином оцінювати ступінь їх немайнових витрат, а також у випадках пред'явлення таких вимог до страховиків враховувати положення ст. 611 ЦК про те, що таке відшкодування може бути застосовано лише у передбачених законом або договором випадках порушення страховою компанією зобов'язань, і виходити з того, чи передбачено укладеним договором страхування можливість такого відшкодування страховиком. Необхідно звернути увагу на те, що п. 22.3. ст. 22 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» і п. 3 ч. 2 ст. 23 ЦК обов'язок відшкодування моральної шкоди, завданої пошкодженням майна, покладено на особу, яку визнано винною у скоєнні ДТП.

При визначенні розміру відшкодування шкоди, завданої здоров'ю потерпілої особи внаслідок ДТП (розміру відшкодування заробітку (доходу), втраченого нею внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності, додаткових витрат, стороннього догляду тощо), суди повинні звертати увагу на виплати, без урахування яких згідно з ч. 3 ст. 1195 ЦК визначається шкода, завдана каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я. Також враховувати, що у випадках, коли середньомісячний заробіток потерпілого, виходячи з якого встановлюється розмір втраченого фізичною особою внаслідок каліцтва або іншого ушкодження здоров'я заробітку (доходу), є меншим від п'ятикратного розміру мінімальної заробітної плати, розмір втраченого заробітку згідно з вимогами ст. 1197 ЦК обчислюється саме виходячи з п'ятикратного розміру мінімальної заробітної плати, а не фактичного за місцем роботи, а розмір втраченого доходу від підприємництва — на підставі даних державної податкової служби (ст. 1198 ЦК).

В усіх випадках слід виконувати вимоги ст. 212 ЦПК щодо оцінки доказів і ст. 213 ЦПК щодо законності та обґрунтованості рішення суду.

Вважаємо, що узагальнення сприятиме правильному та однаковому розгляду судами зазначеної категорії справ.

Ураховуючи викладене вище, ВССУ вважає за необхідне внести такі пропозиції:

— розглянути узагальнення на нараді суддів судової палати у цивільних справах ВССУ;

— витяг із узагальнення направити судам апеляційної інстанції для обговорення на оперативній нараді та доведення висновків до відома суддів судів першої інстанції;

— апеляційним судам України необхідно періодично узагальнювати судову практику розгляду справ цієї категорії, проводити тематичні семіна-

ри із суддями щодо забезпечення правильного застосування законодавства при розгляді вказаних справ, що сприятиме підвищенню якості правосуддя;

— апеляційним судам України в разі допущення грубих порушень цивільно-процесуального законодавства України та неправильного застосування норм матеріального права судами першої інстанції реагувати на допущені помилки відповідними процесуальними документами в межах наданих їм повноважень;

— на основі узагальнення підготувати для прийняття відповідну постанову пленуму ВССУ.

М. П. Пшонка

*заступник Голови Вищого
спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних
і кримінальних справ,
заслужений юрист України*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩОГО СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО СУДУ УКРАЇНИ З РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ І КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ ЯК КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений, своєчасний розгляд та вирішення цивільних справ з метою захисту прав, свобод та інтересів учасників правовідносин.

Звернення до суду за захистом прав і свобод людини та громадянина гарантується Конституцією України (ст. 8), а юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124). Судовий захист цивільного права та інтересу відповідно до ст. 3 ЦК належить до загальних засад цивільного законодавства, які є найважливішими принципами цивільного права, і їх виконання лежить в основі правозастосовної діяльності суду.

У ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, рішеннях Європейського суду з прав людини та пакеті рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи міститься низка стандартів з цього питання. Взнявши на себе певні зобов'язання перед Радою Європи, Україна задекларувала готовність і здатність їх виконувати шляхом здійснення незалежного, доступного та ефективного правосуддя.

Ефективний захист прав, свобод та інтересів особи — це та діяльність, завдяки якій судова влада перестає бути абстрактним поняттям і постає найбільш вагомою складовою правової держави, громадянського суспільства, яке прагне до верховенства права.

У Конституції України передбачено всі необхідні умови для становлення доступної для суспільства судової влади. Проведення судової реформи з

метою підвищення ефективності захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та свобод неможливо без докорінних змін у сфері здійснення правосуддя, становлення справді незалежної, самостійної судової влади. Крім того, інтеграція України в європейський і світовий простір потребує відповідних перетворень в усіх сферах суспільного життя, адаптації основних державних інституцій до їх найкращих світових моделей. Чи не найбільшою мірою це стосується саме судової системи.

На здійснення правосуддя впливає не лише ефективність організації судової влади. Роль особистості судді у процесі здійснення правосуддя залежить від його правосвідомості, професійності, моральності, особистого авторитету, які мають визначальне значення у здійснюваній ним судовій діяльності, а тому вимоги до суддів повинні постійно підвищуватися.

Професія судді серед усіх юридичних професій найбільш складна та відповідальна. Виняткове право вирішувати долю людини суддя реалізує через власне самовдосконалення і моральний самоконтроль, без якого правові норми стосовно етики поведінки судді залишаються декларативними.

Безумовне дотримання суддею моральних, етичних вимог дозволяє виключити негативну оцінку суспільством діяльності суду. У суддівському середовищі регіону беззаперечним моральним та професійним авторитетом, перш за все, повинен володіти голова апеляційного суду, який має бути прикладом для наслідування для кожного судді без винятку.

Особливу увагу слід приділити праву судді на суддівський розсуд та судову помилку. Диспозитивність цивільних правовідносин, складні юридичні та фактичні обставини майнових та немайнових правовідносин підвищують вірогідність помилок.

Кожна людина має право на помилку. І розуміючи, що правосуддя здійснюється людьми, можна допустити, що судова помилка є «необхідним злом». Але слід прагнути до того, щоб це траплялося якомога рідше. Аналіз скасованих рішень свідчить, що судді, на жаль, все ж таки допускають певну кількість помилок.

Виправляти суддівські помилки покликана надійна та ефективна система перегляду судових рішень, вироблена світовою та вітчизняною наукою і практикою судочинства. В Україні ж її складовими елементами є апеляційне, касаційне провадження та перегляд судових рішень Верховним Судом України.

Роком складної та напруженої роботи для судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ став 2011 рік. Далися взнаки реформування законодавства, становлення суддівського корпусу, недосконалість існуючої моделі касації в цивільних справах.

Основним завданням ВССУ було створення, формування і побудова організаційної діяльності та структури суду відповідно до вимог Закону

України «Про судоустрій і статус суддів», забезпечення правильного й однакового застосування судами норм матеріального та процесуального права.

Найскладнішим у цьому плані було і залишається питання формування суддівського корпусу, адже попри докладені зусилля склад обох палат ВССУ досі не відповідає встановленій чисельності.

Через відсутність умов для розміщення суддів та працівників суду у судовій палаті у цивільних справах до цього часу залишаються 17 вакантних посад суддів.

Запорукою ефективності судової реформи є вирішення проблеми постійного збільшення навантаження на суддів.

Навантаження на суддів всіх інстанцій є взаємозалежним, адже необґрунтоване збільшення навантаження на суддів нижчих інстанцій негативно впливає на якість судових рішень, що призводить до збільшення кількості судових рішень, які набули законної сили та оскаржуються до суду касаційної інстанції.

Слід зазначити, що підхід до визначення навантаження на суддів першої, апеляційної та касаційної інстанцій має бути диференційованим. Рішення суду касаційної інстанції відрізняється рівнем складності та формулюванням правової позиції суду, яка має бути взірцем для судів нижчих інстанцій.

Відповідно до рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 16 вересня 1986 р. № R (86) 12 державам-членам щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах стосовно необхідності поступово зменшувати кількість покладених на суддів завдань, доручаючи такі завдання іншим особам або органам, управлінням забезпечення діяльності судової палати у цивільних справах ВССУ здійснюються нагадування про витребувані справи, листування з приводу руху касаційної скарги тощо. Так, навантаження на суддю судової палати з розгляду цивільних справ касаційної інстанції корегується з огляду на: підвищену складність цивільних справ; особливості відкриття касаційного провадження у справі; особливості попереднього розгляду справи; колегіальний порядок розгляду справ тощо.

На сьогодні діє 7 колегій суддів судової палати у цивільних справах, у провадженні яких перебуває значна кількість справ. Так, протягом першого кварталу 2012 р. судовою палатою у цивільних справах у складі колегій із 5 суддів розглянуто 2 602 справи.

Загальна кількість матеріалів, які надійшли до судової палати у цивільних справах за 2011 рік, становила 122 465 касаційних скарг, заяв, звернень, клопотань тощо. Із них: касаційних скарг — 52 030, заяв про перегляд судових рішень Верховним Судом України — 2 017, заяв про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами — 106, клопотань про визначення підсудності — 97, заяв, звернень, клопотань — 54 725, справ — 13 490.

Протягом першого кварталу 2012 р. надійшло 14 008 касаційних скарг, заяв про перегляд судових рішень Верховним Судом України — 752, заяв

про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами — 41, клопотань про визначення підсудності — 20, справ — 4 486.

Кількість касаційних скарг, заяв, звернень, клопотань у цивільних справах, які надійшли до ВССУ, свідчить, що суд залишається останньою інстанцією, де особа сподівається отримати захист своїх цивільних прав та інтересів. Це підтверджує довіру громадян до судової системи, яку здебільшого тенденційно і невинувато намагаються зменшити в очах суспільства.

Через відсутність у законодавстві матеріальних критеріїв обмеження касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах постійно зростає кількість касаційних скарг, значну частину з яких становлять необґрунтовані скарги та скарги у справах із незначною вартістю позову. Це суттєво збільшує навантаження на суддів судової палати у цивільних справах.

Якщо порівняти показники діяльності Верховного Суду України у 2009 р. (діяв як суд касаційної інстанції у цивільних справах) із показниками судової палати у цивільних справах ВССУ у 2011 р., то очевидним є не лише значне збільшення кількості надходжень касаційних скарг, цивільних справ, а й зростання динаміки їх розгляду судовою палатою у цивільних справах ВССУ.

На сьогодні єдиним механізмом обмеження касації у цивільних справах є відмова у відкритті касаційного провадження на стадії відкриття касаційного провадження, зокрема на підставі п. 5 ч. 3 ст. 328 ЦПК. Відсотковий показник постановлення ухвал про відкриття касаційного провадження за результатами розгляду касаційних скарг із відмовою у відкритті касаційного провадження у 2011 р. становив 50,2 %.

За результатами аналізу статистичних даних у першому кварталі 2012 р. цей показник становить 39,53 %.

Високим залишається показник співвідношення кількості всіх касаційних скарг, що надійшли до судової палати у цивільних справах ВССУ із касаційними скаргами, які залишено без руху та надано строк на усунення недоліків, — 26 %, що додатково підтверджує необґрунтованість строків на касаційне оскарження, встановлених ст. 325 ЦПК.

Механізм судового процесу має бути спрямований на прискорення судового розгляду, а не на його затягування, для цього розгляд цивільних справ повинен відбуватись не у скорочені, а в об'єктивні, оптимальні, обґрунтовані строки.

У строк, визначений законодавцем на касаційне оскарження, а це 20 днів з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду (ч. 1 ст. 325 ЦПК), сторони та інші особи, які мають право на касаційне оскарження, не встигають отримати копії оскаржуваних рішень (ухвал) судів першої та апеляційної інстанцій. У зв'язку з цим касаційні скарги масово подаються з порушенням вимог ст. 326 ЦПК.

У зв'язку з цим доцільно звернути увагу на положення Постанови Верховної Ради України від 19 травня 2011 р. № 3421-VI «Про прийняття за

основу проекту Закону «Про внесення змін до статті 328 Цивільного процесуального кодексу України щодо забезпечення права на касаційне оскарження», відповідно до якої пропонувалось виключити п. 5 ч. 3 ст. 328 ЦПК.

Крім того, на засіданні Комітету Верховної Ради України з питань правосуддя, яке відбулося 16 травня 2012 р., було розглянуто проект Закону України «Про внесення змін до статті 328 Цивільного процесуального кодексу України щодо підстав відмови у відкритті касаційного провадження» (реєстраційний № 10287 від 29 березня 2012 р.).

ВССУ звернувся з листом до Комітету Верховної Ради України з питань правосуддя, в якому обґрунтував необхідність збереження в сьогоденних умовах норми, що дозволяє судді-доповідачу відмовляти у відкритті касаційного провадження, якщо касаційна скарга є необґрунтованою. Адже витребування десятків тисяч цивільних справ значно ускладнило роботу судової палати у цивільних справах ВССУ.

Внесення змін до цивільного процесуального законодавства, у тому числі із задекларованою метою забезпечити право на касаційне оскарження, без врахування реалій вітчизняного цивільного судочинства, призведе до протилежного результату — збільшення часу розгляду справ, збільшення навантаження на суддів як в частині кількості цивільних справ, що розглядаються, так і в частині збільшення кількості заяв, звернень і клопотань, на які надаються відповіді на виконання Закону України «Про звернення громадян».

Право суду касаційної інстанції вирішувати питання про наявність чи відсутність підстав для відкриття касаційного провадження (за умови однакового тлумачення цього поняття у процесі правозастосування) не суперечитиме засадам доступності правосуддя і відповідатиме ролі, місцю і повноваженням касаційного суду як незалежного органу правосуддя.

Слід наголосити, що за результатами розгляду Комітетом прийнято рішення рекомендувати Верховній Раді України відхилити згадані законопроекти.

Аналіз даних за категоріями спорів щодо скасованих судових рішень за 2011 р. порівняно із п'ятьма місяцями поточного року (станом на 25 травня 2012 р.) доводить, що найбільша кількість судових рішень скасовується у спорах, що виникають із договорів; у спорах про відшкодування шкоди; у спорах про право власності та інші речові права; у спорах із житлових та трудових правовідносин.

Так, за результатами перегляду рішень суду касаційною інстанцією у спорах, що виникають із договорів, скасовано 703 рішення суду, із них 306 — із позики, кредиту, банківського вкладу, тобто 43,5 % усіх спорів із договорів. У зазначеній категорії справ рішення залишено без змін, а касаційні скарги без задоволення у 198 справах, що становить лише 28 % загальної кількості в категорії. У спорах із договорів рішення залишаються без змін, а касаційні

скарги без задоволення майже у кожному третьому випадку, в спорах із кредитних правовідносин — лише в кожному четвертому випадку.

Кількість звернень до суду за захистом порушених та оспорюваних прав за категоріями спорів, для врегулювання яких могли б бути задіяні механізми досудового врегулювання (кредитні, спадкові правовідносини), свідчить про додаткове навантаження на судову систему, якого можна було б уникнути за умови застосування інших юрисдикційних механізмів захисту прав особи, наприклад, нотаріальних. Прийняття на законодавчому рівні нормативних актів також дозволило б частково врегулювати, наприклад, кредитні правовідносини, таким чином, зменшити навантаження на судову систему.

У спорах про відшкодування шкоди, про право власності та інші речові права та у спорах із трудових відносин скасовується приблизно кожне друге рішення суду. У спорах із житлових правовідносин — майже кожне третє рішення суду.

Такий результат є закономірним, адже в цілому відповідає найбільш поширеним категоріям спорів, в яких подаються касаційні скарги.

Слід зазначити, що у 2011 р. у спорах із договірних відносин та у спорах про захист права власності скасовувалося кожне третє судове рішення. У спорах про відшкодування шкоди — кожне четверте, а в житлових і трудових спорах — кожне друге судове рішення.

Значне зростання кількості скасованих рішень, порівняно із 2011 роком, відбулося у спорах із договорів та про відшкодування шкоди. Очевидно, що саме в зазначених категоріях справ проблеми правозастосування є найбільш гострими і потребують уваги суддів касаційного та апеляційних судів у подальшому.

Водночас найбільша кількість скасованих судових рішень із ухваленням нового рішення станом на 25 травня 2012 р. у спорах із договірних відносин — 68 (у 2011 р. — 38), у спорах про відшкодування шкоди — 41 (у 2011 р. — 29), у спорах про захист права власності — 20 (у 2011 р. — 24), у житлових спорах — 8 (у 2011 р. — 5), у трудових спорах — 7 (у 2011 р. — 37).

Окремо слід звернути увагу на спори, пов'язані із застосуванням Закону України «Про захист прав споживачів». Зазначена категорія спорів набула особливої актуальності у зв'язку із внесенням змін до законодавчих актів, що регулюють захист прав споживачів, зокрема в галузі фінансових послуг, та Рішенням Конституційного Суду України від 10 листопада 2011 р. № 15 рп/2011. Станом на 25 травня 2012 р. ВССУ скасовано 26 судових рішень у цій категорії, в тому числі із ухваленням нового рішення у 10 справах; рішення суду залишено без змін, а касаційні скарги — без задоволення у 11 справах.

Слід наголосити також на дотриманні судьями судової палати у цивільних справах ВССУ вимог цивільного процесуального законодавства щодо

розгляду касаційних скарг та цивільних справ. Порушення, що виникають, зокрема щодо строків розгляду справ, зумовлені надходженням витребуваних справ із місцевих судів з уже порушеними строками, несвоечасністю відправки кореспонденції та значним навантаженням на суддів.

Так, судовою палатою у цивільних справах ВССУ протягом п'яти місяців 2012 р. здійснено 398 нагадувань судам першої та апеляційної інстанцій про необхідність терміново направити ВССУ витребувану цивільну справу у зв'язку з істотним затягуванням надходження справи (їдеться про строки від трьох місяців до року і більше).

Найбільшу кількість нагадувань здійснено судам міста Києва (80), Дніпропетровської (54), Одеської (29) та Харківської областей (21).

Так, Комінтернівським районним судом Одеської області не виконано ухвалу ВССУ від 28 березня 2011 р., якою витребувано цивільну справу № 2-753/05; Харківським районним судом Харківської області не виконано ухвалу ВССУ від 7 вересня 2011 р., якою витребувано цивільну справу № 2-2590/11.

Касаційний перегляд судових рішень, які набрали законної сили, передбачає виправлення помилок у правозастосуванні та тлумаченні норм матеріального і процесуального права, формування єдиної судової практики у цивільних справах та забезпечення верховенства права, що є основним завданням ВССУ як суду касаційної інстанції в цивільних справах.

Норми ЦПК орієнтують касаційну інстанцію на перевірку за своєю ініціативою законності постановленого судового рішення, що оскаржується через наявність порушень матеріального та процесуального права (ч. 4 ст. 328 ЦПК).

Більш глибоке дослідження підстав для скасування та зміни судових рішень у касаційному порядку, яке відображає специфіку касаційного перегляду судових рішень та дозволяє зберегти баланс між захистом прав осіб та збереженням стабільності судових рішень, що набрали законної сили, здійснюється при підготовці постанов пленуму ВССУ та узагальнень судової практики.

Повноваження ВССУ щодо забезпечення правильного й однакового застосування судами норм матеріального і процесуального права в галузі цивільної юрисдикції реалізується шляхом прийняття постанов пленуму, яких станом на сьогодні прийнято 22, із них 9 – про практику застосування судами цивільного та цивільно-процесуального законодавства: «Про судову практику в цивільних справах про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб», «Про судову практику застосування статей 353–360 Цивільного процесуального кодексу України», «Про узагальнення судової практики розгляду судами спорів, що виникають із договору найму жилого приміщення (статті 61–71 Житлового кодексу України)», «Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження», «Про узагальнення судової практики розгляду судами цивіль-

них справ про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, у 2010–2011 роках», «Про внесення змін і доповнень до постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 вересня 2011 року № 11 «Про судову практику застосування статей 353–360 Цивільного процесуального кодексу України», «Про застосування цивільного процесуального законодавства при перегляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами», «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин», «Про практику застосування судами статті 376 Цивільного кодексу України (про правовий режим самочинного будівництва)».

У 2012 р. планується прийняття ще цілої низки постанов пленуму ВССУ в галузі цивільної юрисдикції.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус судів» у ВССУ діє Науково-консультативна рада, що утворена із висококваліфікованих фахівців у галузі права для попереднього розгляду проектів постанов ВССУ, підготовка яких потребує наукового забезпечення.

Окрему увагу необхідно звернути на випадки неоднакового правозастосування у практиці ВССУ як суду касаційної інстанції.

Закономірною і такою, що відповідає найбільш поширеним категоріям спорів, є кількість постановлених у 2011 р. ухвал про допуск справи до провадження Верховного Суду України за заявами про перегляд судових рішень: у спорах із договірних відносин — 38 ухвал, із них 11 — у спорах із договору позики, кредиту, банківського вкладу (29 %); 14 ухвал — у спорах про відшкодування шкоди; 10 ухвал — у трудових спорах; 8 ухвал — у спорах про право власності та 5 ухвал — у спорах із земельних правовідносин.

Неоднакове правозастосування виявляє та свідчить про найбільш слабкі та суперечливі положення законодавства.

Навіть Верховним Судом України іноді приймаються протилежні за змістом судові рішення з питань врегулювання одних і тих же правовідносин. Прикладом є постанова Верховного Суду України від 30 січня 2012 р. у справі за позовом про повернення автомобіля, отриманого інвалідом в якості гуманітарної допомоги. Верховним Судом України 16 травня 2012 р. було прийнято постанову за аналогічним позовом, але протилежну за змістом, що свідчить про об'єктивні труднощі у правозастосуванні, складність правової кваліфікації відносин, що виникають між суб'єктами права.

Суди першої та апеляційної інстанцій не повинні самовідсторонюватись від удосконалення правозастосовної практики. У світовому судочинстві непоодинокими є випадки недотримання судами нижчих інстанцій правових позицій, висловлених у рішеннях судів касаційної інстанції, що змушує вищі суди переглядати суперечливі, помилкові рішення. Обґрунтовані правові позиції судів нижчих інстанцій сприяють прогресу та удосконаленню застосування норм матеріального права.

Основне навантаження від перегляду судових рішень звісно несуть апеляційні суди. Основним завданням апеляційного перегляду судових рішень є недопущення випадків набрання законної сили помилковими судовими рішеннями.

Питання не лише в кількості судових рішень, переглянутих у апеляційному порядку. У 2011 р. апеляційними судами переглянуто 110, 7 тис. судових цивільних справ (з них 79, 3 тис. рішень та 31, 4 тис. ухвал).

Окрему увагу слід звернути на результати перегляду касаційною інстанцією рішень, ухвалених судами апеляційної інстанції. Так, із 1 755 судових рішень, скасованих ВССУ протягом п'яти місяців поточного року, 724 — це рішення апеляційних судів, що становить 41, 25 % від всіх скасованих рішень.

Правозастосовна діяльність суду відбувається у передбаченій законом процесуальній формі, тому потрібно звернути увагу на процесуальну компетентність апеляційних судів, щодо якої можна зробити висновки, керуючись статистикою скасування в касаційному порядку ухвал, що перешкоджають подальшому провадженню у справі, із направленням справи для продовження розгляду судом.

За п'ять місяців поточного року, судовою палатою ВССУ переглянуто 1 185 ухвал, що перешкоджали подальшому провадженню у справах, із них 279 залишено без змін, а касаційні скарги — без задоволення, скасовано було 906 ухвал.

Особливу увагу слід звернути на ухвали, що перешкоджають подальшому провадженню у справі. У 2011 р. загальна кількість скасованих ухвал, що перешкоджають подальшому провадженню у справі, постановлених апеляційними судами — 632, тоді як в судах першої інстанції ця кількість менша — 602 ухвали.

У 2011 р. найбільша кількість скасованих ухвал апеляційних судів Чернівецької (на 50 % більше скасованих ухвал, що перешкоджають подальшому провадженню у справі, ніж у судах першої інстанції) та Закарпатської областей (на 38 % більше скасованих ухвал, ніж у судах першої інстанції). На жаль, і у поточному році ця негативна тенденція збереглася.

Так, судовою палатою у цивільних справах ВССУ скасовано 416 ухвал, постановлених апеляційними судами, та 402 ухвали, постановлених судами першої інстанції, що перешкоджають подальшому провадженню у справі. У діяльності апеляційних судів у деяких регіонах ця негативна тенденція навіть прогресувала.

Так, Апеляційним судом Черкаської області постановлено на 325 % більше ухвал, що перешкоджають подальшому провадженню у справі, скасованих касаційним судом, ніж судами першої інстанції цієї області. Апеляційним судом Луганської області — на 250 % більше, Апеляційним судом Автономної Республіки Крим — на 236 % більше, Апеляційним судом Запорізької області — на 216 % більше, Апеляційним судом Вінницької області — на 171 %

більше, Апеляційним судом Дніпропетровської області – на 160 % ухвал більше. Негативна статистика скасованих у касаційному порядку ухвал, постановлених апеляційними судами, порівняно із судами першої інстанції, спостерігається і у Житомирській, Київській, Львівській, Миколаївській, Рівненській та Чернівецькій областях.

Кожен апеляційний суд повинен аналізувати причини допущених порушень процесуального закону та вживати заходів, спрямованих на їх попередження та недопущення в майбутньому, адже йдеться про судові рішення, які набирають законної сили. Це матиме значний вплив на стабільність постановлених судових рішень.

Підсумовуючи викладене вище, можна дійти висновку, що загальним проблемним моментом є помилки при обрахуванні строків на апеляційне оскарження та постановлення ухвал про залишення апеляційної скарги без розгляду (ч. 4 ст. 294 ЦПК).

Також значні труднощі виникають при застосуванні апеляційними судами ст. 293 ЦПК щодо можливості оскарження окремо від рішення суду ухвал, передбачених ст. 293 ЦПК. Це підтверджується як численними запитаннями судів, так і кількістю скасованих у касаційному порядку ухвал апеляційних судів про відхилення апеляційної скарги і залишення без змін ухвал стосовно питань, передбачених у ч. 1 ст. 293 ЦПК.

Рішення Конституційного Суду України від 27 січня 2010 р., від 28 квітня 2010 р., від 8 липня 2010 р. та від 2 листопада 2011 р. щодо офіційного тлумачення ст. 293 ЦПК спрямовані на більш ефективний захист прав та інтересів особи, на формування єдиних підходів у правозастосовній практиці при реалізації права на судовий захист. Тобто, приймаючи зазначені рішення, Конституційний Суд України керувався тим, що апеляційне оскарження судового рішення можливе у всіх випадках, крім тих, коли закон містить заборону на таке оскарження.

Судовою палатою у цивільних справах ВССУ було надано роз'яснення від 12 липня 2011 р. про необхідність застосування єдиного підходу при вирішенні питання про прийняття до розгляду апеляційних скарг щодо всіх пунктів ч. 1 ст. 293 ЦПК.

Недоліком чинного процесуального законодавства є відсутність переліку обов'язкових підстав для скасування рішення суду.

Судьями судової палати в цивільних справах було розроблено та направлено до Верховної Ради України проект Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України» в частині удосконалення механізму апеляційного провадження. Запропонованою редакцією ст. 311 ЦПК «Підстави для скасування рішення суду і розгляд справи за правилами, встановленими для розгляду справи судом першої інстанції» передбачено встановлення підстав для обов'язкового скасування рішення суду. Так, рішення суду підлягає обов'язковому скасуванню, якщо: 1) справу

розглянуто неповноважним суддею або складом суду; 2) справу розглянуто за відсутності будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, належним чином не повідомлених про час і місце судового засідання; 3) суд вирішив питання про права та обов'язки осіб, які не брали участь у справі; 4) суд розглянув не всі вимоги і цей недолік не може бути усунений ухваленням додаткового рішення судом першої інстанції. Зазначені підстави є узагальненням найбільш істотних порушень норм процесуального права, що їх допускають, насамперед, суди першої інстанції. При цьому апеляційний суд за будь-яких обставин також позбавлений можливості поновити порушені права суб'єктів процесу, оскільки ч. 1 ст. 303 ЦПК визначає межі апеляційного розгляду: «в межах вимог, заявлених у суді першої інстанції».

Інші порушення норм процесуального права повинні усувати суди апеляційної інстанції відповідно до наданих законом повноважень.

Актуальним залишається питання підвищення вимог до якості судових рішень. Основна функція судової влади — це здійснення правосуддя. Саме за якістю судових рішень можна зробити висновок про стан правозастосування та судову систему загалом.

Постановлення юридично і логічно виважених судових рішень сприяє утвердженню авторитету судової влади. Вони адресуються конкретним учасникам процесу та є показником рівня правової культури судді, суду та їхньої поваги до громадян і закону.

Необхідно створювати умови для ефективного та справедливого розгляду справ цивільної юрисдикції саме в суді першої інстанції. Це завдання судів апеляційної інстанції, яке виконується у співпраці із судом касаційної інстанції.

Результати розгляду справ у суді касаційної інстанції, а також узагальнень судової практики в різних категоріях справ свідчать, що суди в основному дотримуються норм матеріального та процесуального права при розгляді справ цивільної юрисдикції.

Разом із тим наявність помилок, порушень процесуального законодавства свідчать, що суди не завжди достатньо повно з'ясовують фактичні обставини справи, дають правильну юридичну оцінку доказам, належним чином перевіряють пояснення сторін, у зв'язку з чим постановлені судові рішення не повною мірою відповідають вимогам статей 213–215 ЦПК.

За результатами касаційного перегляду судових рішень та за результатами узагальнень судової практики в окремих категоріях справ можна констатувати, що якби вищі судові інстанції володіли ревізійними повноваженнями, кількість виявлених порушень процесуального закону була б ще більшою.

Результати аналізу розглянутих судами справ цивільної юрисдикції найчастіше свідчать про такі недоліки:

— неналежна підготовка справи до судового розгляду, неналежне визначення складу осіб, які мають брати участь у справі;

- відсутність у матеріалах справи доказів на підтвердження обставин, які суд вважав встановленими, та належної оцінки доказів;
- наявність формулювань у резолютивній частині рішень судів першої інстанції, які суперечать законодавчим дефініціям.

Аналіз практики застосування норм ст. 130 ЦПК «Попереднє судове засідання» свідчить, що деякі судді ігнорують її вимоги чи застосовують лише формально, внаслідок чого всі процесуальні дії, в тому числі надання доказів, вчиняються судом на стадії судового розгляду. Це свідчить про формальний, в окремих випадках, підхід суду до підготовки справи до розгляду, що впливає на строки розгляду справи (затягування розгляду справи) та послідовність судового процесу.

Витребування доказів, виклик свідків, проведення експертиз тощо здійснюється відповідно до вимог процесуального закону (п. 5 ч. 6 ст. 130 ЦПК) лише за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, відповідає вимогам диспозитивності та змагальності цивільного процесу, але разом із тим значно ускладнює завдання суду щодо розгляду цивільної справи. Проте змагальність сторін не означає самовідсторонення суду, яке призводить до постановлення незаконних та необґрунтованих рішень суду, що не оскаржуються в апеляційному і касаційному порядку та набирають законної сили.

Саме суд зобов'язаний роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їх права й обов'язки, попередити про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій та сприяти у здійсненні їхніх прав, і таким чином визначити належний предмет доказування.

До порушень строків розгляду цивільних справ нерідко призводить не лише недосконалість норм цивільного процесуального права із постановленням законного та обґрунтованого рішення суду. Досить часто це пов'язано із невмінням деяких суддів належним чином організувати свою роботу, недостатньою кваліфікованістю судових кадрів, що призводить до формування негативного ставлення громадян до судової системи в цілому.

Крім зазначених випадків неправильного застосування норм матеріального та процесуального права, судами не враховуються достатньою мірою вимоги ч. 1 ст. 11 ЦПК щодо розгляду цивільних справ на засадах диспозитивності. Так, судом касаційної інстанції встановлено випадки, коли судами приймаються рішення за умови, що в матеріалах справи не міститься позовних вимог, по суті яких судами було прийнято рішення.

Виникають зауваження і до процесуального оформлення судових рішень, які за формою і змістом іноді не відповідають вимогам ст. 215 ЦПК: в мотивувальній частині не зазначено мотивів, з яких суд вважає встановленою наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувались вимоги чи заперечення; відсутність аналізу доказів та посилань на матеріальну норму, за якою вирішувався спір. Встановлені також випадки, коли спір, всупереч вимогам статей 26, 30 ЦПК, розглядався за участю лише однієї сторони у

справі — позивача. Періодично судами порушуються вимоги ст. 64 ЦПК, про що свідчать наявні в матеріалах справ в якості письмових доказів нена належно засвідчені копії документів. Одним із поширених недоліків у справах цивільної юрисдикції є прийняття судом до розгляду позовних заяв без зазначення ціни позову. У значній частині випадків судовий збір за такими позовами оплачується за заниженими ставками.

Суди повинні, безумовно, дотримуватися вимог процесуального законодавства на стадії прийняття позовних заяв та підготовки справ до розгляду, перевіряти відповідність заяв вимогам статей 119, 120 ЦПК.

Уніфікації правозастосовної практики та підвищенню якості правосуддя сприятиме періодичне узагальнення судової практики розгляду різних категорій справ цивільної юрисдикції.

Норми чинного процесуального закону, на жаль, далекі від досконалості, а деякі з них, за умови недобросовісного виконання їх приписів, взагалі можуть гальмувати оперативний судовий розгляд.

Як вже зазначалось, у ВССУ приділяється необхідна увага законопроектній роботі щодо підготовки змін до законодавства, які напрацьовуються у повсякденній практиці і мають єдину мету — забезпечення ефективності та доступності правосуддя шляхом удосконалення цивільного процесуального законодавства.

Так, судовою палатою у цивільних справах розроблено і направлено до Верховної Ради України чотири законопроекти про внесення змін до ЦПК щодо удосконалення процедури заочного розгляду справи, наказного провадження, апеляційного провадження та щодо перегляду судових рішень у касаційному порядку.

Водночас з метою підвищення ефективності судового захисту та полегшення доступу до правосуддя, для покращання якості та ефективності функціонування судочинства слід брати активну участь у реформуванні законодавства шляхом надання законодавцю пропозицій щодо запровадження та розвитку альтернативних способів вирішення спорів, підвищення відповідальності боржника за невиконання судового рішення, удосконалення системи виконання судових рішень тощо.

ВССУ є фактично останньою судовою інстанцією, яка має забезпечити одне із фундаментальних прав людини — право на судовий захист її інтересів.

Протягом незначного проміжку часу ВССУ відбувся як суд касаційної інстанції в цивільних справах. Завдань і проблем, які потребують вирішення у майбутньому достатньо. Вся система правосуддя проходить непростий шлях реформування, і відповідальність за забезпечення якісного функціонування системи судочинства в галузі цивільної юрисдикції лежить на кожному судді всіх судових інстанцій.

О. О. Дьоміна

*секретар судової палати у цивільних
справах Вищого спеціалізованого
суду України з розгляду цивільних
і кримінальних справ*

І. С. Капуш

*завідувач сектору вивчення проблем
цивільного права та процесу
правового управління Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ*

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ НЕРУХОМОГО МАЙНА В ЗАКОНОДАВСТВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Питання визначення поняття нерухомого майна в законодавстві зарубіжних країн завжди посідало важливе місце в цивільному обороті. Свідченням тому є велика кількість праць не лише в юриспруденції, а й в економіці, архітектурі та інших галузях знань, що стосувалися цього питання. Оскільки нерухоме майно вимагає досить тривалого часу для будівництва, має досить високу ціну. З нерухомим майном тісно пов'язані такі правові інститути, як місця проживання, реєстрації, нотаріального посвідчення правочинів з нерухомістю та їх державної реєстрації, державної реєстрації прав на нерухоме майно тощо. Крім того, нерухоме майно знаходиться під особливою охороною закону, про що свідчить заборона протизаконного проникнення в житло чи інше володіння людини, право власника житла захищатися від протиправного проникнення, в тому числі із застосуванням зброї тощо. Проте на сьогодні у правових системах зарубіжних країн по-різному визначають поняття «нерухоме майно», що актуалізує дослідження зазначеного питання і необхідність узагальнення різних підходів до його визна-

чення з метою формування пропозицій щодо подальшого вдосконалення вітчизняного цивільного законодавства.

Питання визначення поняття нерухомого майна висвітлювали у своїх працях вітчизняні та зарубіжні вчені: М. І. Брагінський, В. І. Борисова, В. В. Вітрянський, О. В. Дзера, І. В. Жилінкова, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць, К. П. Победоносцев, І. В. Спасибо-Фатєєва.

Метою статті є визначення поняття нерухомого майна в цивільному праві, а також аналіз положень цивільного законодавства зарубіжних країн у частині визначення цього поняття.

Нерухомість — єдина частина багатства країни, яка ніколи не залишить її межі, завжди буде основою для формування всіх інших видів власності на території держави. Відповідно до догм римського приватного права до категорії нерухомих речей (*res immobiles, res soli*) належала не лише земля (*solum*) та будь-яка відмежована частина землі (*fundus, praedium*), а й будівлі (*aedes ma vilae*), а також усе те, що за законом природи або працею людською було створене на землі власника. Поняття нерухомості становили такі органічно та нерозривно пов'язані з землею речі (*res soli*), як будівлі, споруди, дерева, рослини, плоди, незібраний хліб, мінерали та корисні копалини. Складові частини ділянки чи споруди у випадку відділення від них (пісок, крейда, дерева, кам'яне вугілля) втрачали якості нерухомих речей і не переходили до покупця земельної ділянки. Водночас ні сільськогосподарський реманент (*instrumentum fundi*), ні інструментарій для користування спорудою (*instrumentum aedium*) не визнавалися частиною земельної ділянки або сільськогосподарського угіддя [1, с. 110–111]. Сучасне тлумачення поняття нерухомого майна пройшло досить тривалий шлях формування. Більшість країн світу рецепіювали положення римського приватного права, але підходи до розуміння нерухомості зазнавали певних змін. На сьогодні кожна правова система, зважаючи на власні правові традиції та рівень розвитку суспільних відносин, самостійно визначає речі (майно), які є нерухомими або на які поширюється режим нерухомого майна. Такий підхід до визначення поняття нерухомого майна у різних правових системах відображається в нормативно-правових актах, які регулюють приватноправові відносини, а тому одна й та сама річ може мати різний статус: в одних країнах може бути нерухомою, а в інших — рухомою.

В юридичній науці існують три класичні визначення нерухомості. Представники першої теорії (К. Победоносцев, Е. Васьковський, Ю. Гамбаров) пропонують визнавати нерухомими ті речі, які мають міцний зв'язок із землею. Представники другої теорії (Г. Шершеневич, К. Малишев, І. Францссон) пропонували при визначенні ознак нерухомості керуватися критерієм «наявності юридичного зв'язку прав володільця будови із землею, на якій воно збудоване», вважаючи, що не треба визнавати нерухомістю споруди, збудовані на чужій землі, і тимчасові. Перша група вчених в основі

визначення природи речі вбачала фізичний критерій — характер зв'язку цієї речі з землею. Представники другої групи розуміли природу речі через юридичний критерій — юридичний зв'язок між правом на земельну ділянку та правом на річ, яка на ній знаходиться. Існує і компромісна позиція. Її представники (А. Вормс, В. Єльяшевич, А. Думашевський) вважали, що споруди, збудовані на чужій землі, на підставі зобов'язального права необхідно вважати речами рухомими, а будови, створені на підставі речового права на цю землю, — нерухомими речами [2, с. 19–20].

Наведемо декілька прикладів із законодавства іноземних країн. Так, згідно зі ст. 43 Цивільного кодексу Бразилії 1920 р. нерухомими речами є: 1. Ґрунт з його поверхнею, природними приналежностями, враховуючи дерева, плоди на корені, наземний простір і надра. 2. Те, що особа прикріплює до землі на тривалий час, посіви в землі, будівлі та споруди, які не можуть бути переміщені без руйнування, переобладнання, розламування або завдання їм шкоди. 3. Все те, що власник відносить до нерухомості у зв'язку з використанням у промисловому виробництві, прикрашання або комфорту [3, с. 15]. Цивільний кодекс Республіки Куба 1987 р. (ч. 2 ст. 46.1) визначає, що матеріальними речами може бути нерухоме майно чи особиста власність, розуміючи під нерухомим майном землю та інші речі, прикріплені до неї так надійно, що це унеможливує користування ними чи їх використання за попереднім призначенням [4, с. 11]. Цивільний кодекс Португалії визначає, що нерухомістю окремі види майна будуть у разі нерозривного зв'язку з землею [5, с. 34]. Аналіз наведених визначень свідчить, що вони принципово відрізняються критеріями «нерухомості речі». Так, у Цивільному кодексі Бразилії (ч. 1 ст. 43) йдеться про природну нерухомість, у ч. 2 цієї статті — про штучно створене нерухоме майно, а в ч. 3 «нерухомість» визначається як режим нерухомої речі. Такий підхід, вважаємо, є послідовним і таким, що повною мірою класифікує нерухоме майно, а також розмежовує нерухомість та річ, на яку поширено режим нерухомості. Такий підхід закріплено і у вітчизняному законодавстві (ст. 181 ЦК). Цивільним кодексом Республіки Куба передбачено таке визначення нерухомості, яке ґрунтується лише на одному принципі — використання речі за попереднім призначенням. Йдеться про один критерій, певним чином видозмінений у кожній правовій системі обох держав, — фізичний зв'язок речі з землею. Такий підхід використано і у філіппінському цивільному законодавстві, яке визначає нерухоме майно як землю і речі, що розташовані на ній, а нерухомістю визначає фізичну матеріальну єдність разом із додатками і покращаннями, які знаходяться на землі, під чи над нею [6].

На принципово іншому підході ґрунтується законодавство США. Так, Законом «Про ліцензування і реєстрацію нерухомого майна» (1980 р.) визначено, що нерухомим майном є будь-яке майнове право на землю або майно, що знаходиться на землі, незалежно від того, чи є воно матеріальним або нематеріальним, умовним або безумовним, чи знаходиться воно в межах

Федерації чи будь-де в іншому місці, включаючи орендне право, строкові права й визначені аналогічним чином майнові права. Продаж житлового фургона вважатиметься переходом майнового права на нерухоме майно, якщо така операція супроводжуватиметься передачею ліцензії або продажем земельної ділянки, на якій знаходиться фургон [7, с. 5]. Концепція, закладена цим актом для врегулювання приватноправових відносин з нерухомістю, має комплексний характер, що, безумовно, можна віднести до її переваг. Визначальним є юридичний критерій, тобто право на нерухомість, а не сама нерухомість як об'єкт приватноправових відносин. В основу закладено право на землю. Водночас можна стверджувати, що такий підхід найбільше схожий на другу теорію Г. Шершеневича, К. Малишева, І. Францесона, що ґрунтується на наявності юридичного зв'язку прав володільця будови із землею, на якій ця будова збудована. Водночас наведене визначення має і недоліки. Адже прирівнювання речових прав на нерухоме майно до нерухомості може викликати значні складнощі в аспекті, наприклад, його інвентаризації. Як можна обстежити речове право на нерухомість? Таке прирівнювання може призвести до розмежування права власності на нерухомість, внаслідок чого поняття нерухомої речі і прав на неї формалізують поняття нерухомості й укладення цивільного обороту. З точки зору міжнародного приватного права нерухоме майно визначається без обмежень території. Тобто за законодавством США вважатимуться нерухомим майном наведені вище права й речі незалежно від місця і країни їх розташування, а тому і незалежно від юрисдикції інших суб'єктів публічних міжнародноправових відносин на території, де вони знаходяться.

Схожий підхід до визначення нерухомого майна використано і в Торговельному й Цивільному кодексі Таїланду. У ст. 139 цього Кодексу міститься таке визначення: «Нерухомим майном є земля, а також речі, надійно прикріплені до неї, або які формують одне ціле з нею. Нерухоме майно також включає речові права, пов'язані з землею або речами, що формують з нею одне ціле» [8]. Проте на відміну від американського підходу в Таїланді перевагу має концепція речового права на землю та майно, яке становить з нею одне ціле як основу визначення речі нерухомою.

Майже всі наведені вище визначення нерухомого майна тією чи іншою мірою вкладаються в одну з трьох концепцій, наведених нами на початку дослідження. Проте в деяких правових системах поняття нерухомого майна має свої особливості, які принципово вирізняють його з-поміж інших, навіть якщо вони вкладаються в межі одного підходу.

Досить своєрідним і навіть унікальним, на нашу думку, є підхід, використаний у Цивільному кодексі Республіки Франція. Положення Кодексу поділяють нерухоме майно на нерухомість за природою, за метою і за об'єктом, до якого це майно належить. При цьому зазначається, що земля і споруди є нерухомими за природою. Врожай на корені та плоди на деревах

є нерухомими до тих пір, доки вони не будуть зібрані. До нерухомих речей Цивільний кодекс Республіки Франція відносить тварин, яких власник нерухомості утримує для зайняття фермерською діяльністю (ст. 522), і речі, які хоча і є рухомими, але таким чином прикріплені до нерухомого майна, що не можуть бути відокремлені від нього без завдання шкоди чи знищення. До такого майна можуть бути віднесені картини, дзеркала та інші речі, за допомогою яких облаштовують нерухомість [9, с. 89–90]. Саме на цьому прикладі із законодавства простежується максимальна рецепція римського права, про що ми згадували на початку статті. У ряді країн, у тому числі і в Україні, віднести природний ресурс до об'єкта цивільно-правових угод дуже важко, оскільки його цивільна оборотоздатність забезпечується виділенням та індивідуалізацією, а також проведенням його економічної оцінки. В іншому випадку він буде складовою природної екологічної системи, «природним об'єктом», який неможливо віднести до поняття власності [10, с. 20].

Майже однаковий підхід до визначення нерухомого майна використовувався в законодавствах пострадянських країн східної Європи. Так, у ЦК 2003 р. (ст. 181) міститься таке визначення нерухомого майна: «1. До нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Режим нерухомості речі може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації» [11]. У Цивільному кодексі Республіки Білорусь 1998 р. (ст. 130) зазначено: «До нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать ділянки землі, ділянки надр, відокремлені водні об'єкти і все інше, що надійно прикріплено до землі, переміщення чого неможливе без завдання неспіврозмірної шкоди їх призначенню, включаючи ліси, багаторічні насадження, будівлі та споруди. 2. До нерухомих речей також належить підприємство в цілому (як майновий комплекс), авіаційні а також морські судна, які підлягають державній реєстрації, судна внутрішнього плавання, річкові судна і космічні об'єкти. Інше майно також може бути віднесено до нерухомого на підставі закону» [12]. Подібний підхід до поняття нерухомих речей визначено і в ст. 130 Цивільного кодексу Російської Федерації 1994 р.: «1. К недвижимым вещам (недвижимое имущество, недвижимость) относятся земельные участки, участки недр и все, что прочно связано с землей, то есть объекты, перемещение которых без несоразмерного ущерба их назначению невозможно, в том числе здания, сооружения, объекты незавершенного строительства. К недвижимым вещам относятся также подлежащие государственной регистрации воздушные и морские суда, суда внутреннего плавання, космические объекты. Законом к недвижимым вещам может быть отнесено и иное имущество» [13]. За зазначеними підходами законодавець може розширити перелік нерухомого майна

і віднести до нерухомості також інші об'єкти, щоб прирівняти їх правовий режим до режиму нерухомості. Відповідно можна використати поняття «рухома нерухомість» [14, с. 81]. Аналізуючи наведені визначення, можна зазначити ще одну відмінність — законодавство одних держав дає більш розширений перелік майна, яке вважається нерухомістю, а в нормативних актах інших він відсутній взагалі. Але, як показує судова практика, зокрема України, для правозастосування перелічених ознак, що відрізняють нерухоме майно від рухомого, буває недостатньо [15, с. 179].

Узагальнюючи викладене вище, можна дійти таких висновків:

1) єдиною річчю, яка безспірно визнається нерухомим майном за законодавством тих країн, яке досліджувалося, є земля;

2) положення законодавства деяких країн взагалі не передбачають можливість поширення режиму нерухомого майна на рухомі речі, такі як, наприклад, морські та повітряні судна, космічні об'єкти;

3) у різних країнах поняття «нерухоме майно» визначається по-різному. Законодавство одних визначає нерухомість через права на неї, законодавство інших — через фізичні властивості (здатність до переміщення, можливість використання за цільовим призначенням тощо).

Проведене дослідження підтверджує зроблений нами на початку висновок, що нерухоме майно визначає багатство країни, оскільки ніколи не залишає її меж. Така особливість нерухомості не може не відобразитися на її обороті, у зв'язку з чим можна стверджувати, що на сьогодні обороту нерухомості між країнами світу не існує. Кожна країна встановлює свої правила такого обороту в межах своєї правової системи, що унеможливує глобальний розвиток ринку нерухомості. Разом із цим його розвитку і глобалізації може сприяти інша властивість нерухомого майна — характер прав власності або володіння. Маючи речовий характер, такі права можуть перебувати у вільному обороті на рівні з речами, у зв'язку з чим можна припустити, що подальший вплив глобалізації на економічні процеси світових держав може сприяти створенню ринку речових прав на нерухомість.

Список використаних джерел

1. *Бойко О. О.* Правова природа об'єктів нерухомості у цивільному праві України / О. О. Бойко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2004. — № 11 (37). — С. 109–121.

2. *Емелькина И. А.* Значение «юридической и фактической связи строения с землей» при определении признаков недвижимости / И. А. Емелькина // Хозяйство и право. — 2004. — № 8. — С. 17–22.

3. *The Civil code of Brazil / Aldao, Campos & Gil.* One Wall street New York City. — St. Louis. : The Thomas Law book co., 1920 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://openlibrary.org/books/OL20441520M/The_Civil_Code_of_BrazilBeing_Law_No._3_071_of_January_1_1916_in_Effect.

4. *The Civil code of Cuba : Law № 59, passed by the National Assembly in its sitting of 16 July 1987 / Translated by Lawyers Without Borders.* London. : 2009 [Електронний

ресурс]. — Режим доступу : [http:// www. proyectoelectoralcuba.es/Pages/Image Attachment.aspx](http://www.proyectoelectoralcuba.es/Pages/ImageAttachment.aspx).

5. Шевченко О. Некоторые особенности отношений с недвижимостью : понятие недвижимости и проблемы ее регистрации в Украине / О. Шевченко // Підприємництво, господарство та право. — 2002. — № 2. — С. 34–38.

6. An act regulating the practice of real estate service in the Philippines, creating for the purpose a professional regulatory board of real estate service, appropriating funds therefore and for other purposes № 9646 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.lawphil.net/statutes/repacts/ra2009/ra_9646_2009.html.

7. Real estate licensing and registration act (RELPA) : Act of 1980, P.L. 15, No. 9 (Current through 9/4/2009) USA [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://www.parealtor.org/content/upload/AssetMgmt/Legal%20Services/Laws%20&%20Regulations Licensing%20Act%20current.pdf](http://www.parealtor.org/content/upload/AssetMgmt/Legal%20Services/Laws%20&%20RegulationsLicensing%20Act%20current.pdf).

8. Commercial and Civil Code of Thailand [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.thailawonline.com/en/thai-laws/civil-code>.

9. The Civil code of Republic France. Translated by Georges Rouhette, Professor of Law [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://195.83.177.9/upl/pdf/code_22.pdf#search=%22civil%20code%20of%20france%22.

10. Бирюкова Н. В. Природные объекты недвижимости : обоснование выделения природных ресурсов как особых объектов гражданского права в составе недвижимого имущества / Н. В. Бирюкова // Российская юстиция. — 2008. — № 8. — С. 20–22.

11. Цивільний кодекс України : від 16 січня 2003 р. № 435–IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40–44. — Ст. 356 (зі змінами).

12. The Civil code of the Republic Belarus (December 7, 1998 No.218-Z) / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [www.law.by/work/EnglPortal .../A6F0FBFBF7D5CE1ABC2257226004222A5](http://www.law.by/work/EnglPortal.../A6F0FBFBF7D5CE1ABC2257226004222A5).

13. Гражданский кодекс Российской Федерации 1994 года (с последующими изменениями) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.gk-rf.ru.

14. Жиделева А. Ю. Недвижимое имущество как разновидность объектов гражданского права / А. Ю. Жиделева // Проблемы законности. — 2003. — Вип. 61.

15. Жиделева А. Ю. Еще раз к понятию «недвижимость» / А. Ю. Жиделева // Проблемы законности. — 2004. — Вип. 68. — С. 177–181.

Дьоміна О. О., Капуш І. С. До питання визначення поняття нерухомого майна в законодавстві зарубіжних країн

Анотація. У статті розглядаються наукові підходи до розуміння нерухомого майна, а також аналізуються положення законодавства зарубіжних країн, що містять поняття нерухомості. Проводиться порівняльний аналіз цих положень.

Ключові слова: нерухомі речі, нерухомість, нерухоме майно, режим нерухомості.

Демина О. А., Капуш И. С. К вопросу определения понятия недвижимого имущества в законодательстве зарубежных стран

Аннотация. В статье рассматриваются научные подходы к пониманию недвижимого имущества, а также анализируются положения законодательства зарубежных стран, которые содержат понятие недвижимого имущества. Проводится сравнительный анализ этих положений.

Ключевые слова: недвижимые вещи, недвижимость, недвижимое имущество, режим недвижимости.

Domina O. O., Kapush I. S. As for the issue of concept determination of immovable property in foreign legislations

Summary. The scientific approaches to the realizing of immovable property are considered in the article. The provisions of foreign legislations, which contain the concept of immovable property, are analyzed. The comparison study of these provisions is held.

Key words: immovable things, real estate, immovable property, immovable property regime.

В. І. Бояров

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального процесу
та криміналістики
(Академія адвокатури України)*

СКОРОЧЕНА ПРОЦЕДУРА СУДОВОГО СЛІДСТВА ТА УГОДА ПРО ВИЗНАННЯ ВИНИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У другій половині ХХ ст. у законодавстві багатьох країн розпочалося реформування кримінальної юстиції. Зокрема, з'явилися так звані угоди про визнання вини або згода з обвинувальним висновком (наприклад, *конформідад* в Іспанії або *паттеджаменто* в Італії). Основна мета таких нововведень, по суті, утилітарна — якнайшвидше залагодження конфлікту з метою процесуальної економії (безумовно, з боку підсудного мета буде іншою — пом'якшення покарання). Фактично йдеться про перехід від принципу офіційності (тобто обов'язкового публічного переслідування в кожному випадку скоєння кримінально караного діяння) до принципу доцільності, а це не завжди відповідає інтересам кримінального судочинства (зокрема встановленню істини у справі), оскільки таким чином суперечність категорій законності та доцільності вирішується у бік останньої. З другого боку, це може бути використано під час розслідування деяких тяжких злочинів, розкриття яких є проблематичним: організована злочинна діяльність, тероризм, злочини екстремістської спрямованості та ін. (як компроміс на визначених умовах між обвинуваченням та захистом).

Концепція погоджувальних процедур має своє коріння в теорії компромісів, перш за все, як інструмент боротьби зі злочинністю [1; 3]. Тобто розвиток інституту погоджувальних процедур¹ у кримінальному судочинстві повинен, по-перше, підвищувати ефективність боротьби зі злочинністю, а по-друге, сприяти зменшенню витрат на цю державну діяльність.

¹ Погоджувальна процедура — це врегульована нормами КПК діяльність учасників процесу, спрямована на отримання юридично значимого результату шляхом погоджування своїх позицій.

Зазначене питання у своїх наукових працях досліджували такі видатні процесуалісти, як І. Я. Фойницький, В. К. Случевський, М. С. Строгович, М. М. Полянський, М. А. Чельцов та ін., а також сучасні науковці: А. С. Александров, В. А. Лазарева, С. Д. Міліцин та ін.

Мета нашої статті полягає у спробі аналізу чинного кримінально-процесуального законодавства та перспектив, які відкриваються перед досудовим слідством, обвинуваченням та захистом у зв'язку із прийняттям нового КПК.

У 2001 р. до чинного КПК було внесено зміни (ст. 299) та доповнення (ст. 301-1), у результаті чого запроваджено спрощений порядок судового розгляду справи. Суть цього нововведення — у частковому дослідженні доказів або їх недослідженні взагалі; а метою є доцільність та процесуальна економія, тобто здійснення правосуддя за згодою сторін у більш короткий термін.

На практиці це нововведення «полегшило життя» учасникам процесу: судді, який фактично не проводить письмової оцінки доказів і таким чином суттєво скорочується судова процедура; прокурору — від нього вже не вимагають аргументувати обґрунтованість обвинувачення. Захист при цьому, як і підсудний, очікує на пом'якшення покарання, хоча чинне законодавство таких гарантій не надає.

Треба зазначити, що в Рекомендаціях № 6 R(87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи (від 17 вересня 1987 р.) «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» у пп. 7 п. «а» державам рекомендується застосовувати процедуру «угоди про визнання вини» або аналогічні їй. Саме це треба було б розглядати як кінцеву мету такого запровадження: досудове слідство отримує інструмент для легального запровадження компромісу, а захист — можливість покращання становища підзахисного, а в результаті — підвищення ефективності досудового слідства, викриття винних у вчиненні тяжких злочинів.

Останнє положення, зокрема, було реалізовано свого часу (2002 р.) у КПК РФ — так званий особливий порядок (глава 40 КПК РФ), коли у випадку, якщо підсудний обирає особливий порядок прийняття судового рішення, призначене судом покарання не може перевищувати $\frac{2}{3}$ від максимального покарання, передбаченого санкцією відповідної статті КК РФ (цей порядок застосовується лише до злочинів, строк покарання за вчинення яких не перевищує 10 років — ч. 1 ст. 314 КПК РФ).

Треба зазначити також, що ч. 7 ст. 316 КПК РФ при цьому визначає, що покарання, яке виноситься в особливому порядку, має бути на третину менше призначеного за вчинення аналогічних злочинів, які розглядаються за загальним порядком. Але на практиці це положення не реалізується і за деякі злочини, розглянуті в особливому порядку, призначається покарання більш жорстоке, ніж зазвичай обирається під час розгляду справ у загальному порядку [2].

У ч. 3 ст. 342 нового Кримінального процесуального кодексу України, прийнятого Верховною Радою України 13 квітня 2012 р. та підписаного Президентом України 14 травня 2012 р., передбачено, що суд має право, якщо проти цього не заперечують сторони та потерпілий, визнати недоцільним дослідження доказів стосовно тих обставин, які ніким не оспороюються.

Відповідно до вимог ч. 1 ст. 375 нового КПК суд за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора має право розглянути обвинувальний акт щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників кримінального провадження, якщо обвинувачений беззаперечно визнав свою винуватість, не оспороює встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден із розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти такого розгляду.

Стаття 462 нового КПК передбачає укладення угоди про примирення за ініціативи потерпілого чи підозрюваного, обвинуваченого (щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої і середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення) або угоди про визнання винуватості (щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої тяжкості, злочинів середньої тяжкості, тяжких злочинів та внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам). При цьому укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий, не допускається.

Важливим, на нашу думку, є посилення на необхідність прокурору при вирішенні питання про укладення угоди про визнання винуватості враховувати і таку обставину, як наявність суспільного інтересу в забезпеченні більш швидшого досудового розслідування і судового провадження, викритті більшої кількості кримінальних правопорушень (ст. 463).

Якщо суд переконається, що угода може бути затверджена, він ухвалює вирок, яким затверджує її і призначає узгоджену сторонами міру покарання (ст. 468), але при цьому вирок на підставі угоди має відповідати загальним вимогам до обвинувальних вироків з урахуванням особливостей, які передбачені ч. 3 ст. 468 нового КПК. Зокрема, мотивувальна частина вироку на підставі угоди має містити: 1) формулювання обвинувачення та статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, яка передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачувалася особа; 2) відомості про укладену угоду, її реквізити, зміст та визначену міру покарання; 3) мотиви, з яких суд виходив при вирішенні питання щодо відповідності угоди вимогам закону і ухваленні вироку; 4) положення закону, якими він керувався.

У резолютивній частині вироку на підставі угоди повинно міститися рішення про затвердження угоди із зазначенням її реквізитів, рішення про винуватість особи із зазначенням статті (частини статті) закону України про

кримінальну відповідальність, рішення про призначення узгодженої сторонами міри покарання щодо кожного з обвинувачень та остаточна міра покарання, а також деякі інші відомості, передбачені зазначеною статтею нового КПК.

Таким чином створюються умови для досягнення компромісу, який задовольняє суд та сторони процесу: суд зацікавлений у швидкому судовому провадженні (економічна доцільність), прокурор, слідчий — у викритті винних та розкритті тяжких злочинів, а підсудний та його захисник — у пом'якшенні покарання.

При цьому закономірно виникає питання щодо гарантій забезпечення інтересів обвинуваченого, який дав згоду на співробітництво. Зокрема, новели, які запроваджені в новому КПК, не передбачають достатніх гарантій захисту проти можливих зловживань з боку досудового слідства та прокурора. Такими реальними гарантіями для захисту було б введення заборон на: 1) ініціацію прокурором зміни обвинувачення або кваліфікації дій обвинуваченого у бік погіршення (порівняно з тим, що слугувало правовою основою угоди про визнання вини); 2) використання стороною обвинувачення інформації, документів, які надано (або складено) особою, яка визнає свою вину (обвинуваченим) або його захисником як обвинувальні докази, якщо угода про визнання вини втратила юридичну силу; 3) повернення прокурором справи або матеріалів, які виділені зі справи, слідчому для проведення додаткової перевірки, зміни обсягу обвинувачення або кваліфікації дій обвинуваченого, а також перескладання обвинувального акта.

Безумовно, що ці моменти необхідно в обов'язковому порядку обговорювати в тексті угоди про визнання вини, і це певною мірою можуть бути відповідні гарантії.

Крім того, в законі слід обов'язково зробити посилання на те, що угода про визнання вини, якщо ініціатива належить досудовому слідству, допускається тільки у справах про тяжкі або особливо тяжкі злочини (причому у виняткових випадках — стосовно кримінальних справ про організовану злочинну діяльність, тероризм, злочини екстремістської спрямованості та деякі інші). Відомо, що в Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (прийнятому ще у 1993 р.) у ч. 2 ст. 14 передбачено, що «...учасник організованого злочинного угруповання може бути частково або повністю звільнений від кримінальної відповідальності та покарання, якщо він... сприяє викриттю організованих злочинних угруповань та вчинених ними злочинів, притягненню винних до відповідальності...», але до цього часу відсутній механізм реалізації цього положення [3].

Саме наявність зазначених гарантій (ми не наполягаємо на тому, що їх перелік вичерпний) сприятиме розкриттю тяжких злочинів та викриттю

винних в їх вчиненні, реально пришвидшить їх розслідування та судовий розгляд, а також сприятиме поліпшенню становища обвинувачених, які допомагають розслідуванню злочинів та викриттю винних.

Список використаних джерел

1. *Абшилава Г. В.* Согласительные процедуры в уголовном судопроизводстве Российской Федерации : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : спец. 12.00.09 — уголовный процесс, криминалистика; оперативно розыскная деятельность / Г. В. Абшилава. — М., 2012. — 27 с.

2. *Титаев К. Д., Поздняков М. Л.* Порядок особый — приговор обычный : практика применения особого порядка судебного разбирательства (гл. 40 УПК РФ) в российских судах / К. Д. Титаев, М. Л. Поздняков // Серия «Аналитические записки по проблемам правоприменения», март 2012. — СПб., 2012. — 16 с.

3. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 35. — Ст. 358.

Бояров В. І. Скорочена процедура судового слідства та угода про визнання вини: проблемні питання нового Кримінального процесуального кодексу України

Анотація. У статті розглядаються проблемні питання, пов'язані із застосуванням скороченої процедури судового слідства та відповідні новели, запропоновані у новому КПК, щодо угоди про визнання вини.

Ключові слова: судове слідство, угода про визнання вини, тактика захисту.

Бояров В. И. Сокращенная процедура судебного следствия и соглашение о признании вины: проблемные вопросы нового Уголовного процессуального кодекса Украины

Аннотация. В статье рассматриваются проблемные вопросы использования сокращенной процедуры судебного следствия и соответствующие новеллы, которые предложены в новом УПК Украины, относительно соглашения о признании вины.

Ключевые слова: судебное следствие, соглашение о признании вины, тактика защиты.

Boiarov V. I. Shortened version of judicial investigation and guilt confession agreement: problem issues of new Criminal Procedure Code of Ukraine

Summary. The article deals with problematic questions of the usage of Abridge procedure of court investigation and correspondent novelties which are suggested by the new Criminal Procedural Code of Ukraine as to the agreement on guilt acceptance.

Key words: court investigation, agreement on guilt acceptance, defense strategy.

Г. І. Сисоєнко

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального
процесу та криміналістики
(Академія адвокатури України)*

ДО ПРОБЛЕМИ МОВИ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Питання мови, якою здійснювалось судочинство на території України упродовж тривалого часу, має свої особливості, які історично відображають відповідний етап розвитку країни і неодноразово ставали об'єктом наукових досліджень українських правознавців.

У науці кримінального права існує інтерес до проблем, пов'язаних із реалізацією принципу мови судочинства. Зокрема, різні аспекти цього питання досліджували науковці-процесуалісти: О. С. Александров [1], В. П. Бож'єв [9], П. А. Лупинська [2], В. Т. Маляренко [4], І. Л. Петрухін [5], В. М. Тертишник [8], С. П. Щерба [10] та ін.

Мета пропонованої статті — проаналізувати положення чинного законодавства, яке регулює застосування мови у кримінальному судочинстві України, та на основі проведеного аналізу сформулювати деякі пропозиції, спрямовані на удосконалення законодавства.

Із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р. вчені пов'язували можливість вирішення мовного питання українського судочинства, однак ст. 19 КПК законодавцем було залишено фактично без змін.

Відповідно до ст. 109 Конституції УРСР від 30 січня 1937 р. судочинство в УРСР провадилось українською мовою із забезпеченням для осіб, які не володіють мовою, цілковитого ознайомлення з матеріалами справи через перекладача, а також права виступати в суді рідною мовою.

Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 р. відобразив це положення у ст. 19, наголосивши на тому, що особам, які беруть участь у справі і не володіють мовою, якою провадиться судочинство, забезпечується право робити заяви, давати показання, заявляти клопотання, знайомитися з усіма матеріалами справи, виступати в суді рідною мовою і користуватися послугами перекладача.

Конституція УРСР від 20 квітня 1978 р. у ст. 157 майже дослівно повторила цю тезу.

Останні зміни до ст. 19 КПК було внесено 16 квітня 1984 р. Це було пов'язано із необхідністю вручення обвинуваченому (стосовно підозрюваного, підсудного, засудженого, виправданого у статті нічого не сказано, що є прогалиною) слідчих і судових документів у перекладі на його рідну мову або на мову, якою він володіє.

У ст. 10 Конституції України 1996 р. закріплено, що державною мовою в Україні є українська мова. Вона є обов'язковою для використання у законодавстві, офіційному діловодстві, судочинстві, навчанні тощо. Деякі статті Конституції України містять вимоги щодо обов'язковості володіння державною мовою Президентом України (ст. 103), професійними судьями (ст. 127), судьями Конституційного Суду України (ст. 148). У законодавстві України також передбачена обов'язкова вимога володіти українською мовою в обсязі, достатньому для спілкування особам, які вступають до громадянства України (п. 5 ст. 9 Закону України «Про громадянство України»).

Відповідно до нового КПК кримінальне провадження здійснюється державною мовою. Це положення є обов'язковим для сторони обвинувачення, слідчого, судді та суду. Відсутність вказівки на обов'язковість складання процесуальних документів державною мовою іншими учасниками кримінального процесу свідчить про те, що вони при здійсненні своїх прав та виконанні процесуальних обов'язків, захищаючи свої законні інтереси і реалізуючи засади кримінального судочинства, мають право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють.

Цей історичний екскурс свідчить, що на законодавчому рівні українська мова завжди домінувала як державна. Судочинство також повинно було провадитися українською мовою, але практика свідчить про інше. Працюючи на посаді слідчого, а потім і керівника слідчого підрозділу в системі МВС Української РСР в 70-х–80-х роках минулого століття, автор був свідком того, що всупереч вимогам ст. 19 КПК судочинство у кримінальних справах здійснювалося лише російською мовою. Це не вважалося порушенням вимог закону. Не виключено, до речі, що й нині в окремих регіонах, де більшість населення не є українцями, кримінальне судочинство провадиться іншою мовою (російською, румунською, угорською та ін.).

Виникає запитання: чому це відбувалося та що цьому сприяло? Причина такої ситуації, на нашу думку, полягала в існуванні норми КПК (як 1927 р., так і 1960 р.), яка, визнаючи українську мову обов'язковою для використання у судочинстві, наголошувала при цьому, що судочинство в Україні може здійснюватися мовою більшості населення певної місцевості. Традиційно вважалося, що більшість населення, де розташовувалися слідчі підрозділи та судові органи, спілкувалася російською мовою, але, на жаль, то був лише суржик. Необхідно визнати, що значна частина населення України на той час користувалася і користується дотепер російською мовою. Враховуючи, що в період

розквіту СРСР, коли постійно йшлося про те, що у державі формується нова спільнота — «радянський народ», взагалі не було потреби у виявленні національних особливостей кожної нації, в тому числі й національної мови. Фактично все офіційне діловодство і судочинство з моменту набуття чинності КПК 1960 р. на території УРСР здійснювалося російською мовою.

Майже аналогічне положення стосовно визначення державної мови і можливості здійснювати судочинство національною мовою більшості населення тієї чи іншої місцевості або мовою, прийнятною для населення такої місцевості, знайшло відображення у ст. 18 Закону УРСР «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 р. Закон і досі чинний у такій редакції.

Положення ст. 19 КПК та ст. 18 Закону УРСР «Про мови в Українській РСР» суперечать ст. 10 Конституції України, оскільки остання не передбачає можливості провадження судочинства мовою більшості населення певної місцевості, тому, як правильно зауважив В. Т. Маляренко, обидві норми мають бути приведені у відповідність до чинної Конституції. Але, враховуючи, що Конституція є актом прямої дії, в судочинстві мають застосовуватися, наголошує В. Т. Маляренко, саме її норми, а не норми закону, які їй суперечать [3, с. 41].

Друга частина проблеми пов'язана з положенням ч. 2 ст. 19 КПК (аналогічне положення є у ст. 29 нового КПК), відповідно до якого особам, які беруть участь у справі і не володіють (або недостатньо володіють — новий КПК) мовою, якою провадиться судочинство, забезпечується право робити заяви, давати показання, заявляти клопотання, знайомитися з усіма матеріалами справи, виступати в суді рідною мовою (або іншою мовою, якою вони володіють — новий КПК), користуючись у разі необхідності послугами перекладача.

Як це не прикро, але у КПК 1927 р. і 1960 р., а також у новому КПК наголошується на тому, що особа, вступаючи у сферу кримінально-процесуальних відносин, має володіти мовою судочинства, а в разі, якщо вона не володіє чи недостатньо володіє мовою, то їй гарантовані права, визначені в ч. 2 ст. 19 КПК (ст. 29 нового КПК). Однак у кримінально-процесуальному законодавстві та інших законах тлумачення понять «володіти мовою судочинства», «достатньо володіти чи недостатньо володіти державною мовою» та критерії визначення того, володіє чи ні особа мовою судочинства, відсутні.

Все це на практиці призводить до значних матеріальних затрат, пов'язаних із заявами підозрюваних, обвинувачених, потерпілих та інших учасників процесу про те, що вони не володіють мовою судочинства, та з необхідністю залучення до участі у справах професійних перекладачів, а також до порушення передбачених законом прав та інтересів осіб, які не володіють мовою судочинства.

Водночас слід звернути увагу на те, що більшість зазначених осіб, будучи громадянами інших держав, розуміють українську мову, оскільки тривалий час проживають на території України, навчаються і працюють, мають сім'ї. Більшість із них не отримала відповідної підготовки і не пройшла курс навчання з української мови, однак спілкується у повсякденному житті державною мовою, розуміє її. Відтак виникає запитання: чи доцільно вимагати від них володіння мовою, якщо вони її розуміють. Специфічні юридичні терміни може бути роз'яснено особі слідчим, захисником, суддею. Якщо ж особа виявить бажання скористатися послугами перекладача, то таку вимогу необхідно задовольнити.

У міжнародно-правових документах із прав людини немає вимоги про володіння державною мовою як про обставину, від якої залежить право скористатися допомогою захисника чи перекладача.

Водночас у новому КПК зазначено, що особі повідомляється про підозру у вчиненні кримінального правопорушення державною мовою або будь-якою іншою мовою, якою вона достатньо володіє. Тоді як згідно з п. 2 ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Рим, 4 листопада 1950 р.) особі, яка заарештована (за підозрою у скоєнні злочину), має бути негайно повідомлено зрозумілою для неї мовою (а не мовою, якою вона володіє) про підстави її арешту, про характер і причини обвинувачення проти неї. Також у Конвенції зазначено: якщо особа не розуміє мову, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, то має право отримувати безкоштовну допомогу перекладача [6, с. 28–29].

Аналогічне положення закріплено в підпункті «а» п. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. [7, с. 12].

Навіть порівняння двох термінів «розуміти мову» та «володіти мовою» за тлумачним словником української мови свідчить, що вживати термін «розуміти мову» доцільніше і правильніше, ніж використовувати термін «володіти мовою» чи «достатньо володіти мовою». У жодних міжнародно-правових документах не зустрічається вимога «володіти» мовою, йдеться лише про її розуміння.

З огляду на викладе вище, необхідно внести зміни до норми нового КПК, що регулює питання мови, якою здійснюється кримінальне провадження, включивши до неї такі положення: 1) підстави визнання особи такою, що не розуміє мову судочинства (ще у КПК 1927 р. зазначалося, що будь-які папери і заяви можуть бути подані кожною із зацікавлених осіб на їх рідній мові, якщо засвідчено, що вони не володіють мовою, якою здійснюється провадження у справі; у 2000 р. В. Т. Малярєнко запропонував визначити законом, за яких обставин особу можна вважати такою, що не розуміє мову судочинства [4, с. 44]). Це може бути нетривалий термін проживання на території України, відсутність інформації про навчання в українських навчальних закладах, наявність громадянства іншої держави тощо; 2) замі-

нити слова «мовою, якою вона достатньо володіє» словами «мовою, яку вона розуміє».

Такі, на перший погляд, незначні зміни у кримінальному судочинстві України сприятимуть приведенню вітчизняного законодавства у відповідність до міжнародного та нададуть можливість не просто закріпити окремі положення в законі, а й реально гарантувати їх реалізацію на практиці.

Список використаних джерел

1. *Александров А. С.* Язык уголовного судопроизводства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 — уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность / А. С. Александров. — Нижний Новгород, 2003. — 56 с.
2. *Лупинская П. А.* Уголовно-процессуальное право Российской Федерации : учеб. — 2-е изд., перераб. и доп. / П. А. Лупинская. — М., 2009. — 1072 с.
3. *Маляренко В. Т.* Кримінальний процес України : підруч. / В. Т. Маляренко, Є. Г. Коваленко. — К., 2004. — 688 с.
4. *Маляренко В. Т.* Про мову кримінального судочинства / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. — 2000. — № 1. — С. 41–44.
5. *Петрухин И. Л.* Принцип национального языка в советском уголовном процессе / И. Л. Петрухин // Социалистическая законность. — 1972. — № 2. — С. 49–53.
6. Практика Європейського суду з прав людини : Рішення. Коментарі. — 1999. — № 1. — 248 с.
7. Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. — Амстердам; К., 1996. — 342 с.
8. *Тертишник В. М.* Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. — К., 2002. — 1056 с.
9. Уголовный процесс : учеб. для студ. вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / под ред. В. П. Божьева. — 3-е изд., испр. и доп. — М., 2002. — 704 с.
10. *Щерба С. П.* Переводчик в российском уголовном процессе : науч.-практ. пособие / С. П. Щерба. — М., 2005. — 414 с.

Сисоєнко Г. І. До проблеми мови у кримінальному судочинстві України

Анотація. У статті проаналізовано проблеми, пов'язані з мовою, якою здійснюється кримінальне провадження в Україні. У висновках запропоновано зміни до вітчизняного законодавства, що сприятимуть його приведенню у відповідність до міжнародних норм.

Ключові слова: розуміти мову, володіти мовою, мова кримінального судочинства України.

Сысоенко Г. И. О проблеме языка в уголовном судопроизводстве Украины

Аннотация. В статье анализируются проблемы, связанные с использованием языка, на котором осуществляется уголовное судопроизводство в Украине. В выводах предложены изменения к отечественному законодательству, которые будут способствовать его приведению в соответствие с международными нормами.

Ключевые слова: понимать язык, владеть языком, речь уголовного судопроизводства Украины.

Sysoienko H. I. Concerning language issue in criminal judicial proceeding of Ukraine

Summary. The problems connected with the usage of language on which Ukrainian criminal trial is carried out, are analyzed in the article. Changes of domestic legislation are offered. These changes will support accordance of national legislation to international standards.

Key words: to understand language, speak language, speech of criminal trial of Ukraine.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АРК	– Автономна Республіка Крим
ВАТ	– відкрите акціонерне товариство
ВССУ	– Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ
ГК	– Господарський кодекс України
ГПК	– Господарський процесуальний кодекс України
ДП	– державне підприємство
ДПІ	– Державна податкова інспекція
ЗАТ	– закрите акціонерне товариство
ЗК	– Земельний кодекс України
КАС	– Кодекс адміністративного судочинства України
КЗпП	– Кодекс законів про працю України
КК	– Кримінальний кодекс України
КПК	– Кримінально-процесуальний кодекс України
новий КПК	– новий Кримінальний процесуальний кодекс України
КУпАП	– Кодекс України про адміністративні правопорушення
МАК	– Морська арбітражна комісія
МКАС	– Міжнародний комерційний арбітражний суд
МК	– Митний кодекс України
НБУ	– Національний банк України
ПДВ	– податок на додану вартість
ПП	– приватне підприємство
ТОВ	– товариство з обмеженою відповідальністю
ТПП	– Торгово-промислова палата України
СК	– Сімейний кодекс України
ЦК	– Цивільний кодекс України
ЦК УРСР	– Цивільний кодекс Української РСР
ЦПК	– Цивільний процесуальний кодекс України

ДО УВАГИ ШАНОВНИХ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ!

Науково-практичний юридичний журнал «Часопис цивільного і кримінального судочинства» є офіційним друкованим органом Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Редакційна колегія «Часопису» запрошує до співпраці науковців, практикуючих юристів, здобувачів наукових ступенів з метою опублікування наукових статей, науково-практичних коментарів, оглядів цивільного та кримінального законодавства.

Редакція встановлює такі вимоги щодо оформлення авторських матеріалів, які подаються до опублікування:

1. Загальний обсяг публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова) не повинен перевищувати 20 тис. знаків (з урахуванням пробілів) або 12 сторінок машинописного тексту.

2. Тексти статей подаються українською мовою на паперових носіях та в електронному вигляді (Times New Roman; формат текстового файлу .rtf або .doc; кегль шрифту 14; інтервал між рядками 1.5).

Після списку використаних джерел подаються анотації та ключові слова трьома мовами (українською, російською та англійською із зазначенням прізвища та ініціалів автора та назви статті відповідною мовою).

3. До статей аспірантів, ад'юнктів і здобувачів наукового ступеня додається витяг з протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку, засвідчений належним чином.

4. Список використаних джерел наводиться згідно з порядком посилання у тексті. Цифрові посилання у статті [у квадратних дужках] обов'язково повинні збігатися з відповідними номерами у списку використаних джерел і містити номер сторінки, на яку посилається автор (напр. [1, с. 10]). Кількість джерел у використаних матеріалах не повинна перевищувати 15.

5. У списку використаних матеріалів зазначається:

— для періодичних видань: прізвище та ініціали автора статті, її назва, найменування та рік видання, номер, сторінки;

— для книг: прізвище та ініціали автора, назва книги, місто та рік її видання, загальна кількість сторінок.

6. До матеріалів додається:

— електронний варіант статті у форматі Word;

— інформаційна довідка про автора: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, поштова адреса, контактний телефон;

— фото автора у форматі Jpg;

7. Оригінали статей обов'язково підписуються автором (усіма співавторами).

8. Якщо статтю або окремі її фрагменти (цитати, епіграф тощо) перекладено українською мовою з російської, англійської або іншої іноземної мови, необхідно подавати ксерокопію оригіналу.

9. При посиланні на нормативно-правовий акт зазначається його повна назва, дата прийняття, номер.

Матеріали надсилайте за адресою:

01043, м. Київ, вул. Пилипа Орлика, 4-а, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, редакційна колегія «Часопису цивільного і кримінального судочинства».

Тел.: 363-41-77.

E-mail: zuu@sc.gov.ua

Автор несе повну відповідальність за точність цитованого тексту, зміст і достовірність наданої інформації. У прийнятих до опублікування матеріалах можливі скорочення та редакційні зміни. У разі недотримання вимог до оформлення матеріалів редакційна колегія залишає за собою право не розглядати їх.

Надані для публікації матеріали не повертаються. Редакційна колегія не здійснює листування з читачами.

Відповідальний за випуск *І. В. Волкова*
Редагування і коректура *О. А. Варваріна*
Комп'ютерна верстка *Т. Р. Михайленко*
Обкладинка художника *В. С. Жиборовського*
Переклад англійською *А. Ф. Ніколаєнко*

Підп. до друку 24.07.2012. Формат 70x108 1/16. Папір офс. Друк офс.
Ум. друк. арк. 14,3. Обл.-вид. арк. 9,8. Зам. № 12-584.
Тираж 900. Ціна договірна.

ТОВ «Видавничий Дім «Ін Юре»
04107, м. Київ, вул. Багговутівська, 17–21.
Тел.: 0(44) 537-51-11
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 2191 від 20.05.2005

Віддруковано у **ПАТ «ВІПОЛ»**
Україна, 03151, м. Київ, вул. Волинська, 60
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 752 від 27.12.2001

**Видавничий Дім «Ін Юре» пропонує
до передплати періодичні видання**

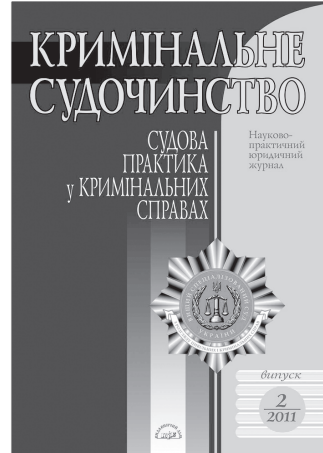

Цивільне судочинство.
Судова практика
у цивільних справах
Науково-практичний
юридичний журнал.

Виходить 1 раз на 3 місяці.
Передплатний індекс
за каталогом УДППЗ
«Укрпошта» — 94961.

Кримінальне судочинство.
Судова практика
у кримінальних справах
Науково-практичний
юридичний журнал.

Виходить 1 раз на 3 місяці.
Передплатний індекс
за каталогом УДППЗ
«Укрпошта» — 94962.

Замовляйте видання за телефонами:
0(44) 537-51-11, 537-51-14
або електронною поштою: peredplata@inyure.kiev.ua,
веб-сторінка: <http://shop.inyure.kiev.ua>